

קהילה לדורות מחקר הערכה מסכמת

איילת ברג-ורמן יניב כהן שירלי רזניצקי

עריכת לשון: רונית כהן בן-נון
תרגום לאנגלית (תקציר ותמצית מנהלים): עמי אשר
עיצוב גרפי: אפרת ספיקר

המחקר מומן בסיוע קרן דליה ואלי הורביץ, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים
וג'וינט ישראל-אשל

מכון מאירס ג'וינט ברוקדייל
ת"ד 3886 ירושלים 9103702
טלפון: 02-6557400
brook@jdc.org | brookdale.jdc.org.il

ירושלים | תשרי תשפ"ב | אוקטובר 2021

תקציר

רקע

הגידול בתוחלת החיים והעלייה המואצת הצפויה במספר האזרחים הוותיקים בעשורים הקרובים, בד בבד עם יישום מדיניות של "הזדקנות בקהילה" ("aging in place") הביאו לפיתוח מענים קהילתיים בישראל, המסייעים לאזרחים ותיקים ולבני משפחותיהם בתחומי חיים שונים. כדי לחזק את הממד הקהילתי במארג השירותים הניתנים לאזרחים הוותיקים בקהילה פותחה והופעלה התוכנית "קהילה לדורות" – תוכנית חלוץ (פיילוט) שמטרתה לפתח קהילה עבור האזרח הוותיק, להעניק לו תחושת שייכות וביטחון ולתרום לשיפור איכות חייו. את התוכנית יזמה קרן דליה ואלי הורביץ, והיא פעלה בארבע רשויות מקומיות ובשתי מועצות אזוריות בשנים 2017-2020. את הפעלתה הובילו המינהל לאזרחים ותיקים והשירות לעבודה קהילתית במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, קרן דליה ואלי הורביץ וג'וינט ישראל-אשל. התוכנית פעלה בשלושה מוקדי התערבות: האזרח הוותיק ומשפחתו; הקהילה; ארגונים מקומיים, לרבות המחלקות לשירותים חברתיים.

ג'וינט ישראל-אשל פנה למכון מאיר-ס-ג'וינט-ברוקדייל בבקשה להעריך את תוכנית. דוח זה מציג את ממצאי מחקר ההערכה שבדק את שש הקהילות שבהן פעלה התוכנית.

מטרה

לבחון באיזו מידה הושגו מטרות תוכנית החלוץ על פי מדדי ההצלחה שהוגדרו במודל הלוגי שלה, בקרב שלושת מוקדי ההתערבות: הפרט, הקהילה והארגונים המקומיים.

שיטה

המחקר התבסס על גישה רטרוספקטיבית, ולפיה נאספו נתונים ממקורות שונים בתום תקופת הפעלת התוכנית. במחקר שולבו שיטות כמותיות ואיכותניות, והוא כלל את הרכיבים האלה:

- ראיונות, באמצעות שאלון מובנה, עם 302 חברים בתוכנית (מהם 39 הפועלים בהתנדבות למענם ולמען האזרחים הוותיקים בקהילה, להלן: **פעילים קהילתיים**) ועם 604 אזרחים ותיקים בקהילה שאינם חברים בתוכנית (להלן: **תושבים**). הראיונות נערכו בחודשים יוני-אוקטובר 2020.
- ראיונות חצי-פתוחים עם: 12 עובדים סוציאליים במחלקות לשירותים חברתיים (להלן: עו"סים), 12 אנשי מקצוע ובעלי תפקידים בארגונים מקומיים שהיו מעורבים בתוכנית ו-6 מנהלי תוכנית. הראיונות נערכו בחודשים מאי-יוני 2020.
- ניתוח נתונים ממערכת המידע המנהלית שנוהלה בקהילות ומסקרי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- ניתוח סיכומי ועדות היגוי וועדות ביצוע.

ממצאים עיקריים

פעילויות: התוכנית יזמה, ארגנה או שהייתה שותפה בארגון של כ-100 פעילויות חברתיות. מספר המשתתפים בכל הפעילויות הללו היה כ-5,000.

הפעילים הקהילתיים השתתפו בוועדות ובתהליכי קבלת החלטות הנוגעות למרחב הקהילתי, חלקם עברו קורס מנהיגות והדרכות. הפעילים יזמו וארגנו כמחצית מן הפעילויות שיועדו לכלל האזרחים הוותיקים.

התנדבות: היקף ההתנדבות היה הגבוה ביותר בקרב הפעילים הקהילתיים, פחות בקרב חברי התוכנית והנמוך ביותר בקרב התושבים. עם זאת, שיעורי התנדבות אלה גבוהים משיעורי ההתנדבות בקרב כלל בני 65+ באוכלוסייה בישראל.

תרומת התוכנית לפרט: התוכנית תרמה להעצמת כלל האזרחים הוותיקים בקהילה ולהעלאת המסוגלות האישית שלהם ומעורבותם בחיי הקהילה, בעיקר בקרב הפעילים הקהילתיים. אף על פי שמרותקי הבית שהיו חברים בתוכנית לא הוגדרו אוכלוסיית יעד ספציפית לתוכנית, הם קיבלו מענה ייחודי ודיווחו על קבלת מענה רב יותר מן התושבים מרותקי הבית שלא השתתפו בתוכנית. עם זאת, עדיין היו להם צרכים שלא קיבלו מענה מספק.

תרומת התוכנית לקהילה: התוכנית תרמה רבות להעלאת הלכידות החברתית והחוללות הקולקטיבית, אשר באה לידי ביטוי בחוסן קהילתי. תרומה פחותה יוחסה לפיתוח השירותים, והיא באה לידי ביטוי בשיפור מועט בנגישות השירותים ובמרחב הפיזי. ההירתמות הקהילתית בתקופת משבר הקורונה הגבירה את תחושת השייכות של כלל האזרחים הוותיקים לקהילה.

תרומת התוכנית לארגונים המקומיים: התוכנית יצרה פלטפורמה לשיתופי פעולה בין התוכנית ובין ארגונים מקומיים והעלתה אצלם את המודעות לאוכלוסיית האזרחים הוותיקים, ליכולותיה ולהיותה "נכס" עבור עצמה ועבור הקהילה. התוכנית תרמה להקניית דפוסי עבודה קהילתית-מתכללת-ומתוכננת בארגונים מקומיים עבור כלל האזרחים הוותיקים בקהילה. עם זאת, עו"סים פרטניים במחלקות לשירותים חברתיים ציינו שלא קיבלו הדרכה שיטתית וכלים לעבודה קהילתית.

המלצות

יש להרחיב את השפעתה של התוכנית לקהלים רבים יותר בקהילה ולהגביר את ההשתתפות הפעילה בה, לרבות מתן מענה למתקשים בניידות ולמרותקי בית. במסגרת פיתוח החוסן הקהילתי והיוזמות בקרב כלל האזרחים הוותיקים בקהילה, יש לבסס ולהרחיב את פיתוח המנהיגות ולהדגיש יותר את הנגשת השירותים הציבוריים ואת התאמת המרחב הפיזי לאוכלוסייה זו. במחלקות לשירותים חברתיים, יש לתגבר את פעילות העו"סים הקהילתיים בתחום הזיקנה, וכן להעביר הכשרות שיטתיות לעו"סים קהילתיים בתחום הזיקנה והכשרות שיטתיות לעו"ס זיקנה בנושא הגישה הקהילתית. מומלץ להעריך שוב את התוכנית בעוד שנה או שנתיים, בשלבים הבאים של הטמעת השינוי החברתי-קהילתי שהיא מקדמת.

תמצית מנהלים

רקע

בעקבות הגידול בתוחלת החיים והעלייה המואצת הצפויה במספר האזרחים הוותיקים בעשורים הקרובים, בד בבד עם יישום מדיניות של "הזדקנות בקהילה" ("aging in place"), התפתחו בעשורים האחרונים מענים קהילתיים בישראל, המאפשרים לאזרחים ותיקים ולבני משפחותיהם לקבל סיוע ותמיכה בתחומים שונים בחייהם.

קובעי המדיניות בישראל בוחנים כל העת מודלים שונים להנגשת יותר שירותים בקהילה לאזרחים ותיקים ומקדמים תפיסה כי האחרונים הם אנשים פעילים ויוזמים. זאת כדי לאפשר להם להמשיך לחיות בבתיהם, במסגרת הקהילה שבה הם חיים, באיכות חיים טובה ולדחות עד כמה שאפשר את ההעברה למוסד סיעודי, שכן מרבית האזרחים הוותיקים מעדיפים להישאר בביתם, לשמור על עצמאותם, על פרטיותם ועל היכולת לקבל החלטות בנוגע לחייהם.

כדי לחזק את הממד הקהילתי במארג השירותים הניתנים לאזרחים הוותיקים בקהילה פותחה והופעלה תוכנית החלוץ (פיילוט) "קהילה לדורות". את התוכנית יזמה קרן דליה ואלי הורביץ, והיא פעלה בארבע רשויות מקומיות ובשתי מועצות אזוריות בשנים 2017-2020¹. את הפעלתה הובילו המינהל לאזרחים ותיקים והשירות לעבודה קהילתית במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, קרן דליה ואלי הורביץ וג'וינט ישראל-אשל. צוות התוכנית בכל קהילה כלל את מנהל התוכנית (עו"ס קהילתי), עו"ס קהילה לדורות (עו"ס זקנה פרטני) ורכז חברתי-קהילתי.

בבסיס התוכנית שלושה מוקדי התערבות: האזרח הוותיק ומשפחתו; הקהילה; ארגונים מקומיים, לרבות המחלקות לשירותים חברתיים. מטרת התוכנית היא לבנות קהילה עבור האזרח הוותיק, להעניק לו תחושת שייכות וביטחון ולשפר את איכות חייו. זאת באמצעות יצירת מרחב קהילתי של תמיכה הדדית וסולידריות בין קבוצות הגיל בקהילה, מתן יותר הזדמנויות לאזרחים הוותיקים לתרום לקהילה שבה הם חיים והרחבת המענים הקהילתיים הניתנים ברשויות ובמועצות האזוריות וכן במחלקות לשירותים חברתיים.

ג'וינט ישראל-אשל פנה למכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל בבקשה להעריך את התוכנית. דוח זה מציג את ממצאי מחקר ההערכה שבדק את שש הקהילות שבהן פעלה התוכנית.

מטרה

מטרת המחקר הייתה לבחון באיזו מידה הושגו מטרת תוכנית החלוץ, על פי מדדי ההצלחה שהוגדרו במודל הלוגי שלה, בקרב שלושת מוקדי ההתערבות: הפרט, הקהילה והארגונים המקומיים.

¹ בעת כתיבת הדוח (יוני 2021) החלה הטמעה של מודל תוכנית במתכונת מצומצמת ב-64 רשויות. התוכנית עתידה להתרחב לעוד 15 יישובים, במתכונת דומה לזו שפעלה עד כה.

המדדים שהוגדרו הם: (1) תפיסת האזרח הוותיק כמשאב ונכס עבור עצמו וקהילתו; (2) שיתוף האזרח הוותיק בעיצוב סדר היום; (3) חיזוק המסוגלות האישית והמשמעות בחיים; (4) הגברת תחושת השייכות לקהילה; (5) הנגשת שירותים והתאמתם לאזרחים ותיקים; (6) הרחבת ממשקי העבודה בין התוכנית ובין ארגונים מקומיים והטמעת הגישה הקהילתית בעבודה עימם, לרבות במחלקות לשירותים חברתיים. איסוף הנתונים בתקופת משבר הקורונה הביא להוספת מדד נוסף – חוסן קהילתי, ולבדיקת הנושא של אוריינות דיגיטלית.

שיטה

המחקר מבוסס על גישה רטרוספקטיבית, ולפיה נאספו נתונים בתום תקופת הפעלת תוכנית החלוץ ממגוון מקורות. במחקר שולבו שיטות ניתוח כמותיות ואיכותניות.

אוכלוסיית המחקר: על פי אומדני אוכלוסייה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (שנור וכהן, 2020)² והערכותיהם של מנהלי התוכנית, בשש הקהילות שבהן פעלה התוכנית היו כ-17,000 בני 65+ בסך-הכול. חברי התוכנית מנו כ-1,800 איש, מהם 195 פעילים קהילתיים.

הדגימה ואיסוף הנתונים: דגימה אקראית נעשתה מרשימה של חברי התוכנית ומרשימה של תושבי הקהילות. ראיונות טלפוניים באמצעות שאלון מובנה נערכו עם 302 חברי תוכנית ועם 604 אזרחים ותיקים שאינם חברים בתוכנית (להלן: **תושבים**) (47.4% היענות מקרב השייכים לאוכלוסיית המחקר). הראיונות נערכו בחודשים יוני-אוקטובר 2020. נוסף לכך נערכו ראיונות חצי-פתוחים עם 12 עו"סים במחלקות לשירותים חברתיים, 12 אנשי מקצוע ובעלי תפקידים ברשות המקומית שהיו מעורבים בתוכנית ו-6 מנהלי תוכנית. הראיונות נערכו בחודשים מאי-יוני 2020.

ניתוח הנתונים: הניתוחים הכמותיים מתייחסים להשוואת התפלגויות של משתנים בין הקבוצות שנבדקו, ובחינת מובהקות ההבדלים נעשתה באמצעות מבחן χ^2 . השוואת הגיל בין הקבוצות נעשתה בעזרת מבחן t להשוואת מדגמים בלתי תלויים. נוסף לכך, היכן שהיו נתונים שאפשר להשוותם, נעשו השוואות בין התושבים לבני 65+ באוכלוסייה הכללית. ניתוח איכותני נעשה על הראיונות החצי-פתוחים עם אנשי המקצוע ובעלי תפקידים בארגונים, ובמסגרתו הוצאו תמות מרכזיות שעלו בראיונות (ניתוח תמטי). יודגש כי בדוח מוצגים ממצאים אגרגטיביים מסכמים ואין בו התייחסות פרטנית לכל קהילה. כמו כן נותחו נתונים מנהליים ממערכת המידע שנוהלה בקהילות ומסקרי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ובוצע ניתוח של סיכומי ועדות היגוי וועדות ביצוע.

ממצאים עיקריים

■ **מאפייני האזרחים הוותיקים, חברי התוכנית:** חברי התוכנית הם מבוגרים יותר, שיעור הנשים בקרבם גבוה יותר, שיעור המשתייכים לחתך חברתי-כלכלי נמוך גבוה יותר ושיעור הבריאים והניידים נמוך יותר, לעומת כלל התושבים בקהילות שבהן פעלה התוכנית ולעומת הפעילים הקהילתיים.

² שנור, י. וכהן, י. (עור'). (2020). בני 65+ בישראל: שנתון סטטיסטי 2020. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל וג'וינט ישראל-אשל.

- **השוואה בין מאפייני כלל האזרחים הוותיקים בקהילות למאפייני כלל בני 65+ בישראל:** ההשוואה מעידה על דמיון במאפייני המגדר והמצב המשפחתי. מנגד, בקרב כלל האזרחים הוותיקים בקהילות שיעור בעלי ההשכלה האקדמית גבוה יותר, שיעור המשתייכים למעמד כלכלי-חברתי גבוה הוא גבוה יותר ושיעור הגרים יותר מ-10 שנים באזור המגורים גבוה יותר.
- **פעילויות:** התוכנית יזמה, ארגנה או שהייתה שותפה בארגון של כ-100 פעילויות חברתיות. מספר המשתתפים בכל הפעילויות הללו היה כ-5,000. ההשתתפות בפעילויות הייתה הגבוהה ביותר בקרב הפעילים הקהילתיים, פחות בקרב חברי התוכנית והנמוכה ביותר בקרב התושבים.
- **הפעילים הקהילתיים** השתתפו בוועדות ובתהליכי קבלת החלטות הנוגעות למרחב הקהילתי, חלקם עברו קורס מנהיגות והדרכות, הם יזמו וארגנו פעילויות לכלל האזרחים הוותיקים בקהילה ויש שהתנדבו לזהות צרכים של חברי התוכנית והעניקו סיוע מתאים.
- **חברי התוכנית:** זוהתה קבוצה פעילה וקבוצה פעילה פחות. הקבוצה השנייה לעומת הקבוצה הראשונה מאופיינת בגיל מבוגר יותר, במצב בריאות ותפקוד ירודים יותר ובהשתתפות מועטה יותר בפעילויות חברתיות. חברי קבוצה זו, שהם כמחצית מחברי התוכנית, זוהו במחקר גם כמי שאינם מכירים את התוכנית, אף על פי שמנהלי התוכנית הגדירו אותם חברים בתוכנית.
- **התנדבות:** שיעורי ההתנדבות גבוהים יותר בקרב הפעילים הקהילתיים בתוכנית (92%), ופחות בקרב חברי התוכנית (43%) ובקרב התושבים (34%). זאת לעומת כלל בני 65+ בישראל, מהם 17% מתנדבים.
- **תרומת התוכנית לפרט:** התוכנית תרמה להעלאת המסוגלות האישית, להעצמה ולמעורבות של כלל האזרחים הוותיקים בחיי הקהילה, ובעיקר של הפעילים הקהילתיים. תרומת התוכנית לפעילים הייתה בתחושה של מועילות ומשמעות בחיים. פעילותם בתוכנית העניקה להם הרגשה טובה וערך עצמי, היכרות עם אנשים חדשים, סיפוק מכך שעזרו לאחרים והיא הגבירה את תחושת השייכות שלהם לקהילה. תרומת התוכנית בכל ההיבטים שנבדקו הייתה רבה יותר עבור חברים ששמעו על התוכנית ועבור הפעילים הקהילתיים לעומת חברי התוכנית שלא שמעו עליה והתושבים. אף על פי שניתן מענה ייחודי למרותקי בית חברי התוכנית, עדיין היו להם צרכים שלא קיבלו מענה מספק.
- **תרומת התוכנית לקהילה:** התוכנית תרמה רבות להעלאת הלכידות החברתית והחוללות הקולקטיבית, שבאה לידי ביטוי בחוסן קהילתי. תרומה פחותה יוחסה לפיתוח השירותים, והיא באה לידי ביטוי בשיפור מועט בנגישות השירותים ובמרחב הפיזי. ההירתמות הקהילתית בתקופת משבר הקורונה הגבירה את תחושת השייכות של כלל האזרחים הוותיקים לקהילה.
- **תרומת התוכנית לארגונים:** התוכנית יצרה פלטפורמה לשיתופי פעולה בין התוכנית ובין ארגונים מקומיים – יצרה קשרי עבודה עם 71 גורמים בארגונים מקומיים ועם 18 אגפים ברשויות והעלתה אצלם את המודעות לאוכלוסיית האזרחים הוותיקים, ליכולותיה ולהיותה "נכס" עבור עצמה ועבור הקהילה. התוכנית תרמה להקניית דפוסי עבודה קהילתית-מתכללת-ומתוכננת בארגונים מקומיים עבור כלל האזרחים הוותיקים בקהילה. עם זאת, עו"סים פרטניים במחלקות לשירותים חברתיים ציינו שלא קיבלו הדרכה שיטתית וכלים לעבודה קהילתית.
- **אוריינות דיגיטלית:** מרבית המרואיינים משתמשים במחשב. מעטים מהם החלו בכך בעקבות משבר הקורונה וכשליש דיווחו על עלייה בשימוש זה בתקופת המשבר. השימושים השכיחים באמצעים טכנולוגיים הם: רשתות חברתיות, מסרונים ודואר אלקטרוני.

מסקנות

התוכנית יצרה פלטפורמה לעבודה קהילתית מערכתית עם ארגונים מקומיים ובעלי עניין הרלוונטיים לאזרחים ותיקים והטמיעה דרכי עבודה בגישה הקהילתית במחלקות לשירותים חברתיים. התוכנית הביאה לשיתוף הגורמים השונים בקהילה ולשיתוף האזרחים הוותיקים בקבלת החלטות הנוגעות לחייהם, וכן תרמה לשינוי עמדות בארגונים כלפי אוכלוסייה זו אשר בעבר נתפסה כצרכנית שירותים וכיום היא נתפסת כאוכלוסייה בעלת יכולות המסוגלת לפעול עבור עצמה. לתוכנית הייתה תרומה רבה בהיבטיה החברתיים – הרחבת הפעילויות החברתיות ופעילויות הפנאי וכן חיזוק הקשרים בין האזרחים הוותיקים ומעורבותם בחיי הקהילה. תרומה פחותה הייתה להנגשת השירותים הקהילתיים ולהתאמת המרחב הפיזי לאוכלוסייה זו. נראה כי לתוכנית הייתה השפעה בעיקר על העצמתם של הפעילים הקהילתיים, אך היא היטיבה גם עם חברי התוכנית שהיו מעורבים בה ובמידה פחותה גם עם יתר האזרחים הוותיקים בקהילה.

המלצות

- יש לפעול להרחבתה של התוכנית לקהלים רבים יותר בקהילה.
- יש לפעול להעלאת המודעות לתוכנית בקרב חבריה ובקרב התושבים ולחזק את ההשתתפות הפעילה בה.
- יש להגביר את הפעילות הקהילתית עבור המתקשים בניידות ומרותקי הבית, כך שתענה טוב יותר על צורכיהם הבסיסיים ותהיה משמעותית עבורם.
- יש להדגיש גם את הנגשת השירותים הציבוריים ואת התאמת המרחב הפיזי לאזרחים הוותיקים.
- יש להעביר הכשרות שיטתיות לעו"סים קהילתיים בתחום הזיקנה והכשרות שיטתיות לעו"ס זיקנה בנושא הגישה הקהילתית.
- נוכח המציאות של קיום שגרת חיים בצד משבר הקורונה, יש להמשיך ולתכנן פעילויות מותאמות בד בבד עם חיזוק השימוש באמצעים טכנולוגיים, ובהם ברשתות חברתיות, שהיו בשימוש גם במהלך התוכנית ואפשרו את המשך הפעלתה בתקופת משבר הקורונה.
- מומלץ להעריך את התוכנית שוב בעוד שנה או שנתיים, בשלבים הבאים של הטמעת השינוי החברתי-קהילתי שהיא מקדמת, כאשר התנאים לכך יבשילו. ממצאי המחקר הנוכחי יכולים לשמש בסיס להשוואה זו.

תוכן עניינים

1	1. מבוא
1	1.1 רקע
3	1.2 תוכנית "קהילה לדורות"
7	2 מחקר ההערכה
7	2.1 מטרת המחקר
7	2.2 מערך המחקר והשיטה
10	2.3 אתיקה
11	3. ממצאים
11	3.1 מאפייני הרקע של האזרחים הוותיקים
14	3.2 רשתות חברתיות
17	3.3 השתתפות בפעילות חברתית
22	3.4 התנדבות
24	3.5 קשר עם עובד סוציאלי ועם מתנדב
25	3.6 תרומת התוכנית
40	3.7 היבטים ברמת הפרט והקהילה – בתום התוכנית
47	3.8 התמודדות עם משבר הקורונה
50	3.9 אוריינות דיגיטלית
52	4. מגבלות המחקר
53	5. סיכום, מסקנות והמלצות
53	5.1 סיכום ומסקנות
56	5.2 המלצות
58	עוד פרסומים של המכון בנושא
59	מקורות

רשימת לוחות

9	לוח 1: תוצאות איסוף הנתונים, תושבים וחברי התוכנית
11	לוח 2: מאפייני רקע, לפי מעגלי ההשפעה
13	לוח 3: מאפיינים בריאותיים ותפקודיים

15	לוח 4: מאפייני הקשרים עם בני משפחה
16	לוח 5: מאפייני הקשרים עם חברים, מכרים ושכנים
19	לוח 6: השתתפות בפעילות חברתית או בפעילות פנאי
20	לוח 7: השתתפות בפעילויות ובאירועים
21	לוח 8: שביעות רצון מן הפעילויות החברתיות
23	לוח 9: רישות חברתי – התנדבות ומתן עזרה לאנשים אחרים
25	לוח 10: קשר עם מתנדב ועם עובד סוציאלי
	לוח 11: שינויים שחלו ברמה האישית בהיבטים של העצמה, מימוש עצמי, שייכות, מסוגלות ומעורבות
27	חברתית, בהשוואה לשנה הקודמת
30	לוח 12: שינויים במרחב הקהילתי לעומת השנה הקודמת
33	לוח 13: היבטים שונים שבהם תרמה התוכנית
40	לוח 14: איכות חיים – שביעות רצון מן החיים, משמעות בחיים ותחושת בדידות
42	לוח 15: עמדות כלפי הלכידות החברתית והחוללות הקולקטיבית בקהילה
44	לוח 16: נגישות השירותים לאזרחים ותיקים
45	לוח 17: מידת ההסכמה עם היגדים המתייחסים לקהילה באזור המגורים
46	לוח 18: שביעות רצון מסידורי התחבורה ומן השטחים הירוקים באזור המגורים
47	לוח 19: בעיות בתחומים שונים באזור המגורים
49	לוח 20: מתן עזרה ושינויים שחלו בעקבות משבר הקורונה
50	לוח 21: קשיים בהשגת מוצרים ושירותים שונים
51	לוח 22: מאפייני השימוש באמצעים טכנולוגיים

רשימת תרשימים

4	תרשים 1: מודל ההפעלה של התוכנית: מעגלי ההשפעה
18	תרשים 2: סוגי הפעילויות בתוכנית
28	תרשים 3: שיפור שחל בממדים השונים לעומת השנה הקודמת, ברמת הפרט
31	תרשים 4: שיפור בהיבטים קהילתיים לעומת השנה הקודמת
34	תרשים 5: היבטים של תרומת התוכנית
42	תרשים 6: לכידות חברתית וחוללות קולקטיבית

1. מבוא

1.1 רקע

בעקבות הגידול בתוחלת החיים והעלייה המואצת הצפויה במספר האזרחים הוותיקים בעשורים הקרובים, בד בבד עם יישום מדיניות של "הזדקנות בקהילה" ("aging in place"), התפתחו בעשורים האחרונים מענים קהילתיים בישראל, המאפשרים לאזרחים ותיקים ולבני משפחותיהם לקבל סיוע ותמיכה בתחומים שונים בחייהם.

קובעי המדיניות בישראל בוחנים כל העת מודלים שונים להנגשת יותר שירותים בקהילה לאזרחים ותיקים, לרבות התמקדות בקבוצות אוכלוסייה שלהן מאפיינים ייחודיים וצרכים שונים (ברג-ורמן וכהן, 2020). המודלים הללו מציעים לאזרחים ותיקים ולמשפחותיהם שירותים נרחבים ברוב תחומי חייהם, מתוך תפיסה כי הם אנשים פעילים ויוזמים, כדי לאפשר להם להמשיך לחיות בבתיהם, במסגרת הקהילה שבה הם חיים, באיכות חיים טובה ולדחות ככל האפשר את ההעברה למוסד. זאת שכן מרבית האזרחים הוותיקים מעדיפים להישאר בביתם, לשמור על עצמאותם, על פרטיותם ועל היכולת לקבל החלטות הנוגעות לחייהם.

למושג "קהילה" משמעות שונה עבור אנשים שונים ולתפיסה של "קהילתיות" הגדרות רבות. המילה com פירושה 'יחד' והמילה munis פירושה 'לשרת'. כלומר, community פירושה לשרת יחד, כגורם משותף לכל חברי קהילה שאותה מגדיר ממד חברתי-מרחבי. במילים אחרות, אנשים שיש להם עניין משותף או אשר גרים באזור מסוים. בשנים האחרונות נוסף להגדרה גם הממד הווירטואלי (Guitierrez & Gant, 2018).

לדעת גוטיירס וגאנט (Guitierrez & Gant, 2018), עבודה קהילתית, על אף שהיא אמורה להיות רכיב מרכזי בעבודה סוציאלית, נזנחה בעשורים האחרונים במדינות רבות. לטענתם, בשנים האחרונות גוברת המגמה לביסוס עבודה קהילתית על עקרונות העבודה הקבוצתית, על פיתוח שותפויות בין-מגזריות, על שיתוף הציבור ועל ארגון תושבים הגרים בסביבה מסוימת או שלהם מאפיין חשוב כלשהו במטרה לחולל שינוי. השינוי נעשה על פי המטרות של קבוצת עניין, ארגון, מוסד או דיירים. עבודה זו כוללת מיפוי מוקדם של שותפים, תכנון של שיתופי פעולה, סגור ושיטות לפיתוח מנהיגות. השינוי המבוקש אמור לקדם ערכים הקשורים לעבודה סוציאלית, אתיקה וסדרי עדיפויות כמו איכות השירות, צדק חברתי, כבוד של פרטים בחברה ויחסים בין-אישיים. המטרה העיקרית, אם כן, היא שההקשר הקהילתי יתרום להשגת יעדיהם של פרטים ומשפחות בחברה. החוקרים כוללים בתפיסה הקהילתית סוגיות של זהות ושייכות, דמיון ושוני, הכלה ובידול, זמן ומקום ותהליכים כמו קידמה ותופעות חברתיות ומרחביות, והם מגדירים ארבעה סוגים עיקריים של קהילות: (1) קהילה המוגדרת על פי מקום או שכונה; (2) קהילה המוגדרת על פי זהות משותפת או מאפיין חשוב משותף; (3) קהילה למען פעולה משותפת; (4) רשת חברתית וירטואלית (Guitierrez & Gant, 2018; Gamble & Weil, 2010).

בהקשר של זיקנה, הספרות המקצועית עוסקת בצורכיהם של הזקנים ומנגד בזקנים כ"נכס" וכמי שפועלים למען הכלל. ברוח זו פותחו מודלים שתורגמו לפרקטיקה בעבודה סוציאלית קהילתית, ולפיהם על העובד הסוציאלי (עו"ס) להכיר את הגורמים ואת

הארגונים הפועלים בסביבה, להכיר את צורכי הזקנים בקהילה ולהעצים את חבריה כדי שיוכלו לתת מענה לצרכים. עליו לסייע בהבאת הרמוניה בין השירותים הפורמליים והלא-פורמליים, להתמקד בסוגי היחסים בין פרטים, משפחות, ארגונים וקבוצות בקהילה ולהביא בחשבון שההתערבות, על סוגיה, תהיה באחריות של חברי הקהילה ובפיקוחם. כלומר, העבודה הקהילתית שפועלת בקהילות פיזיות צריכה להיות מבוססת על ארגון שכונתי או התארגנות של קבוצת עניין כדי לשנות את המצב של בעלי העניין בקהילה, של הארגונים, של המוסדות ושל הזקנים. זאת באמצעות שימוש בשיטות של תכנון חברתי, פיתוח הסביבה, סגור ופעולות חברתיות כבסיס לעבודה הקהילתית (Mini Pradeep & Sathyamurthi, 2017; Guitierrez & Gant, 2018).

בעולם פועלות תוכניות קהילתיות רבות המיועדות לאוכלוסייה המבוגרת. אלה מסייעות לאוכלוסייה זו להתמודד עם בעיות כלכליות, חברתיות ובריאותיות או שהן מכוונות להעלות את איכות חייהם של הזקנים לאחר הפרישה מן העבודה (ראו לדוגמה, Putri et al., 2020).

בישראל, אחד מן השירותים המרכזיים שפותחו היא התוכנית "קהילה תומכת". את התוכנית פיתח לפני יותר מ-25 שנה ג'וינט ישראל-אשל בשותפות מקצועית וכלכלית עם משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (להלן: משרד הרווחה). במסגרת התוכנית מקבלים החברים סל שירותים הכולל ארבעה רכיבים: אב/אם קהילה, לחצן מצוקה, שירותים רפואיים ופעילות חברתית. כיום משרד הרווחה והרשויות המקומיות הם הגורם שמנהל את התוכנית, מתקצב אותה ומפקח עליה, לרוב בשיתוף פעולה עם עמותות למען האזרח הוותיק ולעיתים באמצעות חברות מסחריות כקבלני משנה. כדי לחזק את הממד הקהילתי במארג השירותים הניתנים לאזרחים הוותיקים בקהילה ולהוסיף רובד נוסף שיעצים את תחושת השייכות שלהם לקהילה וירחיב את הדרכים לבניית שירותים בדרך אינטגרטיבית, מתכללת ומערכתית, פותחה והופעלה תוכנית החלוץ (פיילוט) "קהילה לדורות" (להלן: התוכנית), שמטרתה לבנות קהילה עבור האזרח הוותיק, להעניק לו תחושת שייכות וביטחון ולתרום לשיפור איכות חייו. את הפעלתה הובילו המינהל לאזרחים ותיקים והשירות לעבודה קהילתית במשרד הרווחה, קרן דליה ואלי הורביץ וג'וינט ישראל-אשל.

ג'וינט ישראל-אשל פנה למכון מאיר-ס-ג'וינט-ברוקדייל בבקשה להעריך את התוכנית. דוח זה מציג את ממצאי מחקר ההערכה שליווה את התוכנית מתחילתה בשנת 2017 ועד לסיומה בשנת 2020.

בהמשך פרק זה תתואר התוכנית – הרקע להפעלתה, מטרותיה, אופן הפעלתה ואוכלוסיית היעד שלה. בפרק 2 יוצג מחקר ההערכה – מטרותיו, השיטה ומערך המחקר. בפרק 3 יוצגו ממצאי המחקר – מאפייני הרקע של האזרחים הוותיקים, רשתות חברתיות, השתתפות בפעילות חברתית, התנדבות, הקשר עם העו"ס ותרומת התוכנית לפרט, לקהילה ולארגונים. בהמשך תוצג תמונת המצב בתום התוכנית, הן בהיבטים קהילתיים ובסביבה הפיזית הן בהיבטים ברמה האישית של תחושת מסוגלות והעצמה. לבסוף יוצגו ממצאים הנוגעים להתמודדות עם משבר הקורונה וכן היבטים של שימוש באמצעים טכנולוגיים ואוריינות דיגיטלית שהושפעו מן המשבר. בפרק 4 יוצגו מגבלות המחקר, ובפרק 5 יובאו סיכום, מסקנות והמלצות.

1.2 תוכנית "קהילה לדורות"

רקע

בשנים 2017-2020 פעלה התוכנית בארבע רשויות מקומיות ובשתי מועצות אזוריות (להלן: קהילות) – שכונת בית הכרם בירושלים, פרדס חנה-כרכור, שכונת גבעת אולגה בחדרה, מועצה אזורית עמק יזרעאל, מועצה אזורית שדות נגב והעיר שפרעם. קהילות אלה נבחרו בכוונה לייצג קהילות מגוונות במאפייניהן: רמות פריפריאליות גאוגרפית וחברתית, השתייכות דתית ומעמד מוניציפלי – יישובים עירוניים וכפריים במועצות אזוריות. השוני ביניהן התבטא גם בכך שבחלק מן הקהילות הייתה תשתית שירותים רחבה לאזרחים ותיקים ובחלק מהן היה צורך לפתח תשתית של שירותים בשל היקף מצומצם של תשתיות קיימות. נוסף על כך, התשתית של העבודה הקהילתית עם האזרחים הוותיקים כקהל יעד הייתה שונה בין הרשויות (או המועצות האזוריות).

האוכלוסייה שקיבלה שירותים במסגרת התוכנית הייתה שונה אף היא בכל קהילה – אוכלוסייה מבוגרת יחסית ומוגבלת תפקודית ובריאותית, שהיא בעיקרה צרכנית שירותים, בצד אוכלוסייה פעילה ומעורבת בחיי הקהילה.

התוכנית החלה לפעול בשנת 2017, עת הצטרפה הקהילה הראשונה (ינואר 2017), ובהדרגה הצטרפו יתר הקהילות (עד מאי 2018). באוגוסט 2020 הסתיימה הפעלת התוכנית במתכונתה כתוכנית חלוץ והיא עברה לשלב של הטמעה. בתחילת דרכה התבססה התוכנית על התשתיות הארגוניות, הניהוליות וכוח האדם של התוכנית "קהילה תומכת" וחבריה, אולם בשל הרצון להגיע לאוכלוסיות נוספות ומסיבות ניהוליות הוחלט במהלך ההפעלה לנתק את הזיקה בין שתי התוכניות. בחלק מן הקהילות ההפרדה ביניהן הייתה מוחלטת ובחלק אחר היא הייתה חלקית.

על פי מפתחיה, חזון התוכנית הוא לקדם קהילה ידידותית לאזרחים ותיקים ברמה המקומית באמצעות מעורבות ושותפות שלהם בתהליכי התכנון, הפיתוח והנגשת השירותים, השפעתם על תהליכי קבלת החלטות והגברת תחושת השייכות לקהילה הרחבה שבה הם חיים. כלומר, פיתוח תפיסה רעיונית-יישובית הנותנת מענה אינטגרטיבי לצרכי האזרח הוותיק ובני משפחתו ומבוססת על גישה מערכתית קהילתית, תוך שיתוף חבריה בדרך שוויונית הרואה באזרחיה הוותיקים משאב ונכס לקהילה ולרשות (ג'וינט ישראל-אשל, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים וקרן דליה ואלי הורביץ, 2019).

מטרות התוכנית

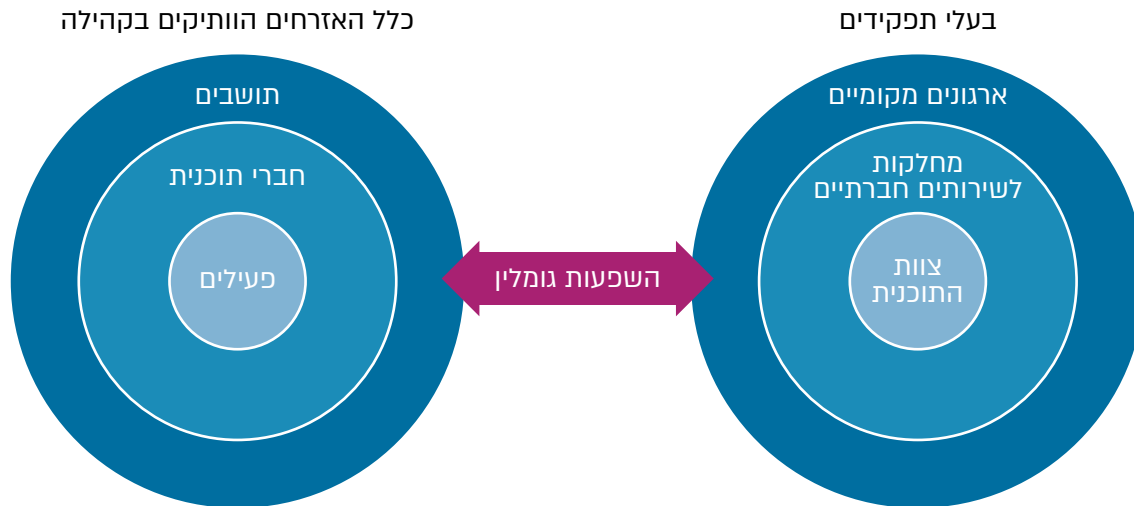
לתוכנית הוגדרו חמש מטרות עיקריות: לקדם את תפיסת האזרח הוותיק כמשאב ונכס עבור עצמו וקהילתו; לחזק את השותפות של האזרחים הוותיקים ואת מעורבותם בעיצוב סדר היום; לחזק את תחושת השייכות של האזרחים הוותיקים לקהילה; להנגיש שירותים ציבוריים ולהתאימם לאזרחים הוותיקים; ולהטמיע את הגישה הקהילתית בעבודה עם ארגונים מקומיים, בד בבד עם הגברת שיתופי הפעולה עימם והגברת ההתערבות של העו"סים בגישה קהילתית. כל זאת בכוונה לבנות קהילה עבור האזרח הוותיק, לתת לו תחושת שייכות וביטחון ולתרום לשיפור איכות חייו באמצעות יצירת מרחב קהילתי של תמיכה הדדית וסולידריות בין קבוצות הגיל בקהילה, מתן יותר הזדמנויות לאזרחים הוותיקים לתרום לקהילה שבה הם חיים והרחבת המענים הקהילתיים הניתנים ברשויות ובמועצות האזוריות וכן במחלקות לשירותים חברתיים. הדרך להשיג זאת, על פי מפתחי התוכנית, היא באמצעות התערבות בשלושה מוקדים: פרט, קהילה וארגונים.

מודל ההפעלה

מודל הפעלת התוכנית מתייחס לשני מעגלי השפעה – בעלי תפקידים ואזרחים ותיקים. בכל מעגל השפעה שלושה מעגלים המשקפים את רמת החשיפה לתוכנית: במעגלים הפנימיים היא גבוהה, וכחותה במעגלים החיצוניים (**תרשים 1**). המעגל השמאלי בתרשים מתייחס לכלל האזרחים הוותיקים בקהילה. המעגל הפנימי בו מייצג את הפעילים הקהילתיים – חברי תוכנית שפועלים בהתנדבות ומקבלים אחריות לפעול ולהוביל יוזמות למענם ולמען יתר האזרחים הוותיקים, שותפים בארגון אירועים, משתתפים בוועדות או חברים שעברו קורס מנהיגות (להלן: **פעילים**). המעגל האמצעי מייצג את כל מי שהיו בפעילות כלשהי בקהילה או שהיו מוכרים לצוות התוכנית בדרכים אחרות (להלן: **חברי התוכנית**). במעגל החיצוני התוכנית אמורה להשפיע על אזרחים ותיקים בקהילה שאינם חברים בתוכנית (להלן: **תושבים**) וכן על האוכלוסייה הצעירה בקהילה (אלה לא נבדקו במחקר), באמצעות פעילויות משותפות (בין-דוריות, לדוגמה) שירחיבו ויחזקו את הקשרים הבין-אישיים.

המעגל הימני מייצג את הגורמים בקהילה הרלוונטיים לעבודה עם אוכלוסיית האזרחים הוותיקים, במרכז – צוות התוכנית שמתניע מהלכים לשיתופי פעולה וליישום הפרקטיקה הקהילתית, יוצר ומתכלל יוזמות קהילתיות בשיתוף פעולה עם העו"סים במחלקות לשירותים חברתיים (מעגל אמצעי) וביחד הם רוקמים שותפויות עם ארגונים מקומיים (מעגל חיצוני), בגישה מערכתית. יש השפעה ההדדית בין המעגלים, דרך מיפוי הצרכים והמענים הניתנים במסגרת שיתופי הפעולה בתוכנית.

תרשים 1: מודל ההפעלה של התוכנית: מעגלי ההשפעה

¹ בפועל הייתה שונות גדולה בהגדרה זו בין מנהלי הקהילות, וזו באה לידי ביטוי במידת המעורבות של החברים ובהיכרותם את התוכנית.

בבסיס התוכנית שלושה מוקדי התערבות:

1. **התערבות הממוקדת באזרח הוותיק ובמשפחתו** – שירות פרטני בגישה קהילתית כמענה לצרכים של חברי הקהילה ובני משפחותיהם. כלומר, בחינת הכוחות והצרכים הפרטניים של האזרח הוותיק ותיווך למענים ופתרונות קהילתיים. לדוגמה, מענה לתחושת בדידות של האזרח הוותיק באמצעות חיבור לשכנים, לקבוצת הליכה בקהילה או למתנדב. פעולות נוספות בגישה הקהילתית הן מיצוי זכויות, תיווך ופיתוח מענים והעצמה. מתודה נפוצה ליישום השירות הפרטני בגישה קהילתית היא הקמת צוותי חשיבה משותפים של עו"ס פרטני, עו"ס קהילתי ורכז מתנדבים.

2. **התערבות הממוקדת בקהילה** – שותפות עם האזרחים הוותיקים בתהליכי קבלת החלטות הנוגעות לקהילה, קשר ותמיכה הדדית בין חברי הקהילה וחיבור בין התוכנית והחברים בה ובין הקהילה במרחב הגיאוגרפי וברשות המקומית (פיזית וחברתית).

3. **התערבות הממוקדת בארגונים מקומיים, לרבות המחלקות לשירותים חברתיים** – חתירה ליצירת מסגרת פעולה המאפשרת לבעלי עניין מסוגים שונים לחבור יחד כדי ליצור השפעה חיובית רחבה בשירותים לאזרחים הוותיקים בתחומים שונים, ביניהם נגישות, בריאות, סביבה, צדק ושוויון הזדמנויות.

השילוב בין שלושת מוקדי ההתערבות משפר את רמת השירותים הניתנים לאזרחים הוותיקים בקהילה, מרחיב את האפשרויות העומדות בפניהם לצריכת שירותים מונגשים ההולמים את מצבם ומביא לשיפור ניכר בתמיכה חברתית, בקבלת מידע על מערך הסיוע העומד לרשותם ולשיפור של תחושת השייכות ושל איכות חייהם.

הצוות המקצועי של התוכנית בכל קהילה כלל: מנהל תוכנית (עו"ס קהילתי) שתפקידו העיקריים היו: תכלול התוכנית, הקמה והפעלה של המנגנון הארגוני (ועדות היגוי וועדות הפעלה), בניית שותפויות עם ארגונים מקומיים, אחריות לשיווק ולפרסום התוכנית והפעילויות, גיוס חברים לתוכנית, גיוס, ליווי והנחייה של הפעילים הקהילתיים, ריכוז והובלת צוות התוכנית; עו"ס פרטני, שתפקידו לאתר ולזהות צרכים של חברי התוכנית ולתת להם מענים (לטווח קצר, לבני משפחה), לבנות תוכנית התערבות ולעקוב אחר ביצועה; ורכז חברתי-קהילתי, שתפקידו לתכלול ולארגן את הפעילויות החברתיות והקהילתיות, להדריך את המתנדבים ולפתח רשת חברתית הן בקרב חברי הקהילה הן ביניהם ובין בני המשפחה.

את התוכנית ליוותה "מעטפת ארצית" שכללה: עו"ס קהילתי שניהל את התוכנית ברמה הארצית, העביר הדרכות והשתלמויות לצוותים, הן בקהילות הן ברמה הארצית; צוות שפיתח תורה מקצועית; מחקר הערכה שליווה את ההפעלה; מערכת מידע לדיווח על הפעילות בקהילות. את התוכנית ליוותה ועדת היגוי ארצית שכללה את נציגי השותפים בתוכנית ואת הממונות המחוזיות ממשד הרווחה. הוועדה נפגשה אחת לרבעון ודנה בסוגיות ברמת המדיניות של התוכנית. כמו כן פעלה ועדת ביצוע שבה השתתף פורום מצומצם של נציגי אותם ארגונים. הוועדה התכנסה בתדירות גבוהה יותר כדי לדון בסוגיות הקשורות להפעלת התוכנית. בוועדות נידונו סוגיות הקשורות לפיתוח התוכנית.

השנה הראשונה להפעלת התוכנית כללה תהליך של פיתוח (הבנה של מהות התוכנית והתפיסה הקהילתית, הגדרת מטרות התוכנית והגדרת אוכלוסיית היעד) ובעקבותיו נעשה מיפוי של הגורמים השונים בכל קהילה ומולאו טופסי אינטייק ייחודיים לאזרחים הוותיקים ברשות כדי לקבל מידע על צורכיהם ועל יכולותיהם לתרום לאחרים. לאחר מכן נבנו צוותים ומוסדו מנגנוני עבודה משותפת עימם ובשיתוף האזרחים הוותיקים הפעילים בתוכנית, שהיוו קבוצת מנהיגות מקומית.

אוכלוסיית היעד של התוכנית

בתחילה היו אלה חברי "קהילה תומכת" ובני משפחותיהם שהיוו תשתית לפיתוח התוכנית וליישומה, ובהמשך הורחבו מעגלי הפעילות גם לאזרחים ותיקים נוספים ולבני משפחותיהם החיים במרחב הגיאוגרפי שבו פועלת התוכנית "קהילה תומכת". עקב כך, בחלק מן המקומות נותק הקשר בין "קהילה תומכת" ובין "קהילה לדורות", והתוכנית "קהילה לדורות" החלה לפעול בפני עצמה. אוכלוסיית היעד של התוכנית כללה את כל האזרחים הוותיקים הגרים באזורים שבהם היא פעלה. בעקבות ממצאי המיפוי שנערך בקרב האזרחים הוותיקים, היו קהילות שבהן הייתה התייחסות מיוחדת לצרכים של אוכלוסיות מיוחדות כגון אנשים לקראת פרישה, יוצאי אתיופיה ועולי ברית המועצות לשעבר. נוסף לכך, התוכנית פעלה בקרב הארגונים המקומיים והעו"סים במחלקות לשירותים חברתיים להעלאת המודעות לחשיבותה של העשייה הקהילתית ועודדה אימוץ של תפיסה קהילתית ושימוש בתהליכים קהילתיים בהתערבות פרטנית בקרב האזרחים הוותיקים.

2. מחקר הערכה

2.1 מטרת המחקר

לבחון באיזו מידה הושגו מטרות התוכנית, על פי מדדי ההצלחה שהוגדרו במודל הלוגי שלה, בקרב שלושת מוקדי ההתערבות: הפרט, הקהילה והארגונים המקומיים.

אלה הם המדדים שהוגדרו:

- תפיסת האזרח הוותיק כמשאב ונכס עבור עצמו וקהילתו, מסוגלות אישית, משמעות בחיים
- שיתוף האזרח הוותיק בעיצוב סדר היום והרחבת ממשקי העבודה בקהילה
- הגברת תחושת השייכות לקהילה, לכידות
- הנגשת השירותים והתאמתם לאזרחים ותיקים
- הרחבת התערבויות בגישה קהילתית בעבודה עם ארגונים מקומיים ובמחלקות לשירותים חברתיים
- חוסן קהילתי ואוריינות דיגיטלית (נוספו עקב משבר הקורונה)

2.2 השיטה

המחקר מבוסס על הרכיבים האלה:

1. הערכה מסכמת² בגישה רטרוספקטיבית, ולפיה נאספו נתונים בסיום תקופת הפעלת התוכנית.
2. שילוב של שיטות ניתוח כמותיות ואיכותניות.
3. איסוף נתונים ממגוון מקורות מידע:
 - חברי התוכנית
 - פעילים קהילתיים
 - תושבים
 - מנהלי התוכנית
 - עו"סים במחלקות לשירותים חברתיים

² מערך המחקר המקורי כלל קבוצות ביקורת ואיסוף נתונים בשלוש נקודות זמן – בתחילת התוכנית, באמצעה ובסיומה, אולם בשל שינויים ארגוניים (בעיקר הקשר עם "קהילה תומכת"), שינויים בהגדרת אוכלוסיית היעד ושינויים במטרות התוכנית, לא ניתן היה לבצע את מתווה המחקר המקורי ובסיכום עם המזמינים בוצעה הערכה מסכמת בלבד.

- אנשי מקצוע ובעלי תפקידים בארגונים מקומיים
- נתונים מנהליים ממערכת המידע שנוהלה בקהילות
- נתונים מסקרים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה

4. פיתוח כלים לדיווח נתונים מנהליים על מאפייני החברים בתוכנית ועל השירותים שנצרכו, ומעקב אחר פעילויות שנעשות במסגרת התוכנית, מאפייניהן והיקף ההשתתפות בהן. ברמה הקהילתית נאספו נתונים על מספר האזרחים הוותיקים בקהילות שבהן פעלה התוכנית, מהם: אלה שצורכים שירותים שונים כמו מרכזי יום, משתתפים בבתי חמים, במועדונים וחברים במועצות או פורומים מקומיים. נוסף על כך, דיווח על שיתופי הפעולה עם ארגונים מקומיים ועם אנשים ברשות המקומית.

5. ניתוח סיכומי ועדות היגוי וועדות ביצוע והשתתפות בהן.

אוכלוסיית המחקר

בשל אופייה הקהילתי, התוכנית נועדה להשפיע על כלל האזרחים הוותיקים בקהילה. אולם השפעתה היא שונה, על פי רמת חשיפתם לתוכנית. לכן במחקר נעשתה הבחנה בין חברי התוכנית ובין התושבים. על פי אומדני אוכלוסייה מן הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס, 2018) ומהערכות של מנהלי התוכנית, בשש הקהילות שבהן היא פעלה היו כ-17,000 בני 56+ בסך הכול, וחברי התוכנית מנו 1,760 איש.

הדגימה ואיסוף הנתונים

חברי התוכנית: מרשימה של 1,760 חברי תוכנית ובהם 195 פעילים, כפי שהוגדרו על ידי כל מנהל תוכנית והועברו לצוות המחקר, נדגמו אקראית בדגימת אשכולות (כל קהילה שימשה אשכול) 635 חברים, מהם 135 לא היו שייכים לאוכלוסיית המחקר (פטירה, מעבר למוסד, קו טלפון לא תקין וכד'). מבין 500 איש שנמצאו שייכים לאוכלוסייה רואיינו 302 (41 מהם ראיונות חלקיים) – שיעור היענות של 60.4%. הסיבות העיקריות לכך שחברים לא רואיינו היו סירוב וחוסר מענה (ראו **לוח 1**). מבין המרואיינים היו 39 פעילים. הראיונות נערכו בטלפון באמצעות שאלון מובנה, בחודשים יוני-אוגוסט 2020.

תושבים: ממדגם אקראי של 1,800 בני 5+6, שנלקח פרופורציונית למספר בני 5+6 בכל קהילה, 387 נמצאו לא שייכים לאוכלוסיית המחקר (בשל קו טלפון לא תקין, מעבר למקום מגורים אחר, מעבר למוסד וכד'). מבין 1,413 מן התושבים השייכים לאוכלוסיית המחקר רואיינו 604 (48 מהם ראיונות חלקיים) – שיעור היענות של 42.7%. סיבות עיקריות לכך שתושבים לא רואיינו היו סירובים וחוסר מענה (ראו **לוח 1**). הראיונות נערכו בטלפון באמצעות שאלון מובנה, בחודשים יוני-אוקטובר 2020.

לוח 1: תוצאות איסוף הנתונים, תושבים וחברי התוכנית (במספרים ובאחוזים)

אחוז	סך הכול	אחוז	חברי התוכנית	אחוז	תושבים	
			635		1,800	נדגמו
			26		138	אין מענה יותר משבועיים
			11		37	הנדגם עבר לשכונה אחרת
			0		5	גר פחות משנה במקום המגורים
			60		159	מספר טלפון לא תקין
			22		17	פטירה
			7		26	מעבר למוסד
			9		5	הנדגם בן פחות מ-65
			135		387	סך הכול לא שייכים לאוכלוסייה
	1,913		500		1,413	סך הכול שייכים לאוכלוסייה
42.7	817	52.2	261	39.3	556	ריאיון מלא
4.7	89	8.2	41	3.4	48	ריאיון חלקי
47.4	906	60.4	302	42.7	604	ראיונות – סך הכול
19.2	367	15.6	78	20.5	289	סירוב
17.4	333	10.6	33	21.2	300	אין מענה
1.1	21	1.0	5	1.1	16	קו תפוס
8.1	155	10.2	51	7.4	104	לא רואיינו בשל בעיה קוגניטיבית
4.1	78	2.8	14	4.5	64	לא רואיינו בשל סיום המחקר
2.8	53	3.4	17	2.5	36	לא רואיינו מסיבות אחרות

מנהלי התוכנית: 6 מנהלים רואיינו טלפונית באמצעות שאלון חצי מובנה, בחודש מאי 2020.

עובדים סוציאליים במחלקות לשירותים חברתיים: 12 עו"סים רואיינו טלפונית באמצעות שאלון חצי מובנה, בחודשים מאי-יוני 2020.

אנשי מקצוע ובעלי תפקידים בארגונים מקומיים: 12 אנשי מקצוע ובעלי תפקידים רואיינו טלפונית באמצעות שאלון חצי מובנה, בחודשים מאי-יוני 2020. עם אנשי המקצוע שרואיינו נמנו בעלי תפקידים בארגונים מקומיים שהיו מעורבים בתוכנית: סגן ראש מועצה, מנהלי מתנ"ס, מנהלי עמותות לזקן, אדריכלית ומתכנתת ערים, רכז ספורט ורכזי פעילות של צעירים.

כלי המחקר

במסגרת המחקר פותחו ארבעה שאלונים:

(1) שאלון לאזרחים הוותיקים: פיתוח השאלון התבסס על שאלונים שנוסו, תוקפו והותאמו למציאות בישראל. להלן פירוט הנושאים והמקורות שעליהם התבססו השאלות בשאלון: שביעות רצון מאזור המגורים (למ"ס, 2018), מעורבות חברתית ורשתות חברתיות (למ"ס, 2018; Putnam, 2000; Portes, 1998), לכידות חברתית, הון חברתי וחוללות קולקטיבית (Earls et al., 1995; Portes, 1998; Carpiano, 2006; Carroll et al., 2005; Sampson et al., 1997), היכרות עם שירותים בקהילה, בעיות בשכונה (Earls et al., 1995), השתתפות בפעילויות חברתיות, פעילויות פנאי והתנדבות (למ"ס, 2018), מסוגלות עצמית (Chen et al., 2001), תפיסת תרומתה של התוכנית בממדים שונים (Earls et al., 1995), איכות חיים, מצב בריאות ותפקוד ומאפייני רקע (למ"ס, 2018).

במהלך ההכנות לשלב הראיונות פרצה מגפת הקורונה, ובעקבותיה הוספו לשאלון רכיבים הנוגעים לחוסן קהילתי בהתמודדות עם המשבר. נוסף על כך, עלתה חשיבות השימוש באמצעים טכנולוגיים לצרכים חברתיים ובריאותיים, ולכן הוספו לשאלון גם שאלות המתייחסות לאוריינות דיגיטלית. שאלות אלה מתבססות על שאלון הסקר החברתי של הלמ"ס (למ"ס, 2018).

(2) פרוטוקול ריאיון למנהלי התוכנית: תיאור הפעילויות שנעשו, דרכי הפעולה, קשיים והצלחות, אפיון אוכלוסיית היעד ויעדי התוכנית וכן דרכי ההתמודדות עם משבר הקורונה ותוכניות לעתיד.

(3) פרוטוקול ריאיון לעובדים הסוציאליים: תיאור הפעילויות שעשו במסגרת התוכנית, האם קיבלו הכשרה בנושא עבודה קהילתית, ואם כן, איזו הכשרה, האם קיבלו הדרכה על שימוש בכלים לעבודה קהילתית, ובאיזו מידה הם משתמשים בהם בעבודתם היום-יומית. כמו כן עד כמה נפוצה העבודה הקהילתית בעבודת המחלקה לשירותים חברתיים ומהי תרומתה של התוכנית לכך.

(4) פרוטוקול ריאיון לאנשי מקצוע ובעלי תפקידים בארגונים מקומיים: אפיון מעורבותם בעבודה עם האזרחים הוותיקים ושיתופי הפעולה עם התוכנית, תרומת התוכנית לתפיסתם את אוכלוסייה זו ולהיקף של הפעילויות עימה בעבודתם, תרומת התוכנית לעבודתם היום-יומית.

ניתוח הנתונים

הממצאים בדוח מוצגים על פי מודל ההשפעה שהוצג ב**תרשים 1**. כלומר, הצגת המדדים שנבדקו בכל מעגל השפעה והשוואה ביניהם. בהשוואות של ההתפלגויות נעשה שימוש במבחן χ^2 . הבדלים ברמת מובהקות של 5% ו-1% בין כל הקבוצות המופיעות בלוח צוינו בכוכביות בתחתיתו. השוואת הגיל בין הקבוצות נעשתה בעזרת מבחן t להשוואת מדגמים בלתי תלויים. נוסף לכך נעשו השוואות בין התושבים ובין כלל בני 6+5 באוכלוסייה במדדים שאפשר היה להשוותם לנתוני האוכלוסייה, מן הסקר החברתי של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס, 2018). השוואות אלה נועדו למקם את המדדים שנבדקו בפרספקטיבה ארצית בקרב אוכלוסיית האזרחים הוותיקים בישראל. הראיונות עם אנשי המקצוע ובעלי התפקידים נותחו ניתוח תוכן איכותני והוצאו מהם התמות המרכזיות. יודגש כי בדוח מוצגים ממצאים אגרגטיביים מסכמים ואין בו התייחסות פרטנית לכל קהילה.

2.3 אתיקה

לאחר שקיבלו הסבר על מטרות המחקר ומהלך הריאיון, הביעו המרואיינים הסכמה להתראיין. המחקר קיבל את אישור ועדת האתיקה של מכון ברוקדייל.

3. ממצאים

3.1 מאפייני הרקע של האזרחים הוותיקים

לוח 2 מציג את מאפייני הרקע של המרוויינים בשלוש הקבוצות שהוצגו במעגלי ההשפעה של התוכנית (תרשים 1): פעילים בתוכנית, חברי תוכנית ותושבים. מן הלוח עולה כי בקרב חברי התוכנית אחוז הנשים (68.8%), האלמנים (44.5%), בעלי השכלה נמוכה (26.7%) ואחוז המתקשים לכסות את הוצאותיהם החודשיות (26.9% לא כל כך מצליח/לא מצליח בכלל) גבוהים משיעורם בקרב התושבים והפעילים. גם הגיל הממוצע שלהם גבוה יותר לעומת שתי הקבוצות האחרות. מאפיינים בולטים נוספים הם: שיעור נמוך של ילידי ישראל ושיעור גבוה של חברי תוכנית שגרים עם מטפלת. בקרב הפעילים בולט אחוז בעלי השכלה אקדמית (59.5%) ואחוז המצליחים לכסות את הוצאותיהם החודשיות ללא קושי (38.9%) לעומת שתי הקבוצות האחרות.

מהשוואת תושבי הקהילות לכלל בני 65+ עולה כי יש דמיון להתפלגות לפי מגדר ומצב משפחתי. עם זאת, שיעור המדווחים שהם מצליחים לכסות הוצאות חודשיות גבוה יותר בקרב התושבים (83.2%) לעומת כלל בני 65+ (68%). שיעור בעלי השכלה אקדמית בקרב התושבים (39.4%) גבוה מעט מזה של בני 65+ בכלל האוכלוסייה (34%). 90.8% מן התושבים גרים במקום יותר מעשר שנים, שיעור גבוה לעומת שיעורם בקרב בני 65+ באוכלוסייה – 74% (שנור וכהן, 2020).

לוח 2: מאפייני רקע, לפי מעגלי ההשפעה (באחוזים)

פעילים (n=39)	חברי תוכנית (n=263)	תושבים (n=604)	
66.7	68.8	53.6	מגדר *** נשים
56.4	47.9	60.9	מצב משפחתי*** נשוי אלמן גרוע רווק
33.3	44.5	27.6	
5.1	5.3	8.8	
5.1	2.3	2.6	
(6.8) 75.1	(7.3) 78.9	(7.1) 74.7	גיליית *** (סטיית תקן)
84.6	82.5	80.8	שפת הריאיון עברית ערבית רוסית
15.4	16.0	16.6	
0.0	1.5	2.6	

פעילים (n=39)	חברי תוכנית (n=263)	תושבים (n=604)	
ארץ לידה (מן היהודים)***			
51.3	49.4	65.7	ישראל
35.2	30.0	18.2	אסיה ואפריקה
13.5	21.7	16.1	אירופה ואמריקה
0.0	3.0	3.0	עלה אחרי 1989
השכלה***			
5.4	26.7	16.8	עד יסודית
8.1	21.8	18.9	תיכונית
18.9	18.2	18.7	על-תיכונית
59.5	24.4	39.4	אקדמית
8.1	8.9	6.3	אחרת
יכולת לכסות את ההוצאות החודשיות*			
38.9	18.7	25.8	מצליח ללא קושי
36.1	54.3	57.4	מצליח
19.4	24.2	14.8	לא כל כך מצליח
5.6	2.7	2.1	לא מצליח בכלל
עם מי גר*			
35.9	34.6	30.1	לבד
53.8	45.2	53.6	עם בן זוג בלבד
2.6	10.6	3.6	עם מטפלת בלבד
0.0	1.1	1.0	עם בן זוג ומטפלת בלבד
7.7	8.4	11.6	הרכב אחר
ותק בקהילה			
10.2	8.0	5.4	5-1 שנים
5.2	4.8	3.8	10-5 שנים
10.3	3.5	4.9	20-10 שנים
74.3	83.7	85.9	יותר מ-20 שנה

* p<0.05 *** p<0.001

מבחינת מצב הבריאות והתפקוד, **לוח 3** מלמד כי בקרב חברי התוכנית יש אחוזים גבוהים של מי שמצב בריאותם ירוד (42.1%) מעריכים כי מצב בריאותם לא כל-כך טוב או לא טוב), של מי שמתקשים בניידות ללא עזרת אדם והמרותקים לבית (להלן: מתקשים בניידות) (15.9%) ושל מי שממעטים לצאת מן הבית (14.7% יוצאים מן הבית פחות מפעם בשבוע או שלא יוצאים כלל) לעומת שתי הקבוצות האחרות. הדבר בא לידי ביטוי גם בשיעור מקבלי עזרה ממטפלת – 31.5% מחברי התוכנית לעומת 13.2% מן התושבים ו-8.1% מן הפעילים. הערכה עצמית של מצב הבריאות ומצב הניידות גבוהה יותר בקרב הפעילים מאשר בקרב שתי הקבוצות האחרות. מהשוואת התושבים לבני +65 באוכלוסייה הכללית עולה כי שיעור המדווחים כי מצב בריאותם טוב או טוב מאוד (64.5%) גבוה לעומת כלל בני +65 (56.5%). בהמשך לכך, גם שיעור מי שיש להם מטפלת (13.2%) נמוך מעט משיעורם בקרב כלל בני +65 באוכלוסייה (16.4%) (שנור וכהן, 2020).

לוח 3: מאפיינים בריאותיים ותפקודיים (באחוזים)

פעילים (n=37)	חברי תוכנית (n=228)	תושבים (n=542)	
			מצב בריאות*
29.7	15.4	19.7	טוב מאוד
54.1	41.4	44.8	טוב (בסדר)
10.8	36.1	30.3	לא כל כך טוב
5.4	7.0	5.2	לא טוב
59.5	70.5	60.8	יש בעיה בריאותית/פיזית*
			הבעיה מפריעה בתפקוד*
18.2	35.6	18.9	במידה רבה
22.7	30.0	40.2	מפריעה
			ניידות – יכולת ללכת 400 מ' מחוץ לבית***
78.4	48.2	65.8	יכול ללא קושי
18.9	23.0	16.6	יכול ללכת, אך קשה לי
0.0	12.8	8.7	יכול ללכת בעזרת מכשיר עזר בלבד (מקל, הליכון)
0.0	8.8	4.8	יכול ללכת רק בעזרת אדם (עם או בלי מכשיר עזר)
2.7	7.1	4.1	לא יכול ללכת מחוץ לבית, גם אם מישהו היה עוזר
			תדירות היציאה מן הבית*
66.7	56.6	70.4	כל יום
25.0	12.4	12.5	6-4 פעמים בשבוע
5.6	16.4	8.0	3-2 פעמים בשבוע
0.0	5.8	3.5	פעם בשבוע
2.8	4.0	2.0	פחות מפעם בשבוע
0.0	4.9	3.5	לא יוצא מן הבית אף פעם
			יש מטפלת***
5.4	20.8	9.3	מטפלת ישראלית
2.7	9.7	3.9	מטפלת זרה
16.2	16.4	5.0	מבקר במרכז יום***

* p<0.05 *** p<0.001

חברי התוכנית נשאלו אם הם מכירים את התוכנית או שמעו עליה. התברר ש-57% ממי שמנהלי התוכנית הגדירו כחברים בתוכנית כלל לא שמעו עליה אף על פי שקיבלו שירותים מן התוכנית. כלומר, רק 43% מן החברים מודעים לקיומה של התוכנית (שמעו עליה אך לא יודעים מה היא כוללת או מכירים אותה). השוואת מאפייני הרקע של חברי התוכנית המודעים לקיומה למאפייני הרקע של מי שלא שמעו עליה מלמדת כי חברים המודעים לקיומה של התוכנית הם משכילים יותר (ל-30% מחברי התוכנית המודעים לקיומה השכלה אקדמית לעומת 20% ממי שלא שמעו עליה) ($p=0.087$), שיעור גבוה מהם הם ילידי ישראל (60% לעומת 44%, בהתאמה) ($p=0.015$), אחוז האלמנים בקרבם נמוך יותר (38% לעומת 47%, בהתאמה) ($p=0.09$), אחוז המעריכים את מצב בריאותם "טוב" או "טוב מאוד" גבוה יותר (64% לעומת 52%, בהתאמה) ($p=0.034$), והם מדווחים על בעיית בריאות שמפריעה להם בהיקף נמוך יותר (62% לעומת 77%, בהתאמה) ($p=0.08$). עוד נמצא כי אחוז הניידים ללא עזרת אדם (להלן: ניידים) מקרב מי שמודעים לתוכנית גבוה יותר מאחוז הניידים שאינם מודעים לה (58% לעומת 41%, בהתאמה) ($p=0.05$) וכי ל-17.2% ממי שמודעים לקיום התוכנית יש מטפלת לעומת 40.9% ממי שלא שמעו עליה ($p<0.001$).

3.2 רשתות חברתיות

במחקר נבחנו הקשרים החברתיים של האזרחים הוותיקים עם המעגל הקרוב של בני המשפחה (**לוח 4**) ועם חברים, מכרים ושכנים (**לוח 5**). **מלוח 4** עולה כי כמעט לכל המרואיינים יש ילדים. באשר לקשרים עם בני משפחה, כ-80% מן המרואיינים מדברים עם בני משפחתם בטלפון כל יום או כמעט כל יום ומעטים לא נמצאים בקשר עם בני משפחה כלל. שביעות הרצון מן היחסים עם בני המשפחה גבוהה יותר בקרב הפעילים (89.2% מהם מרוצים מאוד מן היחסים) לעומת התושבים וחברי התוכנית (78%-ו-79%, בהתאמה). עוד עולה מן הלוח כי 93.4% מן התושבים חשים שיש להם על מי לסמוך (כולל בני משפחה) בעת משבר או מצוקה, שיעור גבוה במעט לעומת 90% בקרב בני 65+ באוכלוסייה הכללית (שנור וכהן, 2020). מתברר גם כי 48.7% מחברי התוכנית, 60.7% מן התושבים ו-71.4% מן הפעילים שומרים על קשר עם בני משפחה וחברים באמצעות רשתות חברתיות.

לוח 4: מאפייני הקשרים עם בני משפחה (באחוזים)

פעילים (n=39)	חברי תוכנית (n=252)	תושבים (n=546)	
94.6	95.1	95.4	יש ילדים
תדירות השיחות עם בני משפחה			
81.1	76.0	79.7	כל יום או כמעט כל יום
16.2	14.4	15.1	2-3 פעמים בשבוע
2.7	6.9	4.9	פעם בשבוע או פחות
0.0	2.6	0.2	אני לא מדבר איתם בטלפון / אין לי בני משפחה שאני בקשר איתם
שביעות רצון מטיב הקשר עם בני משפחה			
89.2	78.3	78.6	מרוצה מאוד
10.8	19.9	20.1	מרוצה
0.0	1.8	1.3	לא כל כך מרוצה / לא מרוצה
אילו היית במשבר או במצוקה, האם יש אנשים שעל עזרתם אתה יכול לסמוך?			
74.4	71.8	71.6	כן, תמיד
17.9	14.7	14.1	כן, לעיתים קרובות
0.0	4.4	7.7	כן, אך לעיתים רחוקות
7.7	9.1	6.6	אף פעם לא
66.7	69.8	69.8	יש קרובי משפחה שגרים בקהילה שלך ולא גרים איתך
71.4	48.7	60.7	פעיל ברשתות חברתיות כדי לשמור על קשר עם בני משפחה וחברים*

* p<0.05

הקשרים החברתיים שיש לאדם והרשתות החברתיות שבהן הוא פעיל משפיעים על תחושת השייכות שלו לקהילה שבה הוא חי (Carpiano, 2006). מן הראיונות עם צוות התוכנית ועם העו"סים עולה כי נעשו מהלכים ליצירת קשרים בין אנשים, כולל בין מי שזקוקים לעזרה ובין מי שיכולים לסייע לאחרים בתחומים שונים. לדוגמה, העברת רשימות קשר בין חברי התוכנית כדי שלכל אזרח ותיק בקהילה יהיה קשר עם אנשים אחרים באזור המגורים ("מניפת קשר"), וכך כולם יהיו מקושרים.

לוח 5 מציג היבטים שונים של קשרים חברתיים עם חברים, מכרים או שכנים. מן הלוח עולה כי מרבית המרואיינים מקיימים קשרים חברתיים לפחות פעמיים בשבוע. העצימות של הקשרים החברתיים היא הגבוהה ביותר בקרב הפעילים לעומת בקרב חברי התוכנית והתושבים – 69.4% מן הפעילים מדברים עם חברים, מכרים או שכנים בתדירות של 2-3 פעמים בשבוע לפחות, 62.3%

מן התושבים ו-54.4% מחברי התוכנית עושים זאת. השוואה של שביעות הרצון מן היחסים עימם שהתקבלה בקרב התושבים (56.1% מרוצים מאוד ו-40.8% מרוצים) גבוהה מעט מזו של כלל אוכלוסיית בני 65+, שמהם 27% מרוצים מאוד מיחסיהם עם שכניהם ועוד 60% מרוצים (שנור וכהן, 2020)³. תחושת השייכות מתבטאת גם במתן עזרה הדדית בין התושבים – 83.9% מן התושבים מרגישים שיש להם על מי לסמוך (שאינו בן משפחה) בעת משבר או מצוקה. עם זאת, חלק לא מבוטל מן המרואיינים מעוניינים ביצירת קשרים חדשים (יותר מ-20%).

לוח 5: מאפייני הקשרים עם חברים, מכרים או שכנים (באחוזים)

פעילים (n=39)	חברי תוכנית (n=256)	תושבים (n=596)	
תדירות השיחות עם חברים/מכרים/שכנים*			
44.4	33.8	39.9	כל יום / כמעט כל יום
25.0	20.6	22.4	2-3 פעמים בשבוע
16.7	25.9	15.7	פעם בשבוע
8.3	4.8	5.5	2-3 פעמים בחודש
5.6	4.4	4.6	פעם בחודש
0.0	1.8	1.7	פחות מפעם בחודש
0.0	5.3	3.0	רק בחגים
0.0	3.5	7.2	לא מדבר איתם בטלפון / אין חברים, מכרים או שכנים שאני בקשר איתם
שביעות רצון מטיב הקשר עם חברים/מכרים/שכנים			
44.4	48.0	56.1	מרוצה מאוד
52.8	47.6	40.8	מרוצה
2.8	4.5	3.1	לא כל כך מרוצה / לא מרוצה
יש אנשים שאינם בני משפחה, שעל עזרתם אפשר לסמוך במצב של משבר או מצוקה			
69.2	62.4	59.1	כן, תמיד
23.1	13.3	14.8	כן, לעיתים קרובות
0.0	9.0	10.0	כן, אך לעיתים רחוקות
7.7	15.3	16.1	אף פעם לא
41.7	27.3	21.0	מעוניין ביצירת קשרים חדשים*

* p<0.05

³ בסקר החברתי של הלמ"ס נשאלו המרואיינים על יחסיהם עם שכניהם בלבד.

3.3 השתתפות בפעילות חברתית

התוכנית הרחיבה את מספרם ואת מידת הגיוון של הפעילויות והמענים שיועדו לאזרחים הוותיקים, תוך שימת דגש על החיבור של האזרח הוותיק לקהילה שבה הוא חי ושיתופו בתהליכי קבלת ההחלטות והתכנון. האזרחים הוותיקים השתתפו בוועדות ברשות שבהן התקבלו החלטות על סוגי הפעילויות המועדפים עליהם ובתכנון היישום של החלטות אלה. מן הראיונות עם בעלי תפקידים בארגונים מקומיים עלה כי הוועדות המשותפות שהוקמו אפשרו היכרות טובה יותר בין הארגונים, חיזוק התקשורת ביניהם וגיוס גורמים נוספים לפעילות, כמו בני נוער וסטודנטים שסייעו לאזרחים הוותיקים. הדבר בא לביטוי גם בקידום השיווק של פעולות מאורגנות כמו טיולים ואירועים, שפורסמו בדרך רחבה ויעילה יותר במקומון, בקבוצת ווטסאפ של האזרחים הוותיקים או בהודעות טקסט. הפעילים הקהילתיים גם יזמו וארגנו פעילויות עבור האזרחים הוותיקים, חלקן נשאו אופי קבוצתי, כמו חוגי בית ומפגשים חברתיים, וחלקן נעשו ברמה הקהילתית הרחבה. מראיינים בעמותות לקשיש ציינו את שיתוף הפעולה ההדוק עם צוות התוכנית ועם המחלקות לשירותים חברתיים.

”הצד החברתי בתוכנית היה דרך העמותה – שהובילה את הפעילות החברתית עם קהילה לדורות. לאורך כל הדרך הרווחה הפעילה את הצד הקהילתי-אבחוני והובילה קבוצות מתנדבים... אנחנו היינו שותפים בייחוד בתוכן של הפעילויות (מה מתאים לזקנים ומה לא. איך לשלב אותם בפעילויות), כחות היינו מעורבים בצד הקהילתי.” (מנכ"לית עמותה לקשיש)

שיתוף הפעולה עם ארגונים מקומיים בקהילה בא לידי ביטוי, בין היתר, בקורס למנהיגות של פעילים קהילתיים שארגנו והעבירו שותפי תפקיד מן המתנ"ס ומן הרשות. נוסף לכך אורגנו טיולים, הדרכות והרצאות לאזרחים ותיקים, פעילויות ספורט כמו צעדות ופטאנק שהפעיל המרכז הקהילתי, פעילות בין-דורית עם בני נוער ועם סטודנטים, שהופעלו בשיתוף פעולה עם מרכז צעירים ותנועות נוער, ושילוב נציגים מקרב האזרחים הוותיקים בוועדה לתכנון עירוני, ובה הם הציפו את צורכיהם והעדפותיהם בנושאים כמו קיימות, צמיחה ושמירת הסביבה. בעלי התפקידים סיפרו שהייתה גם עשייה מאורגנת וממוקדת המיועדת לקבוצות אוכלוסייה ייחודיות כמו עולים ודרוזים, הנוטות להסתגר בתוך עצמן.

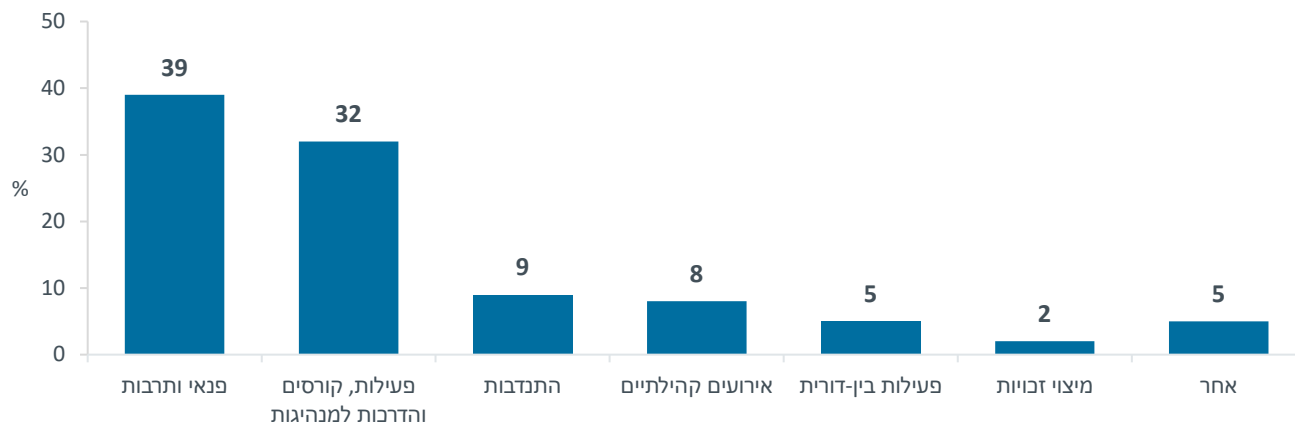
מן הנתונים המנהליים שהעבירו מנהלי התוכנית בסיומה עולה כי בסך הכול הופעלו בשש הקהילות שבהן פעלה התוכנית כ-100 פעילויות שאותן התוכנית יזמה, ארגנה או שהייתה שותפה בארגון. מספר המשתתפים שהיו בכל הפעילויות הללו הסתכם בכ-5,000 משתתפים בסך הכול (כלומר, השתתפויות. כולל השתתפויות חוזרות של אותו משתתף), מהם 3,270 חברים בתוכנית, 1,075 פעילים ו-636 תושבים מן הקהילה הרחבה, שאינם חברים בתוכנית.

79% מן הפעילויות היו מתמשכות (כמו חוגי בית או פעילות ספורטיבית), כלומר נמשכו לאורך כמה חודשים ויועדו לקבוצת משתתפים שנפגשה בקביעות. 21% מן הפעילויות היו חד-פעמיות, כמו חגיגת ימי הולדת וחגים וטיולים.

תרשים 2 מציג את סוגי הפעילויות. מן התרשים עולה כי 39% מן הפעילויות היו בנושאי פנאי ותרבות (כמו חוגים ללימוד שפה או שימוש בטלפון חכם, קבוצות ספורט, פרלמנט שכונתי, מועדון הסרט, ריקודי עם או קבוצת תשבצונים); 32% מן הפעילויות נועדו

לטפח מנהיגות מקומית (כמו קורסי מנהיגות, הדרכה והעשרה לפעילים); 9% נגעו להדרכה ולהעשרה של מתנדבים ובפעילות כמו "הגשמת חלומות" וביקורי בית; 8% נסבו סביב אירועים קהילתיים כמו חגים והרצאות; 5% היו פעילות בין-דורית (כמו עזרה לתלמידים, ניקיון, שתילה ושיפוצים באזור המגורים עם נוער מקומי ובית קפה קהילתי); 2% עסקו במיצוי זכויות לאזרחים ותיקים, ואלה ניתנו על ידי עורכי דין בהתנדבות או על ידי מתנדבים אחרים; ועוד 5% עסקו בנושאים אחרים כמו שיווק, פרסום וגיוס חברים לתוכנית.

תרשים 2: סוגי הפעילויות בתוכנית (באחוזים) (n=100)

לוח 6 מציג את שיעורי ההשתתפות בפעילויות במסגרות השונות, כפי שדווחו בראיונות עם כלל האזרחים הוותיקים בקהילה. מן הלוח עולה, כצפוי, כי שיעורי ההשתתפות הגבוהים ביותר הם בקרב הפעילים בתוכנית (89.2%). בקרב חברי התוכנית היה שיעור ההשתתפות נמוך יותר (70.6%), ואילו בקרב התושבים הוא היה נמוך עוד יותר (56.9%). הפעילויות שבהן שיעורי ההשתתפות היו הגבוהים ביותר הן חוגים, ביקור במרכז יום ובילויים. מרבית המרואיינים שהשתתפו בפעילויות עשו זאת בתדירות של פעם בשבוע או יותר. הסיבות העיקריות לאי-השתתפות בפעילויות הן: מצב בריאות לא טוב, לא מעוניינים להשתתף, הפעילות לא מעניינת או לא מתאימה. שיעור המשתתפים בחוגים היה 53% מן הפעילים, 40% מחברי התוכנית ו-30% מן התושבים, זאת לעומת 23% מכלל בני 65+ (שנור ובאר, 2019) (לא מופיע בלוח).

לוח 6: השתתפות בפעילות חברתית או בפעילות פנאי (באחוזים)

פעילים (n=37)	חברי תוכנית (n=238)	תושבים (n=566)	
89.2	70.6	56.9	השתתפות בפעילות חברתית או בפעילות פנאי***
			סוגי פעילויות
52.8	39.5	30.0	חוג (אומנות, ספורט, מקהלה, קרמיקה, ברידג' וכד')
69.4	44.5	27.4	מרכז יום
44.4	27.7	21.9	בילוי (כגון מסעדה, סרט, הצגה)
38.9	13.9	16.4	לימודים במכללה, סמינר, סדרת הרצאות קבועה וכד'
19.4	18.1	12.9	בית כנסת או פעילות דתית קבוצתית אחרת
13.9	7.6	2.3	מועדון
22.2	13.9	3.0	פעילות חברתית של "קהילה תומכת" או של "קהילה לדורות"
22.2	13.4	15.0	אחר (מכון כושר, ספרייה, פרלמנט, קאנטרי, אירועים ביישוב, טיולים, הרצאות וכד')
2.6	1.7	1.2	מספר פעילויות ממוצע שבהן השתתפו***
			תדירות ההשתתפות בפעילות חברתית*
60.6	49.1	53.7	יותר מפעם בשבוע
15.2	37.1	25.8	פעם בשבוע
18.2	7.2	12.7	בין פעם בשבועיים לפעם בחודש
6.0	6.6	7.7	פחות מפעם בחודש
			סיבות לא-השתתפות בפעילויות חברתיות
	25.7	36.1	לא רוצה או לא צריך
	17.1	16.8	הפעילויות לא מעניינות / לא מתאימות לי
	2.9	5.3	לא ידוע לי על פעילויות כאלו באזור מגרתי
	47.1	29.5	מצב הבריאות שלי לא מאפשר לי
	1.4	0.8	מחיר גבוה של חלק מן הפעילויות (למשל טיול)
	5.7	2.9	זמן הפעילות לא נוח לי או שמקום מגרתי לא נגיש (מגורים בקומה גבוהה)
	4.3	2.0	ללא מעלית וכד')
	20.0	30.7	סיבה אחרת (אין זמן, מבחר פעילויות לא מספק או לא מתאים)

* p<0.05 *** p<0.001

בהמשך לפעילויות שצוינו לעיל, המרואיינים נשאלו על השתתפותם בפעילויות שמרביתן היו קשורות לתוכנית ובחלקן ניתנו גם דרך גורמים אחרים בקהילה. **לוח 7** מציג את שיעורי ההשתתפות של כלל האזרחים הוותיקים בקהילה בכל פעילות ואת מידת המודעות לקיומה. מן הלוח עולה כי שיעורי ההשתתפות הגבוהים ביותר דווחו על ידי הפעילים בתוכנית, אחריהם דיווחו כך חברי התוכנית והתושבים דיווחו על כך במידה הפחותה ביותר. הנתונים המוצגים בלוח מראים כי באירועי פנאי ותרבות ובמפגשים חברתיים הייתה ההשתתפות הגדולה ביותר. היקפי ההשתתפות נמוכים היו בפעילויות הבין-דוריות ובביקורי בית אצל חברי תוכנית המרותקים לביתם. היקף ההשתתפות הגבוה של הפעילים בקורסי מנהיגות הוא פועל יוצא של המשאבים הרבים שהופנו כלפי קבוצה.

לוח 7: השתתפות בפעילויות ובאירועים ^ (באחוזים)

פעילים (n=36)	חברי תוכנית (n=206)	תושבים (n=484)	
אירועי פנאי ותרבות קהילתיים (קבלת שבת, מסיבות בחגים, טיולים, הרצאות וכד')***			
5.6	12.1	27.3	לא שמעתי על זה
25.0	26.7	30.0	שמעתי על זה אך לא השתתפתי
69.4	61.2	42.8	השתתפתי בפעילות
מפגשים חברתיים מאורגנים (בית קפה קהילתי, "משחקייה", משחקי ספורט)			
27.8	31.4	37.2	לא שמעתי על זה
30.6	34.8	35.9	שמעתי על זה אך לא השתתפתי
41.7	33.8	26.9	השתתפתי בפעילות
ביקורי בית אצל זקנים ("בית חם", מרותקי בית)***			
25.8	32.5	43.8	לא שמעתי על זה
48.4	53.8	50.2	שמעתי על זה אך לא השתתפתי
25.8	13.7	6.0	השתתפתי בפעילות
פעילות בין-דורית (עם ילדים בבית ספר, תנועות נוער)***			
35.5	40.5	51.4	לא שמעתי על זה
32.3	46.0	38.1	שמעתי על זה אך לא השתתפתי
32.3	13.5	10.6	השתתפתי בפעילות
סדנאות להכשרת פעילים באזור המגורים (מנהיגות, קורס מובילים וכד')***			
31.3	54.6	67.1	לא שמעתי על זה
31.3	35.7	29.1	שמעתי על זה אך לא השתתפתי
37.5	9.7	3.8	השתתפתי בפעילות
1.5	0.9	0.6	מספר פעילויות ממוצע שבהן משתתף

*** p<0.001

^ השאלות בשאלון התייחסו לתקופה שקדמה למשבר הקורונה

המרואיינים שהשתתפו בפעילויות התבקשו לדרג את שביעות רצונם מהן (**לוח 8**). מרבית המשתתפים בפעילויות העניקו כמעט לכולן את הדירוג "טוב מאוד". שביעות רצון גבוהה במיוחד דווחה על הפעילות הבין-דורית ועל ביקורי בית אצל אזרחים ותיקים, בקרב שלוש הקבוצות.

לוח 8: שביעות רצון מן הפעילויות החברתיות (באחוזים)

פעילים (n=25)	חברי תוכנית (n=126)	תושבים (n=207)	
אירועי פנאי ותרבות קהילתיים			
46.2	62.0	60.0	טוב מאוד
42.3	29.2	34.3	טוב
11.5	8.7	5.7	סביר או גרוע
מפגשים חברתיים מאורגנים			
61.1	60.3	57.5	טוב מאוד
27.8	31.5	36.6	טוב
11.2	8.2	5.9	סביר או גרוע
ביקורי בית אצל זקנים*			
66.7	53.6	72.7	טוב מאוד
0.0	28.6	24.2	טוב
33.3	17.9	3.0	סביר או גרוע
פעילות בין-דורית*			
80.0	65.5	75.0	טוב מאוד
0.0	24.1	23.1	טוב
20.0	10.3	1.9	סביר או גרוע
סדנאות להכשרת פעילים			
64.3	26.3	57.1	טוב מאוד
21.4	68.4	33.3	טוב
14.2	5.3	9.5	סביר או גרוע

* $p < 0.05$

חברי התוכנית ששמעו עליה ומודעים לקיומה נוטים, בשיעורים גבוהים יותר מפי שניים, להשתתף בפעילויות חברתיות. לדוגמה, 75.8% מהם השתתפו באירועי פנאי ותרבות קהילתיים לעומת 48.1% מקרב חברים שלא שמעו עליה ($p < 0.001$), ו-20.2% מן הראשונים השתתפו בפעילות בין-דורית לעומת 5.8% מאחרונים ($p < 0.001$).

3.4 התנדבות

התנדבות בתקופת הזיקנה תורמת להתמודדות טובה יותר עם האתגרים של הזדקנות בקהילה, והיא יכולה להבנות מחדש ולשפר היבטים חברתיים וכלכליים בקהילה שבה הזקנים חיים. כדי לשפר היבטים אלה מודגשת בספרות המקצועית חשיבותה של מנהיגות מבוססת התנדבות (Skinner et al., 2014). התוכנית "קהילה לדורות" פעלה לפיתוח מנהיגות מקרב האזרחים הוותיקים. מתנדבים אלו מכונים 'פעילים'. בצד זאת התוכנית עודדה התנדבות של אזרחים ותיקים למען אזרחים ותיקים אחרים והצטרפות עצמאית לארגוני התנדבות. מתנדבים אלו מכונים 'מתנדבים'. ההתנדבות בפרק זה מתייחסת ל'פעילים' ול'מתנדבים', הן במסגרת התוכנית הן באופן עצמאי.

מן הראוינות עם עו"סים ובעלי תפקידים שהיו מעורבים בתוכנית עלה כי הפעולות העיקריות שנעשו לעידוד מעורבותם של האזרחים הוותיקים בקהילה היו: הקמת קבוצות מנהיגות וקבוצות מתנדבים מקרב האזרחים הוותיקים, גיבוש קבוצות עניין בהנחיית אנשי מקצוע שהם אזרחים ותיקים בקהילה ושילובם בצוותי חשיבה והפניית מתנדבים לביקורי בית ולסיוע למי שזקוקים לעזרה. נוסף על כך פותח טופס אינטייק כדי ללמוד מן האזרח הוותיק כיצד הוא סבור שמשאבי הקהילה יכולים לתרום לו וכיצד הוא יכול לתרום לקהילה.

העו"סים העידו בראיונות כי הם הציעו לאזרחים הוותיקים דרכים ואפשרויות להיות מעורבים ולהתנדב, למשל, באמצעות הקמת ועדת ותיקים שתאפשר חשיבה על רצונותיהם, על שילוב בני נוער ועל הוצאת הרעיונות לפועל. ערוץ פעילות נוסף היה פיתוח יעדים להתנדבות, ובהם "אוזן קשבת", שליחת מ"ילים והקמת קבוצת ווטסאפ לאזרחים הוותיקים בקהילה. חשוב לציין כי האזרחים הוותיקים הם שהציעו את אופי הפעילות.

”הייתה אישה שאמרה שהיא רוצה לעזור. היא הציעה שתעשה אצלה קבלות שבת. זה היה אצלה פעמיים וזה היה מאוד מוצלח. זה המשיך אחר כך גם בחגים.” (עו"ס)

לוח 9 מציג היבטים שונים של התנדבות ומתן עזרה לאנשים אחרים בקהילה. מן הלוח עולה כי היקף ההתנדבות, מטבע הדברים, גבוה במיוחד בקרב הפעילים בתוכנית, שכן זה חלק מהגדרתם. כך, כמעט כל הפעילים דיווחו שהתנדבו בשנה שקדמה לריאיון, 43.2% מהם דיווחו כי התנדבו במסגרת "קהילה לדורות". 42.7% מחברי התוכנית ו-33.8% מן התושבים התנדבו. שיעורים אלה גבוהים משיעור ההתנדבות בקרב כלל בני 65+, העומד על 16% (שנור וכהן, 2020). מבין המתנדבים, תדירות ההתנדבות השכיחה של התושבים ושל חברי התוכנית מוערכת בין 10 ל-19 שעות בחודש ואילו בקרב הפעילים – השכיח הוא יותר מ-20 שעות. כ-43.2% מן הפעילים וכ-11% ו-12% מן התושבים ומחברי התוכנית (בהתאמה) ממלאים תפקידים בקהילה ומתנדבים בוועדי בתים או בוועדי שכונה. סוגי פעילות ההתנדבות היו מגוונים מאוד.

בשאלות פתוחות התבקשו המראיינים לתאר את סוגי ההתנדבות. הפעילים שהתנדבו ציינו את סוגי ההתנדבות האלה (בסדר שכיחות יורד): ליווי ועזרה לנזקקים (כולל ביקורי בית), השתתפות בוועדות, פרויקטים קהילתיים (כמו יוזמה של בית קפה קהילתי), פעילות בין-דורית (עזרה בצהרונים ובחוגי ספורט לילדים), מיצוי זכויות והנחיית קבוצות (כמו קבוצה שעסקה במשמעות הגיל המבוגר). פעולות התנדבות שצינו חברי התוכנית שאינם פעילים הם (בסדר שכיחות יורד): "אוזן קשבת", ביקורי בית אצל אזרחים

ותיקים, ביקור חולים, עזרה לתלמידים, עזרה משפטית, הסעות, העברת הודעות טקסט לקבוצה, הסעות לאנשים עם מוגבלות והשתתפות בוועדות.

שביעות הרצון מן ההתנדבות הייתה גבוהה (קרוב ל-90%), והיא נבעה, על פי תשובותיהם של המתנדבים, בעיקר מן האפשרות לעזור לאנשים אחרים, מביטויי התודה וההערכה שלהם זוכים המתנדבים, מן ההרגשה הטובה מן האפשרות להיות בחברת אנשים, מעצם התעסוקה שההתנדבות נותנת, מן ההנאה להיות עם ילדים ואנשים צעירים ומן היציאה מן הבית לצורך ההתנדבות.

מבין המרואיינים שלא מתנדבים, הסיבות שצוינו לכך הן: חוסר זמן בעיקר בשל עבודה, בעיות בריאות שמקשות להתנדב, לא יודע למי לפנות, בגלל הקורונה, טיפול בבן/בת הזוג, חיפוש אחר אפיק התנדבות מועיל ובעל משמעות. 22.2% מן התושבים שאינם מתנדבים ו-13.9% מחברי התוכנית שאינם מתנדבים מעוניינים להתנדב.

באשר להון החברתי ולרישות בין התושבים, מן הראינות עולה כי מרבית המרואיינים נוהגים להגיש עזרה לאחרים – מתן עצה, השאלת בגדים, אוכל או כסף או סיוע בסידורים. הנטייה להגיש עזרה גבוהה יותר בקרב הפעילים מאשר בקרב התושבים ובקרב חברי התוכנית. הפעילים נוטים יותר מן התושבים ומחברי התוכנית לתת עצה או תמיכה חברית (89.7% לעומת 56.9% ו-55.3% בהתאמה), לסייע בסידורים (61.5% לעומת 38.7% ו-40.0% בהתאמה) או להעניק עזרה אחרת (ייעוץ מקצועי, בישול ארוחות ומאפים לנזקקים, עזרה כספית, עזרה בחקלאות ועוד) (62.1% לעומת 25.3% ו-42.8% בהתאמה).

לוח 9: רישות חברתי – התנדבות ומתן עזרה לאנשים אחרים (באחוזים)

תושבים (n=591)	חברי תוכנית (n=253)	פעילים (n=39)	
33.8	42.7	91.9	התנדבו בשנה החולפת
17.6	15.5	43.2	מהם: בתוכנית "קהילה לדורות"
22.2	13.9	--	ממי שלא מתנדב: מעוניין להתנדב
			תדירות ההתנדבות
22.9	21.6	17.6	לא קבוע / חד-פעמי
9.2	11.8	5.9	עד 5 שעות בחודש
19.0	23.5	23.5	5-9 שעות
24.8	24.5	20.6	10-19 שעות
24.2	18.6	32.4	20 שעות ויותר
			שביעות רצון מפעילות ההתנדבות
88.8	89.0	82.4	במידה רבה
9.2	8.0	14.7	במידה בינונית
2.0	3.0	2.9	במידה מעטה/בכלל לא

פעילים (n=39)	חברי תוכנית (n=253)	תושבים (n=591)	
43.2	11.3	11.7	פעיל בוועד בית/שכונה וכד'***
			מתן עזרה לאנשים אחרים:
89.7	55.3	56.9	מתן עצה או תמיכה חברית***
45.1	41.9	39.4	השאלת דברים כמו כלים, אוכל, בגדים או כסף
61.5	40.0	38.7	עזרה בעריכת סידורים (קניות, הסעה, עזרה בתיקונים וכד')**
62.1	42.8	25.3	מתן עזרה אחרת (ייעוץ מקצועי, בישול ארוחות ומאפים לנזקקים, עזרה כספית, עזרה בחקלאות וכד')*

* p<0.05 ** p<0.01 *** p<0.001

חברי התוכנית שמודעים לקיומה ומכירים אותה נוטים, בשיעורים גבוהים יותר מפי שניים ממי שלא שמעו עליה, להשתתף בפעילויות התנדבות למען הקהילה. לדוגמה, 24.5% מהם עסקו בפעילות התנדבות כלשהי בשנה האחרונה לעומת 9.5% מחברים שלא שמעו עליה (p=0.002). אחוז המשמשים נציגים בוועד הבית או בוועד השכונה גבוה אף הוא בקרב מי שמודעים לתוכנית (18.2%) לעומת מי שלא שמעו עליה (7.0%, p=0.009), והם גם פעילים יותר ברשתות החברתיות (30.6% לעומת 14.3%, p=0.003).

3.5 קשר עם עובד סוציאלי ועם מתנדב

בשנים האחרונות מתפתחות בישראל תוכניות לפעילות פנאי עם מתנדבים בבתיים של אזרחים ותיקים. פעילויות אלה אמורות להפיג בדידות ולתת משמעות נוספת לחייהם. חלק גדול מן התוכניות הללו מותאמות לאנשים המרותקים לביתם. במסגרת התוכנית "קהילה לדורות" הרחיבו העו"סים את פעולות ההתערבות והמענים על ידי שילוב של התערבות פרטנית בגישה קהילתית. גם בעלי תפקידים בארגונים מקומיים בקהילה נרתמו להרחבת הקשרים בין התושבים בקהילה, למשל באמצעות התנדבות של סטודנטים בבתיים של אזרחים ותיקים.

”אני יצרתי חיבורים בין סטודנטים במכללה לזקנים שבמועצה האזורית (שידכתי אותם לרכזת של קהילה לדורות). הם [הסטודנטים] באים בשביל המלגה ונשארים בשביל הפרויקט. הם נקשרים לזקנים. הזקנים הופכים להיות חלק מעולמם... הם באים לארבע שעות שבועיות. אנחנו מסבירות להם איך ניגשים לזקנים, איך מדברים איתם. הסטודנטים עושים עם הזקנים סיפורי חיים של הזקנים כדי שיישאר לנצח. שמעת פידיבקים מאוד חיוביים מהזקנים ומהילדים שלהם.” (בעלת תפקיד בארגון מקומי)

נוסף לכך היו פעילים קהילתיים שעשו ביקורי בית כדי לאתר צרכים חברתיים ופיזיים של אזרחים ותיקים הממעטים לצאת מן הבית או שלא יוצאים ממנו כלל, ולתת להם מענה.

לוח 10 מציג את מאפייני הקשר עם המתנדב או עם העו"ס שמגיעים לבתייהם של אזרחים ותיקים, כפי שעלו מן הראיונות עם האזרחים הוותיקים. מן הלוח עולה כי בבתייהם של 11.8% מחברי התוכנית ביקר מתנדב ו-1.7% מן התושבים קיבלו ביקור כזה. מרבית הביקורים נעשו בתדירות של פעם בשבוע. הפעילויות השכיחות עם המתנדב הן: לומדים להשתמש במחשב (11.4%), משוחחים (8.6%), פותרים תשבצים, עזרה עם תרופות וקריאת מכתבים (5.7% בכל אחת). נוסף לכך, 17.6% ממי שמגיעים אליהם מתנדבים עשו פעילויות של יציאה החוצה מן הבית לפארק או לבית קפה. 60%-76% מן המרואיינים שבעי רצון במידה רבה מן המענה שקיבלו מן העו"ס ו-91%-67% מרוצים במידה רבה מביקורי המתנדב והם גם מייחסים חשיבות רבה לביקוריו. כעשירית מן המרואיינים שלא זוכים לביקורי מתנדב מעוניינים שיגיע אליהם מתנדב.

מן הלוח עולה עוד כי ל-27.2% מחברי התוכנית, ל-35.1% מן הפעילים ול-14.9% מן התושבים היה קשר עם עו"ס בשנה האחרונה. מרביתם דיווחו על שביעות רצון רבה מן המענה שהוא נתן להם. יצוין כי חלק מחברי התוכנית הופנו לתוכנית על ידי עו"ס, כך שעצם העובדה הזו יש בה כדי להעלות את אחוז החברים שהיו בקשר עימו.

לוח 10: קשר עם מתנדב ועם עובד סוציאלי (באחוזים)

תושבים (n=543)	חברי תוכנית (n=228)	פעילים (n=37)	
1.7	11.8		ביקר בביתו מתנדב בחצי השנה שחלפה*** (שירות לאומי, "והדרת", מן המועצה, מן העירייה, מן המועדון, מן התוכנית וכד')
66.7	91.3		שביעות רצון רבה מביקורי המתנדב
7.3	13.9	5.6	ממי שלא מגיע אליו מתנדב: מעוניין שיגיע לביתו מתנדב*
14.9	27.2	35.1	היה קשר עם עו"ס בחצי השנה שחלפה***
59.6	75.8	76.9	שביעות רצון רבה מן המענה שהעניק העו"ס

* p<0.05 *** p<0.001

ניתוח הנתונים מלמד כי בקרב המתקשים בניידות, 55.6% מחברי התוכנית היו בקשר עם עו"ס בחצי השנה שחלפה לעומת 29.2% מן התושבים. 25% מן החברים המתקשים בניידות קיבלו ביקור בית של מתנדב לעומת 10% מן התושבים המתקשים בניידות. כאשר משווים בין המתקשים בניידות ובין הניידים בתוכנית מתברר כי מבין הניידים החברים בתוכנית, 15.6% היו בקשר עם עו"ס ובבתייהם של 6.4% ביקר מתנדב. מבין מי שמתנדב לא ביקר בביתו והוא ומתקשה להתנייד, 37.0% מן החברים בתוכנית ו-30.3% מן התושבים היו מעוניינים שיגיע אליהם מתנדב.

3.6 תרומת התוכנית

התוכנית פעלה לחיזוק תחושת השייכות של כלל האזרחים הוותיקים לקהילה באמצעות חיזוק הרשתות החברתיות, הלכידות החברתית והגברת מעורבותם בחיי הקהילה. התוכנית פעלה גם לחיזוק החוסן הקהילתי במטרה להשיג במשותף מטרות למען

האזרחים הוותיקים. נוסף לכך ניתן מענה לצרכים הייחודיים של מרותקי בית ושל אוכלוסיות שבדרך כלל לא זוכות למענה במסגרת השירותים לאזרחים ותיקים, כמו עולים חדשים. התוכנית שיפרה את העבודה הקהילתית בתחום של האזרחים הוותיקים ברשות באמצעות הקמת מנגנונים שהביאו לעבודה משותפת של נציגי האזרחים הוותיקים, העו"סים ובעלי תפקידים בארגונים מקומיים. הממצאים מלמדים על תרומה גדולה של התוכנית בהיבטים החברתיים, בעיקר עבור הפעילים בתוכנית, אך הדי ההתערבות הגיעו הן לחברי התוכנית הן לתושבים שאינם חברים בתוכנית. בה בעת חל שיפור בפיתוח הקהילתי ובעבודה עם ארגונים בקהילה.

תרומת התוכנית בשלושת מוקדי ההתערבות שלה: הפרט, הקהילה והארגונים, נבחנה על פי המטרות בחמשת המדדים שאותם הגדירו מפתחיה: תפיסת האזרח הוותיק כמשאב וכנכס, שיתוף האזרח הוותיק בעיצוב סדר היום בקהילה, תחושת השייכות לקהילה, הנגשת השירותים לאזרחים הוותיקים והטמעת הגישה הקהילתית בארגונים מקומיים ובמחלקות לשירותים חברתיים. מידת השגת המטרות הללו נבדקה בקרב האזרחים הוותיקים, בקרב בעלי תפקידים בקהילה ובקרב העו"סים.

3.6.1 תרומת התוכנית לפרט – השוואה בין המצב כיום ובין המצב בשנה הקודמת

התוכנית פעלה בגישה קהילתית הן בפן הקהילתי הן בפן האישי. היא הגבירה את תחושת המשמעות של האזרחים הוותיקים ואת חיזוק תחושת המסוגלות העצמית שלהם באמצעות יצירת פלטפורמות המחזקות את מעורבותם בקהילה שבה הם חיים ואת השפעתם עליה. כדי ללמוד על השפעת התוכנית על הפרט נשאלו האזרחים הוותיקים שרואיניו על השינויים שחלו (עד תקופת הקורונה) במידת המעורבות שלהם בחיי הקהילה שבה הם חיים, באמונה שלהם ביכולותיהם להשפיע ובמידת היכרותם עם השירותים הניתנים לאזרחים הוותיקים, וכל זאת לעומת המצב בשנה הקודמת – האם חל שיפור (או יותר מבעבר), האם חלה הרעה (או פחות מבעבר) או שהמצב נותר ללא שינוי, בכל תחום. יש להניח שלפחות חלק מן השינויים שחלו יכולים להיזקק לזכותה של התוכנית. **לוח 11** מציג את תשובותיהם באשר לשינויים שחלו ברמה האישית.

מן הלוח עולה כי מבין הפעילים אחוז המדווחים על שיפור בכל ההיבטים הוא גבוה לעומת חברי התוכנית והתושבים. 42.1% מקרב הפעילים ציינו כי חל שיפור בתחושת השייכות שלהם לקהילה, ו-41.7% ציינו כי חלה עלייה במעורבותם בפעילות ציבורית וקהילתית. 17% בלבד מקרב הפעילים דיווחו על שיפור בהיכרותם את השירותים הניתנים לאזרחים ותיקים. מן הלוח עולה עוד ששיעור המרואיינים שחשו בהרעה שחלה מאז השנה הקודמת גבוה משיעורם של מי שחשו בשיפור, בכל הקשור למעורבות בפעילות ציבורית וחברתית: 13.2% מן התושבים הפחיתו את מעורבותם בפעילות ציבורית ו-23.4% מחברי התוכנית עשו כן. עוד מתברר שרק מעטים חשו בשיפור או בהרעה באיכות ובתדירות של הקשרים החברתיים עם התושבים בקהילה ובהיכרותם עם נותני שירותים. על אף שהמרואיינים התבקשו להשוות את המצב כיום לתקופה שלפני פרוץ משבר הקורונה, אפשר שתשובותיהם הושפעו מן המשבר, היכול להסביר ולו חלקית את ההפחתה במעורבות הציבורית, ואפשר שכך הדבר גם בתשובות המתייחסות להיבטים נוספים. כאשר נשאלו המרואיינים על השינוי שחל באיכות חייהם לעומת השנה הקודמת, הפעילים דיווחו על שיפור יותר משתי הקבוצות האחרות, ואילו על הרעה דיווחו שלוש הקבוצות באופן דומה: 22.2% מן הפעילים סברו שחל שיפור בהיבט זה ואחוז דומה דיווחו על הרעה; 13.4% מחברי התוכנית דיווחו על שיפור ו-23.7% על הרעה; ו-9.7% מן התושבים דיווחו על שיפור ו-26.4% על הרעה. ייתכן שחלק מן השינויים הללו ניתן לייחס לקשיים שנלוו לתקופת הקורונה וחלקם – לפעילות שנעשתה במסגרת התוכנית.

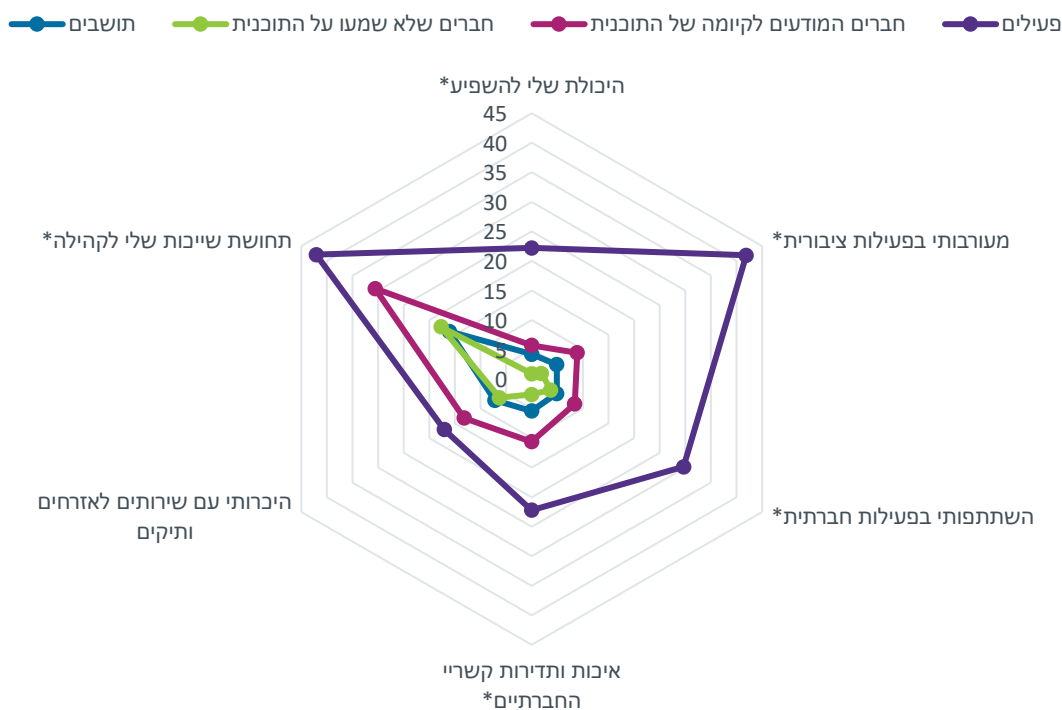
לוח 11: שינויים שחלו ברמה האישית בהיבטים של העצמה, מימוש עצמי, שייכות, מסוגלות ומעורבות חברתית, לעומת השנה הקודמת (באחוזים)

פעילים (n=36)	חברי תוכנית (n=212)	תושבים (n=520)	
תחושת הביטחון ביכולת שלי להשפיע על המתרחש בקהילה***			
22.2	2.9	4.2	יותר מבעבר
58.3	80.4	81.0	ללא שינוי
19.4	16.7	14.8	פחות מבעבר
תחושת השייכות שלי לקהילה בעקבות משבר הקורונה***			
42.1	21.8	16.1	יותר מבעבר
50.0	72.4	78.7	ללא שינוי
7.9	5.8	5.3	פחות מבעבר
מידת המעורבות שלי בפעילות ציבורית וקהילתית (השתתפות בוועדות, התנדבות וכד')***			
41.7	5.0	4.9	יותר מבעבר
44.4	71.6	81.9	ללא שינוי
13.9	23.4	13.2	פחות מבעבר
מידת ההשתתפות שלי בפעילויות חברתיות, בחוגים או במפגשים***			
29.7	5.8	4.9	יותר מבעבר
56.8	76.3	85.2	ללא שינוי
13.5	17.9	10.0	פחות מבעבר
איכות ותדירות הקשרים החברתיים שלי עם התושבים בקהילה**			
22.2	6.1	5.4	יותר מבעבר
69.4	88.2	87.1	ללא שינוי
8.3	5.7	7.5	פחות מבעבר
ההיכרות שלי עם שירותים הניתנים לאזרחים ותיקים			
17.1	9.7	7.2	יותר מבעבר
77.1	82.0	87.8	ללא שינוי
5.7	8.3	5.0	פחות מבעבר
איכות החיים			
22.2	13.4	9.7	טובה יותר מבעבר
55.6	62.9	63.9	ללא שינוי
22.2	23.7	26.4	טובה פחות מבעבר

** p<0.01 *** p<0.001

כאמור, חברי התוכנית נשאלו אם הם מכירים את התוכנית או שמעו עליה. 43% מהם השיבו שהם מכירים אותה או שמעו עליה אך לא יודעים מה היא כוללת ו-57% מן החברים לא שמעו על התוכנית כלל. כלומר, אף על פי שקיבלו שירותים מן התוכנית, לא היו מודעים כלל לקיומה. השוואת השינויים לפי מידת המודעות של החברים לקיום התוכנית מלמדת כי 10.6% ממי שמעו על התוכנית ומודעים לקיומה דיווחו על שיפור באיכות ובתדירות הקשרים שלהם עם התושבים לעומת 2.6% ממי שלא שמעו על התוכנית ואינם מודעים לקיומה ($p=0.045$). 13.2% מן המודעים לתוכנית ציינו כי הם מכירים טוב יותר את השירותים הניתנים לאזרחים הוותיקים לעומת 6.3% מקרב מי שלא שמעו עליה ($p=0.120$). 8.4% מקרב המודעים לתוכנית דיווחו שהשתתפותם בפעילויות חברתיות גדלה השנה לעומת השנה הקודמת, ואילו 3.7% בלבד ממי שלא שמעו על התוכנית דיווחו כך ($p=0.212$). גם בהיבט של המסוגלות העצמית, 5.7% ממי שמודעים לתוכנית דיווחו על יותר ביטחון ביכולת להשפיע על המתרחש בסביבת המגורים לעומת 0.9% ממי שלא שמעו על התוכנית ($p=0.073$). שיעורי השיפור לעומת השנה הקודמת ברמת הפרט, בכל הקבוצות מופיעים **בתרשים 3**. מן התרשים עולה שאחוז המדווחים על שיפור בכל ההיבטים היה הגבוה ביותר בקרב הפעילים, פחות מכך בקרב חברי התוכנית המודעים לקיומה, והנמוך ביותר בקרב חברים שלא שמעו עליה ובקרב התושבים.

תרשים 3: שיפור שחל בהיבטים השונים לעומת השנה הקודמת, ברמת הפרט (באחוזים) (n=748)

$p < 0.05$ *

ניתוח הנתונים מלמד עוד כי שיעורי השיפור לעומת השנה הקודמת היו נמוכים יחסית בקרב המתקשים בניידות – אף לא אחד מהם דיווח על השתתפות רבה יותר בפעילות חברתית ותרבותית ועל שיפור הקשרים עם התושבים. עם זאת, כ-10% מהם, שהם חברים בתוכנית, דיווחו על שיפור במידת ההיכרות שלהם עם השירותים בקהילה הניתנים לאזרחים ותיקים. זהו שיעור גבוה לעומת תושבים המתקשים בניידות (2.6%). יצוין כי בקרב הניידים, כ-9% מן התושבים ואחוז דומה מחברי התוכנית דיווחו על שיפור.

3.6.2 תרומת התוכנית לאזרחים הוותיקים בהיבטים קהילתיים – השוואה לשנה הקודמת

אחת הדרכים החשובות לחיזוק תחושת השייכות של כלל האזרחים הוותיקים לקהילה באזור מגוריהם היא הקמת מסגרות שיחזקו את שיתופם בתהליכי קבלת החלטות בהן. בראיונות עימם, ציינו אנשי המקצוע כי ועדות שקמו בזכות התוכנית הביאו את האזרחים הוותיקים להיות מעורבים יותר בחיי הקהילה והסביבה ואפשרו להם לדאוג לקידום ענייניהם ולהיות שותפים פעילים בהחלטות הנוגעות לפעילויות מועדפות ולמרחב הפיזי (כמו התאמת הגנים הציבוריים לאזרחים ותיקים) והקהילתי (הנגשת שירותים ופיתוח קהילתי). חלק מבעלי התפקידים בארגונים המקומיים השתתפו בוועדות ההיגוי של התוכנית, וכך יכלו להתרשם לחיוב ממעורבותם של האזרחים הוותיקים בוועדות, במתרחש במקום המגורים ומפעילות התוכנית בקרב אוכלוסיות מוחלשות שלא זוכות בדרך כלל לתשומת לב רבה מצד גופים ממסדיים.

כדי להעריך את השפעת התוכנית על המרחב הקהילתי נשאלו כלל האזרחים הוותיקים בקהילה כיצד הם מעריכים את השינוי שחל בתחומים שונים לעומת השנה הקודמת, מתוך חשיבה שחלק מן השינויים אפשר לייחס לפעילות שנעשתה במסגרת התוכנית. הם התבקשו לציין בכל תחום האם חל שיפור, חלה הרעה או שהמצב נותר ללא שינוי (**לוח 12**). מן הלוח עולה כי הפעילים דיווחו על שיפור כמעט בכל ההיבטים, יותר מן התושבים ומחברי התוכנית. 24.5% מן התושבים, שמרביתם אינם מודעים לפעילות שנעשתה במסגרת התוכנית, חשו בשיפור במראה הגנים והפארקים, 19.3% סבורים כי חל שיפור בנכונות התושבים להשפיע על המתרחש באזור המגורים ו-13.9% ציינו שיפור ביכולת התושבים להשפיע על המתרחש. 11.4% ציינו שיפור במידת הבטיחות באזור המגורים – מעברי חצייה, מדרכות, סילוק מפגעים ברחוב וכד', ובנגישות של השירותים הקהילתיים לתושבים. אחוזים נמוכים יותר ציינו שיפור בביטחון האישי ובקשרים החברתיים (9.4% ו-9.2%, בהתאמה). כאשר שיקללו המרואיינים את כל ההיבטים הנוגעים לשינויים שחלו במרחב הקהילתי, מתברר ש-18.5% מן התושבים סבורים כי חל שיפור, 10.7% חשים שחלה הרעה ואילו 70.8% אינם סבורים שחל שינוי כלשהו לעומת השנה הקודמת. 16.7% מן הפעילים העריכו כי חל שיפור ו-8.3% העריכו שחלה הרעה, ואילו בקרב חברי התוכנית – 13.8% חשו בשיפור ו-6.4% סבורים כי חלה הרעה.

לוח 12: שינויים במרחב הקהילתי לעומת השנה הקודמת (באחוזים)

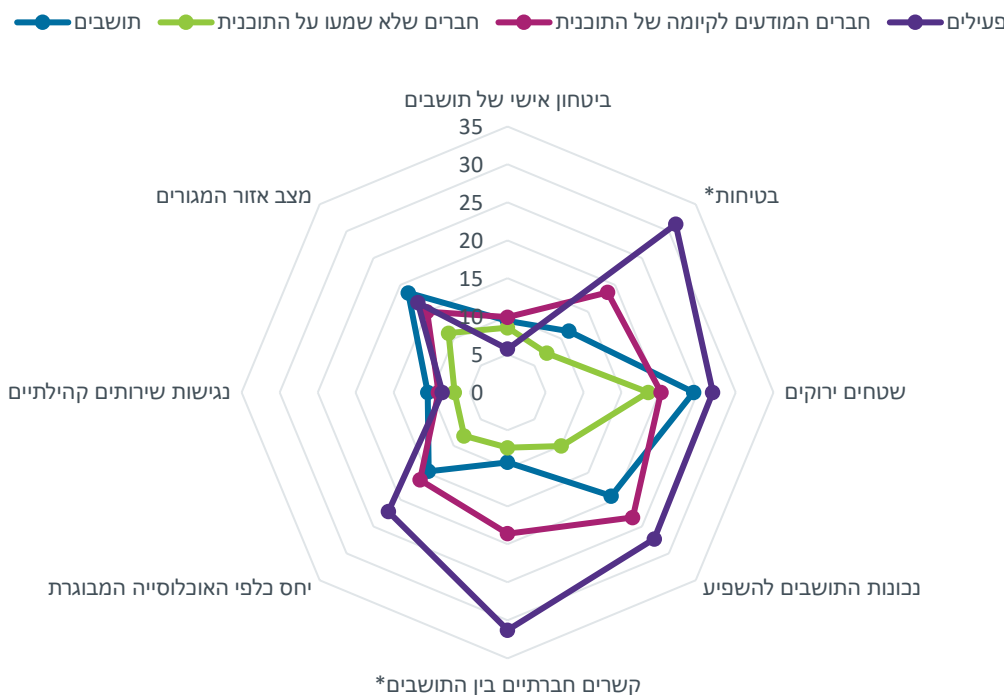
פעילים (n=36)	חברי תוכנית (n=218)	תושבים (n=531)	
הביטחון האישי של התושבים			
5.7	9.3	9.4	השתפר
85.7	81.3	79.4	ללא שינוי
8.6	9.3	11.2	הורע
מראה אזור המגורים (גני השעשועים, השטחים הירוקים וכד')			
27.0	19.8	24.5	השתפר
67.6	75.7	69.1	ללא שינוי
5.4	4.5	6.5	הורע
נכונות/רצון התושבים להשפיע על המתרחש בקהילה*			
27.3	17.3	19.3	השתפר
66.7	80.6	76.9	ללא שינוי
6.1	2.1	3.8	הורע
היכולת של התושבים להשפיע על המתרחש בקהילה*			
28.6	15.2	13.9	השתפר
65.7	82.6	81.1	ללא שינוי
5.7	2.2	5.0	הורע
קשרים חברתיים בין התושבים בקהילה**			
31.3	12.1	9.2	השתפר
62.5	83.9	85.0	ללא שינוי
6.3	4.0	5.8	הורע
מידת הביטחון באזור המגורים (מעברי חצייה, מעקות, מדרכות, וכד')			
10.8	10.8	11.4	השתפר
81.1	84.0	78.9	ללא שינוי
8.1	5.2	9.7	הורע
נגישות השירותים הקהילתיים לתושבים (מיקום קרוב ושעות קבלה נוחות יותר)**			
8.6	8.2	10.5	השתפר
82.9	88.4	86.8	ללא שינוי
8.6	3.4	2.8	הורע
יחס מצד גורמים ציבוריים (כגון ברשות מקומית, במתנ"ס וברווחה) כלפי אזרחים ותיקים*			
22.2	12.1	14.7	השתפר
69.4	85.9	82.3	ללא שינוי
8.3	1.9	3.0	הורע
מצב אזור המגורים שלי באופן כללי			
16.7	13.8	18.5	השתפר
75.0	79.8	70.8	ללא שינוי
8.3	6.4	10.7	הורע

* p<0.05 ** p<0.01

מן הלוח עולה אפוא כי הערכת השינויים שחלו במרחב הקהילתי דומה בקרב התושבים ובקרב חברי התוכנית. ניתוח הנתונים מלמד כי בקרב חברי התוכנית אשר מודעים לקיומה תפיסת השינויים היא שונה מזו של חברי התוכנית שלא שמעו עליה. במילים אחרות, חברי התוכנית המעורים בפעילויות, משתתפים בהן ומודעים לקיומה של התוכנית חשים בשיפור גדול יותר בהיבטים שנבדקו לעומת חברי התוכנית שאינם מודעים לקיומה ולעומת התושבים.

תרשים 4 מציג את שיעורי השיפור בהיבטים הנוגעים לקהילה בקרב ארבע הקבוצות: תושבים, חברי תוכנית המודעים לקיומה (שמעו עליה או מכירים אותה), חברי תוכנית שלא שמעו עליה ופעילים. מן התרשים עולה כי התחושה שחל שיפור גבוהה יותר בקרב פעילים ובקרב חברי התוכנית המודעים לקיומה, בהיבטים החברתיים של קשרים בין התושבים ונכונות התושבים להשפיע, לעומת הקבוצות האחרות. עם זאת, בשיפור בהיבטים של ביטחון אישי, נגישות השירותים והימצאות שטחים ירוקים, התחושה היא כי חל שיפור דומה בקרב ארבע הקבוצות. ניתוח הנתונים מלמד כי 19% מקרב חברי התוכנית שמודעים לקיומה מדווחים כי הקשרים החברתיים בין התושבים התרחבו לעומת 7% מקרב חברי התוכנית שלא שמעו עליה ($p < 0.05$). 23% מחברי התוכנית המודעים לקיומה מדווחים כי חל שיפור בנכונות התושבים להשפיע על המתרחש באזור המגורים לעומת 10% מקרב מי שלא שמעו עליה ($p < 0.05$).

תרשים 4: שיפור בהיבטים קהילתיים לעומת השנה הקודמת (באחוזים) (n=785)

$p < 0.05$ *

המרוויינים אף התבקשו להעריך את תרומת התוכנית בהיבטים שונים של פעילותה (לוח 13). רק מי שמכיר את התוכנית יכול להעריך את תרומתה, ולכן נשאלו המרוויינים אם הם מכירים אותה. 6.4% בלבד מן התושבים השיבו שהם מכירים אותה. כפי שצוין, 43% מחבריה מכירים אותה (25% השיבו שהם מכירים אותה ועוד 18% מן החברים שמעו על התוכנית אך לא יודעים מה היא כוללת) ו-57% מן החברים לא שמעו על התוכנית כלל. ייתכן שחלק מן ההסבר למודעות הנמוכה לתוכנית, כפי שהעידו מנהלי התוכנית, נעוץ בכך שהם לא ייחסו חשיבות להבהיר לחברי התוכנית ש"קהילה לדורות" היא התוכנית שבמסגרתה נעשות הפעילויות השונות ואף לא הגדירו להם את מטרותיה בשלבי ההיכרות הראשוניים עימם. המרוויינים שהכירו את התוכנית התבקשו לדרג את תרומתה לקהילה. מטבע הדברים הפעילים העריכו כי תרומתה רבה יותר לעומת חברי התוכנית, בהיבטים השונים (תשובותיהם של התושבים לא מופיעות בלוח בשל מיעוט המשיבים לשאלות אלה). מן הלוח עולה כי התרומה הגבוהה ביותר של התוכנית יוחסה להגדלת המעורבות של התושבים במתרחש, לחיזוק הקשרים בין התושבים ולהרחבת הפעילות עבור כלל האזרחים הוותיקים. תרומה נמוכה יותר יוחסה לקידום ענייני האזרחים הוותיקים ולשיפור הנגישות של השירותים הציבוריים. התרומה הנמוכה ביותר יוחסה לשיפור במראה אזור המגורים (לוח 13 ותרשים 5).

לוח 13: היכרות עם התוכנית והיבטים שונים שבהם היא תרמה (באחוזים)

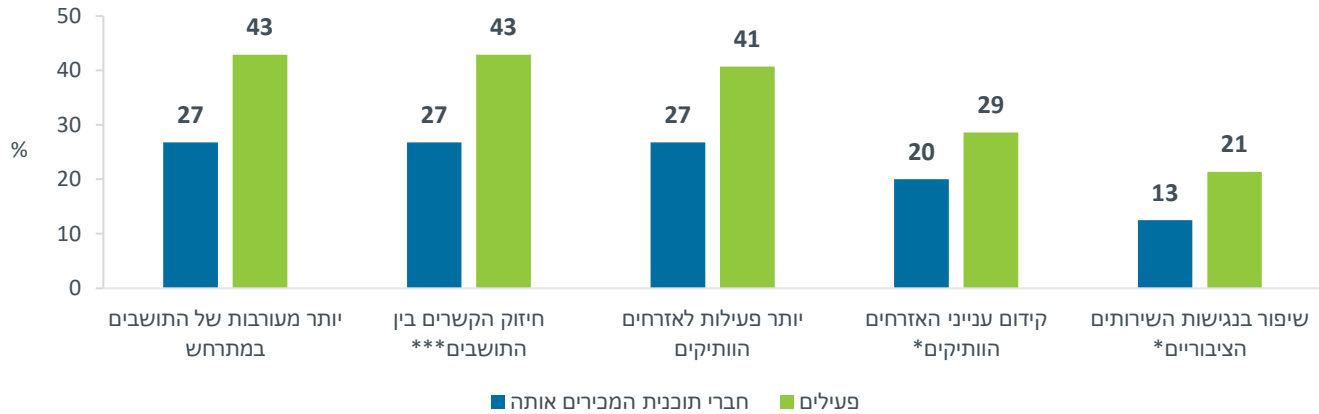
פעילים [^] (n=37)	חברי תוכנית ^{^^} (n=228)	
היכרות עם התוכנית***		
75.7	25.4	מכירים
10.8	18.0	רק שמעו על התוכנית ולא מכירים אותה
13.5	56.6	לא שמעו על התוכנית
(n=28)	(n=58)	מבין מי שמכירים את התוכנית:
העלאת מעורבותם של התושבים במתרחש		
52.2	38.5	במידה רבה
34.8	30.8	במידה בינונית
4.3	17.9	במידה מעטה
8.7	12.8	בכלל לא
חיזוק הקשרים בין התושבים		
50.0	42.9	במידה רבה
29.2	45.7	במידה בינונית
4.2	2.9	במידה מעטה
16.7	8.6	בכלל לא
הרחבת הפעילות לאזרחים הוותיקים		
50.0	37.5	במידה רבה
31.8	37.5	במידה בינונית
9.1	12.5	במידה מעטה
9.1	12.5	בכלל לא
קידום ענייני האזרחים הוותיקים		
36.4	34.4	במידה רבה
22.7	28.1	במידה בינונית
18.2	21.9	במידה מעטה
22.7	15.6	בכלל לא
שיפור בנגישות השירותים הציבוריים		
28.6	19.4	במידה רבה
38.1	33.3	במידה בינונית
9.5	25.0	במידה מעטה
23.8	22.2	בכלל לא
שיפור מראה אזור המגורים		
13.0	20.0	במידה רבה
43.5	33.3	במידה בינונית
21.7	13.3	במידה מעטה
21.7	33.3	בכלל לא

* p<0.05 ** p<0.01 *** p<0.001

[^] לא כולל 12%-20% שלא ידעו להשיב לשאלות

^{^^} לא כולל 30%-46% שלא ידעו להשיב לשאלות

תרשים 5: היבטים של תרומת התוכנית[^] (באחוזים) (n=86)

[^] השיבו "במידה רבה"
 * p<0.05
 *** p<0.001

3.6.3 תרומת התוכנית לפעילים

הפעילים היוו, כאמור, קבוצת מנהיגות מקומית. הם עברו הכשרות, יזמו, ארגנו והפעילו פעילויות כמו חוגי בית ואירועים חברתיים, בדקו את צורכיהם של חברי הקהילה שנזקקו לעזרה וארגנו עבורם סיוע, השתתפו בוועדות והיו חלק ממקבלי ההחלטות בנוגע לתהליכים ולפעולות הקשורים לחיי האזרחים הוותיקים בקהילה. לאחר שדירגו את תרומת התוכנית בהיבטים השונים התבקשו הפעילים, בשאלה פתוחה, לתאר את פעילותם במסגרת התוכנית, את המידה שבה ציפיותיהם ממנה התגשמו, את תרומתם לקהילה ואת תרומת התוכנית להם.

למרבת הפעילים היו ציפיות ליצור קהילה מגובשת ופעילה יותר, חלקן התמששו במלואן וחלקן רק חלקית. הגורמים לכך נעוצים בחלקם במשבר הקורונה שמנע מחלק גדול מתוכניות ההתערבות להתממש.

” רצינו להפעיל את האוכלוסייה המבוגרת והצלחנו בכך למרות שיש עוד מקום לשיפור; ”הכוונה הייתה שהמועדון יהיה ציר מרכזי בחיי האוכלוסייה המבוגרת בשכונה. זה מאוד הצליח, מעל המשוער; ”רצינו לעזור לאנשים לצאת מהבית ולהשתלב בחברה והציפיות הללו מומשו.” (פעילים בתוכנית)

עם זאת, כרבע מן הפעילים ציינו שלא היו להם ציפיות כלשהן מן התוכנית.

הפעילים העריכו שהפעילות שלהם במסגרת התוכנית השפיעה על הקהילה באזור מגוריהם. רובם העריכו כי הייתה לפעילותם השפעה על האזרחים הוותיקים, וזו באה לידי ביטוי בניהול הסיוע להם ובעידודם להשתתף בפעילות ולהיות מעורבים בחיי קהילה, וכן בחיזוק תחושת שייכותם אליה.

”ההרגשה שיש אנשים שיכולים להיות שם בשבילך ושיש מענה;” “מתן מענה לשאלות שאנשים שואלים;”
”אני מגייסת אנשים ומעודדת אנשים לבוא. יש אנשים מבוגרים וחולים וזה מעודד אותם שיצאו וליצור אינטראקציה חברתית;” “זה [הפעילות בקהילה לדורות] יוצר תוכן ועשייה. יוצר שייכות. מרגישה הרבה יצירה. יש מאין.” (פעילים בתוכנית)

עם זאת, כרבע מן הפעילים הרגישו שלא הייתה להם כל השפעה.

תשובותיהם של הפעילים מעידות על תחושה של מועילות, הרגשה טובה וחיזוק הערך העצמי ועל כך שההתנדבות תורמת לאיכות החיים ולתחושה האישית שלהם. הפעילים דיווחו גם על תחושת סיפוק ושביעות רצון מן הקורסים שבהם הם השתתפו. יש שאף ציינו שהפעילות אפשרה להם להכיר אנשים חדשים והעניקה להם תחושת שייכות.

באשר לדעה הכללית על התוכנית, דעותיהם של הפעילים היו מגוונות. היו שהביעו דעות חיוביות כלפי העשייה הקהילתית וכלפי הפעילות וציינו שהיו רוצים שעוד אנשים יצטרפו, והיו שהביעו אכזבה מכך שאנשים לא מוכנים להשתתף בפעילויות ולסייע. משבר הקורונה, לדעת חלק מן הפעילים, הגביל את העשייה בקהילה. היו שהציעו הצעות לשיפור, וציינו שצריך לעזור יותר לאוכלוסיות הנזקקות ולקיים יותר פעילויות משמחות.

3.6.4 תרומת התוכנית להנחלת הגישה הקהילתית בארגונים

התוכנית יצרה תשתית רחבה לשיתופי פעולה בין ארגונים מקומיים שונים הרלוונטיים לכלל האזרחים הוותיקים בקהילה. בתחילה נעשה מיפוי של כל הגורמים בקהילה שיש להם קשר כלשהו לעבודה עם אזרחים ותיקים ובהמשך נוצרו מנגנונים שנועדו ליצוק תוכן ולשמר את העבודה המשותפת, תוך יצירת גישת עבודה מתכללת, רחבה ומתוכננת שהביאה לשיתופי פעולה בין נציגים של האזרחים הוותיקים ובין בעלי התפקידים בארגונים המקומיים. המנגנונים הללו הבטיחו את שיתופם של האזרחים הוותיקים בתהליכי קבלת ההחלטות והביאו לשינוי בגישות העבודה בארגונים השותפים. המנגנונים גם הביאו לשינוי בעמדותיהם של בעלי תפקידים בארגונים כלפי אוכלוסייה זו, אשר עד אז נתפסה כ”צרכנית שירותים” ותודות למהלכים הללו היא נתפסת כאוכלוסייה בעלת יכולת, היוזמת ומייצרת עבור עצמה את המענים על פי העדפותיה. בפרק זה יוצגו ממצאי הראיונות שנערכו עם בעלי התפקידים בארגונים המקומיים ועם העו”סים במחלקות לשירותים חברתיים.

תרומת התוכנית לבעלי תפקידים בארגונים מקומיים

תרומתה של התוכנית לשינוי בדפוסי העבודה המשותפת שלה עם הארגונים בקהילה נבדקה בראיונות עם 12 בעלי תפקידים בארגונים מקומיים שהיו מעורבים בהפעלת התוכנית: סגן ראש מועצה, מנהלי מתנ”ס, מנהלי עמותות לזקן, אדריכלית ומתכננת ערים, רכז ספורט ורכז פעילות של צעירים. התוכנית יצרה גם שיתופי פעולה עם 18 אנפים ברשות המקומית, ובהם אנף הספורט,

ההנדסה, החשבונות, הדוברות והחינוך. הראיונות עם שותפי התפקיד העידו על התרשמות כללית חיובית הן מתרומתה עבור האזרחים הוותיקים עצמם הן מן ההתנהלות של גופים שונים ברשות. לדבריהם של המרואיינים, התוכנית תרמה לשיתופי פעולה רבים יותר בין הארגונים הפועלים למען אזרחים ותיקים, תרמה לאימוץ גישת עבודה מערכתית-קהילתית, לעבודה מתוכננת ומתכללת, ומלבד זאת יצרה שינוי בתפיסתם כלפי האזרחים הוותיקים. נוסף לכך, התוכנית הביאה לאימוץ של שפת מושגים חדשה.

”קהילה לדורות מביאה בעיקר לשיח מתכלל, כלומר לקחת את כל הגורמים שפועלים בעולם של האוכלוסייה המבוגרת, כדי לתת מענה טוב יותר לצרכים שלהם... קהילה לדורות עשתה מיפוי עומק לקהילה כך שהכירו יותר לעומק את הזקנים, הרבה מעבר לפרטים היבשים. גם איך הוא יכול לתרום לקהילה, במטרה למצוא את הערך המוסף של כל אחד, מתוך הרצונות שלו ומה שהוא מעלה. הדבר גם אפשר להגיע ליותר אנשים. לפני התוכנית היו מענים נקודתיים. עכשיו יש תוכנית מובנית עם חלוקת תפקידים, תכנון, תוכנית ברורה לעתיד. הם [קהילה לדורות] הביאו שפה חדשה ותפיסה שונה... היום יש יותר מודעות לאוכלוסייה המבוגרת. הגדלת כוח האדם בתוכנית אפשרה לעשות יותר פעילויות. היום יותר רואים את הוותיקים.”
(מנכ"לית עמותה לקשיש)

באשר למידה ולדרך שבה השתנו עמדותיהם של השותפים בארגונים המקומיים כלפי האזרחים הוותיקים, הראיונות העידו שרבים מהם שינו את עמדותיהם בעקבות התוכנית; הם הכירו יותר באוכלוסייה זו והמודעות שלהם לצרכיה וליכולותיה הגבוהות עלתה.

”לפני כן לא הייתי מודעת לחוכמת החיים וניסיון החיים שיש לזקנים. הפתיעו אותי היוזמות שלהם, זה שהם יוזמים ומשתתפים. הצוות המוביל שלהם הרשים אותי. לא חשבתי שהם כל כך פעילים. היום אני רואה את האוכלוסייה המבוגרת יותר כנכס, כאנשים שיש להם מה לתרום וכחות כצרכנים שצריכים לקבל מענה לצרכים שלהם. אבל תמיד היה לי כבוד לאוכלוסייה המבוגרת וכך גם בעשייה של המתנ"ס.” (מנהלת מתנ"ס)

תרומת התוכנית להטמעת הגישה הקהילתית במחלקות לשירותים חברתיים

עבודה בגישה קהילתית מאפשרת ראייה של התושבים כמכלול ומעודדת עיצוב ובנייה משותפת של שירותים. אחת ממטרות התוכנית הייתה להטמיע את הגישה הקהילתית בקרב העו"סים במחלקות לשירותים חברתיים, מתוך חשיבה שכך יתאפשר למנף תוכניות המופעלות על ידי המחלקות לשירותים חברתיים ולהעצים את המשתתפים בהן ואת העו"סים וכן לסייע לשלב אוכלוסיות שלא מקבלות מספיק תשומת לב בעשייה היום-יומית במחלקות. מן הראיונות עם העו"סים במחלקות לשירותים חברתיים עלה כי פיתוח הגישה הקהילתית נעשה באמצעות הקמת מנגנונים שיבססו אותה במחלקות ועל פי מודל ההשפעה (ראו לעיל **תרשים 1**), ולפיו במעגל ההשפעה הפנימי מצוי צוות התוכנית אשר מתניע תהליכים הכוללים את העו"סים במחלקות לשירותים חברתיים ויחד איתם יוצרים מנגנונים של עבודה משותפת ורותמים בעלי תפקידים בארגונים מקומיים. התוכנית הביאה להגברת תחושת השותפות בעשייה הקהילתית ולהרחבת שיתופי פעולה בין העו"סים במחלקה וכן להעצמתם ולגיוון בעבודתם. נוסף לכך, התוכנית תרמה להרחבת קהלי היעד שאיתם עובדת המחלקה ולהרחבת מעגל האזרחים הוותיקים שערים העו"סים נמצאים בקשרי עבודה.

להלן יוצג ניתוח הראיונות החצי פתוחים שנערכו עם 12 עו"סים ומנהלות במחלקות לשירותים חברתיים, בשש הקהילות שבהן פעלה התוכנית. הראיונות התייחסו למנגנוני התוכנית, לפעולות שננקטו כדי לנהל אותה, לשיתופי הפעולה שנקמו ולפעילויות שנעשו עבור אוכלוסיית היעד, להכשרות ולתרומת התוכנית לעבודת המחלקה.

א. מנגנוני התוכנית

- **מפגשי עבודה:** מפגשים שבועיים או דו-שבועיים בין מנהל הקהילה ובין מנהלת המחלקה לשירותים חברתיים או ראש הצוות. המפגשים עסקו בניהול שוטף של התוכנית ובהדרכות בנושא עבודה קהילתית וזיקנה.
 - **ועדת ביצוע:** צוות מצומצם שהוביל את פיתוח הנושא הקהילתי ובו השתתפו מנהל התוכנית, מנהלת המחלקה ושותפים נוספים. בעת הצורך הצטרפו בעלי תפקידים נוספים בקהילה. צוות זה הוביל את הטמעת הגישה במחלקה והוא דן בפיתוח מענים והזדמנויות לשיתוף האזרחים הוותיקים.
 - **ועדת היגוי:** נערכו פגישות רבעוניות שבהן השתתפו עו"סים במחלקה, בעלי תפקידים הקשורים לתוכנית ונציגי האזרחים הוותיקים. בפגישות אלה נעשתה חשיבה משותפת על תוכניות עבודה, נידונו העדכיותיהם של האזרחים הוותיקים בנוגע לפעילויות, נעשתה חלוקת משימות, נידונו הדרכים לשילובם של האזרחים הוותיקים בקהילה וכיצד לפתח מענים עבורם, בראייה רחבה. בפגישות הללו הושם דגש על קשרים בין שירותים שונים, נידונו דרכים לאיגום משאבים ואיחוד כוחות ונעשה תכנון משותף של פעילויות כך שלכלל השותפים הייתה אחריות משותפת לקידומה. נוסף לכך, פעלו פורומים והוקמו ועדות היגוי לכל פרויקט מקומי בהתאם למאפייני הקהילה.
- כרט למנגנונים הללו, הטמעת הגישה הקהילתית במחלקה התבטאה גם בפעולות האלה: גיבוש קבוצות עניין בהנחיית אנשי מקצוע שבהן אזרחים ותיקים מן הקהילה ומתן הזדמנויות לצוות לפתח יוזמות על פי רעיונות שהעלו האזרחים הוותיקים. לכך יש להוסיף את מתן האפשרויות לסיעור מוחות ולחלוקת תפקידים במשותף בין העו"סים ובין האזרחים הוותיקים, תוך העצמת העו"סים ומתן הזדמנות לעו"סים מן המחלקה להנחות ולהוביל.
- מנהלות המחלקות היו גורם חשוב בהטמעת הגישה הקהילתית:

” אני חושבת שכל עו"ס זיקנה חייב לעבוד בגישה קהילתית, כשהוא מבין את הכוחות בקהילה. אני רוצה שכל העובדים ישתמשו בארגז הכלים הקהילתי...” לגישה הקהילתית תרומה משמעותית לעבודתי כי הגישה מאפשרת למנף ולהרחיב את העבודה בשכונה כשכונה ידידותית גיל, יש יותר הזדמנויות להשתתפות ויש יותר משתתפים וכמובן יותר אנשי מקצוע שמובילים את הרעיון של השתתפות והשתייכות כאמצעי לשיפור באיכות חיים.” (מנהלת מחלקה לשירותים חברתיים)

עו"סים בתפקיד עו"ס זיקנה במחלקה סיפרו על הרחבת העשייה הקהילתית. לדבריהם עו"סים קהילתיים (מנהלי קהילה לדורות) העבירו את התורה הקהילתית לעו"סים אחרים, נתנו הנחיות לעבודה קהילתית וכיצד לראות את המקרים כמכלול. נוסף על כך, נערך תהליך לא רשמי של שיתוף בהצלחות ובטיפים בין העו"סים. מרביתם התרשמו שיש במחלקה יותר שיתופי פעולה בין העו"סים מאז הפעלת התוכנית. הם מרגישים יותר חלק מן העשייה הקהילתית במחלקה, מבינים את הכוחות בקהילה, מחפשים פתרונות

בגישה יותר קהילתית ומתכללת ומעורבים יותר בשיחות על הפעילות בתוכנית. לדבריהם, הדבר בא לידי ביטוי הן בשיחות לא כורמליות בין העו"סים הן בשינוי כלשהו בדרך החשיבה של העובדים. הנושא הקהילתי בלט, לדבריהם, בייחוד במשבר קורונה:

” בקורונה הכנו טבלאות, שלחנו אותם לאנשי קשר בכל יישוב [לבעלי תפקידים כמו רכזת רווחה, אנשים מצוות חירום יישובי ורכזת קהילה]. בטבלאות רוכזו שמות של זקנים שהם לבד בבית, למי יש בן משפחה שגר לבד ויכול לעזור, מי צריך תרופות, מזון, משלוחים. עשינו פעילויות לבודדים שצריכים תעסוקה [שלחו אליהם מתנדבים למרכז יום], קשר עם בני נוער כדי שיהיו עם הוותיקים. יצרנו גם קשר עם בני משפחה. תיאמתי לו שישלחו לו תרופות. לפעמים מבקשים משכנים שיביאו תרופות.” (עו"ס במחלקה לשירותים חברתיים)

עם זאת, הושמעו דעות שיש למצוא את האיזון הנכון בין עבודה קהילתית ובין עבודה פרטנית ואת השילוב המתאים ביניהן, כך שלא יבואו אחת על חשבון האחרת.

עו"סים פרטניים סיפרו על שיתופי פעולה ביניהם ובין עו"סים קהילתיים וציינו את תרומת עבודתם לעבודה הקהילתית:

” הפננו בני משפחה מטפלים לקופת חולים, שם יכולים לעזור להם. אנחנו עשינו שיתופי פעולה עם גורמים אחרים – העמותה לקשיש, בטיולים, 'חורף חם' ושבוע הזקן הבין-לאומי.”; “אני עוזרת למצוא קנדידטים לפרויקטים התנדבותיים. למשל, כשאני מתקשרת למישהי ושומעת שהיא בודדה, אני מקשרת בינה לבין מתנדבים שיכולים לתת לה מענה. אם אני רואה מישהו שמסוגל לתרום, אני מציעה לו להצטרף לוועדות, למרכז יום – למי שצריך, למועדון ותיקים, מסדרת הסעה וכד'.” (עו"סים במחלקה לשירותים חברתיים)

למרות הרחבת היקף העשייה הקהילתית במחלקות, עו"סים פרטניים רבים ציינו שלא עברו הכשרה מסודרת בנושא הקהילתי ולא קיבלו הגדרה מחודשת של תפקידיהם במחלקה אלא למדו מיומנויות ודרכי חשיבה קהילתית תוך כדי עבודה. עו"ס פרטני אחד ציין שלגישה הקהילתית אין תרומה ייחודית לעבודתו והוא לא כל כך משתמש בגישה הזו. והיו שהביעו ביקורת:

” מה התפקיד שלנו? של מי האחריות לעבודה הקהילתית? גם לי יש ציפייה שגם הם [העו"סים הקהילתיים] יפנו אליי מקרים. למשל, אני מצפה שהם [קהילה לדורות] יתנו מענה למרותקי בית וזה לא קורה. אני מצפה שיפנו אליי יותר מקרים ולא רק כמה בודדים.” (עו"ס פרטני במחלקה לשירותים חברתיים)

תלונות נוספות שהובעו נגעו לעומס העבודה המקשה על שילוב בין עבודה פרטנית ובין עבודה קהילתית ולעובדה שחסרה בתוכנית התייחסות לשילוב עבודת העו"סים הפרטניים בעבודת המחלקה.

ב. תרומת התוכנית לעבודת המחלקות לשירותים חברתיים

התוכנית אפשרה למנף את הנושא הקהילתי במחלקות לשירותים חברתיים באמצעות קידום הגישה ויצירת המנגנונים שיאפשרו את שדרוג הדרכים למתן המענים הניתנים לאזרחים ותיקים. הצלחת התוכנית, כפי שנתפסה ברשות, הביאה גם לרצון לאמץ חלק מרכיביה לעשייה הכוללת ברשות.

” השינוי התבטא ביכולת להתמקצע ולמצב בעלי תפקיד כשכל אחד מוביל בתחומו וממקצע את המערכת שלו. מנהל קהילה לדורות מסייע בתכלול דברים שלא היינו מגיעים אליהם ללא קהילה לדורות. עשינו קורס מנהיגות לפעילים שזה דבר פורץ דרך. העירייה רוצה לשכפל את ההצלחות שלנו בכל העיר דרך קורס המנהיגות והוספת פונקציה שתתכלל ותפתח פעילויות לגיל השלישי בכל מחלקה בעיר.” (עו”ס במחלקה לשירותים חברתיים)

” גם לפני קהילה לדורות הייתה עבודה קהילתית, אבל בזכותה אנחנו בונים עכשיו את הקומה השנייה בפלטפורמה הזו. לפני התוכנית, ההתנדבות והפעילות בקהילה עצמה היו בצורה ממסדית. זאת הייתה התשתית. עכשיו העבודה היא יותר מהשטח, פועלת יותר דרך מתנדבים ופעילים מהשטח. יש יותר אנשים שמגיעים לפעילות וככה יוצרים איתם קשר. זה מרחיב את מעגל הפעילות ונותן מענה טוב לבדידות.” (מנהלת מחלקה לשירותים חברתיים)

” קהילה לדורות הכניסה רוח חדשה באגף, היום יש יותר שיתופי פעולה ומודעות גבוהה יותר. אנחנו עושים מפגשים ביחד ויש יותר דיבור על הנושא.” (עו”ס פרטני במחלקה לשירותים חברתיים)

התוכנית שימשה פלטפורמה למתן מענים לאוכלוסיות ייחודיות, כמו עולי אתיופיה וברית המועצות לשעבר.

” התוכנית תרמה לכך שיש תחושה של הכרה בעדה האתיופית. יש להם מקום להתכנסות משלהם. מקום שבו הם באים ועושים משהו עם עצמם. למרות שיש להם גם ככה גישה קהילתית כמו המנהג של ביקור חולים והלוויות, המועדון זה מקום שבאים להיות יחד. זה נותן להם תחושה שהמסד מכיר בצורך שלהם ונותן להם מקום להיות בו. זה משהו חדש כי עד עכשיו לא הייתה להם פעילות ואז הם באו בטענות, למה לאחרים יש פעילות ולהם אין.” (עו”ס במחלקה לשירותים חברתיים)

באשר לשינוי העמדות כלפי האזרחים הוותיקים, לכל העו”סים שרואיינו היו עמדות חיוביות מלכתחילה.

ג. הצעות לשיפור

מן הראינות עם בעלי התפקידים והעו”סים עלו כמה רעיונות לשיפור העבודה הקהילתית בזיקנה. הרעיונות הנוגעים למחלקות לשירותים חברתיים מתייחסים להוספת תקנים כך שיהיה עו”ס כוללני לכל ישוב במועצות האזוריות. לחלופין, הוצע להוסיף תקן לעו”ס קהילתי ייעודי לזיקנה ברשות, שכן, לטענתם, העו”סים האחרים לא מצליחים למלא את הפונקציות הקהילתיות שהן חשובות, בייחוד לאזרחים הוותיקים. תחושת עומס הובעה גם על ידי הדרג הניהולי במחלקה שסבר שהטמעת הגישה הקהילתית, שיתופי הפעולה והתיווך לשירותים גוזלים זמן ובאים על חשבון הטיפול הפרטני. בעלי התפקידים בארגונים מקומיים הביעו חשש באשר להמשך העשייה הקהילתית בתום התוכנית.

” מקווה שבהמשך לא יצרפו את התוכנית כעוד פרויקט לעו”ס, אלא שיהיה תפקיד מיוחד לקהילה לדורות. צריך גם אנשי מקצוע שילוו את המתנדבים, שידרבו אותם, שישימו להם גבולות ויתוו להם דרך ושיעמדו על לוחות זמנים ויציבו להם אתגרים... איגום התקציבים מאפשר פעילויות לזקנים. צריך להמשיך עם הפרויקט.” (מנכ”לית עמותה לקשיש)

3.7 היבטים ברמת הפרט והקהילה - בתום התוכנית

פרק זה מתאר תמונת מצב בסיום התוכנית המתייחסת לתפיסותיהם של האזרחים הוותיקים בנוגע לאיכות חייהם וליכולותיהם, וברמה הקהילתית – לתפיסתם את הלכידות החברתית והחוסן הקהילתי בקהילה שבה הם חיים וכן למאפיינים הנוגעים למרחב הציבורי.

3.7.1 איכות חיים

איכות החיים של אזרחים ותיקים הוא נושא רחב וחשוב בתהליך ההזדקנות, ואכן תוכניות רבות מיועדות לשפר את איכות חייהם של אזרחים ותיקים בקהילה. מבין ההיבטים השונים של איכות החיים, בחן המחקר היבטים של שביעות רצון מן החיים, תחושת משמעות בחיים ותחושת בדידות. לוח 14 מציג את תשובותיהם של המרואיינים בעניין זה. מן הלוח עולה כי 46.4% מן התושבים מרוצים מאוד מחייהם ועוד 48.8% מרוצים, זאת לעומת כלל בני 65+ שמהם 24% היו מרוצים מאוד מחייהם ו-62% מרוצים (שנור וכהן, 2020). תחושת משמעות בחיים תורמת רבות לשביעות הרצון הכללית ולאיכות החיים. מן הלוח עולה כי 91.9% מן הפעילים חשים שיש לחייהם משמעות רבה, וכי 71.4% מן התושבים ו-72.1% מחברי התוכנית חשים כך. עם זאת כ-5% מן התושבים ומחברי התוכנית חשים שיש משמעות מעטה בחייהם או שאינם מוצאים בהם כל משמעות. גם על פי הדירוג שהעניקו המרואיינים לאיכות חייהם (מ-1 לציון הרמה הנמוכה ביותר ועד 10 לציון הרמה הגבוהה ביותר) נראה כי היא גבוהה במעט בקרב הפעילים (ציון ממוצע – 8.0) לעומת התושבים וחברי התוכנית (ציון ממוצע של 7.5 בשתי הקבוצות). מתברר גם ש-27.4% מן התושבים חשים בדידות לפעמים או לעיתים קרובות. תחושת הבדידות מעט גבוהה יותר בקרב חברי התוכנית (31.2%). בקרב כלל בני 65+, 30.3% דיווחו על תחושת בדידות לפעמים או לעיתים קרובות (שנור וכהן, 2020). ממצא דומה התקבל גם בתחילת משבר הקורונה, ולפיו 29.5% מבני 65+ חשו בדידות לעיתים קרובות או לפעמים (שנור, 2020).

לוח 14: איכות חיים – שביעות רצון מן החיים, משמעות בחיים ותחושת בדידות (באחוזים)

	תושבים (n=545)	חברי תוכנית (n=228)	פעילים (n=36)
שביעות רצון מן החיים			
מרוצה מאוד	46.4	40.3	63.9
מרוצה	48.8	54.0	30.6
לא כל כך מרוצה	3.7	4.4	2.8
בכלל לא מרוצה	1.1	1.3	2.8
תחושה שיש משמעות בחיים			
במידה רבה	71.4	72.1	91.9
במידה בינונית	23.9	23.4	8.1
במידה מעטה	3.8	3.6	0.0
בכלל לא	0.9	0.9	0.0

תושבים (n=545)	חברי תוכנית (n=228)	פעילים (n=36)	
			תחושת בדידות
9.4	14.5	13.9	לעתים קרובות
18.0	16.7	13.9	לפעמים
16.5	19.3	11.1	לעתים רחוקות
56.1	49.6	61.1	אף פעם לא
			דירוג כל ההיבטים בחיים: בריאות, מצב רוח, מצב חברתי וכלכלי
16.6	15.0	11.1	5-1
22.0	24.4	19.5	7-6
34.0	33.3	27.8	8
16.6	14.2	25.0	9
10.9	13.1	16.7	10
7.5	7.5	8.0	ציון ממוצע של דירוג כל ההיבטים בחיים

ניתוח הנתונים מלמד כי בקרב המתקשים בניידות שהיו חברים בתוכנית, אחוז המדווחים על תחושת בדידות נמוך לעומת התושבים המתקשים בניידות. עם זאת, שיעורם גבוה לעומת חברי התוכנית הניידים. בקרב המתקשים בניידות החברים בתוכנית, שיעור החשים בדידות לעיתים קרובות או לפעמים היה 44.4%. זהו אחוז נמוך לעומת תושבים המתקשים בניידות (53.3%), וגבוה לעומת ניידים שהם חברים בתוכנית (19.0%) וניידים שהם תושבים (17.8%). השוואת שביעות הרצון מן החיים בקרב המתקשים בניידות מצביעה על כך ש-8.6% מחברי התוכנית מרוצים מאוד מחייהם ו-17.0% מן התושבים מרוצים מאוד מחייהם לעומת הניידים – כ-55% מן התושבים ומחברי התוכנית ($p < 0.001$). תמונה דומה מתקבלת גם בהשוואה של תחושת המשמעות בחיים.

3.7.2 לכידות חברתית וחוללות קולקטיבית

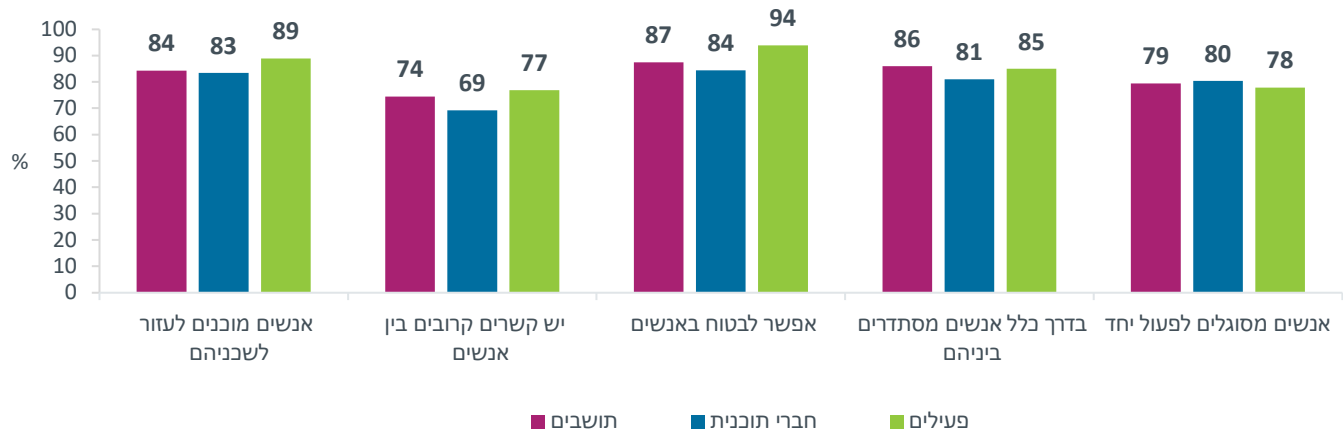
המרואיינים התבקשו לדרג את מידת הסכמתם עם היגדים הקשורים ללכידות התושבים, לחוללות הקולקטיבית ולתחושת השייכות שלהם לקהילה בתום התוכנית. עמדותיהם מעידות על כך שאין הבדלים מובהקים בעמדות כלפי הקהילה בין שלוש הקבוצות של האזרחים הוותיקים (**לוח 15 ותרשים 6**). מדד הלכידות החברתית⁴ מגיע ל-84% בקרב הפעילים, ל-73% בקרב חברי התוכנית ול-76% בקרב התושבים. באשר לחוללות הקולקטיבית, 78%-80% מן המרואיינים בשלוש הקבוצות סבורים כי אנשים בקהילה מסוגלים לפעול יחד כדי לשפר את איכות החיים ולפתור בעיות.

⁴ מדד המבטא דפוסים של אינטראקציה חברתית וערכים כמו אמון הדדי. המדד מחושב כממוצע אחוז המסכימים עם אחד משני הערכים החיוביים בסולם ובו 4 או 5 דרגות (Carpiano, 2006).

לוח 15: עמדות כלפי הלכידות החברתית והחוללות הקולקטיבית בקהילה (באחוזים)

כעילים (n=39)	חברי תוכנית (n=253)	תושבים (n=595)	
אנשים בקהילה מוכנים לעזור לשכניהם			
2.8	3.0	4.3	לא מסכים
0.0	4.3	4.8	לא כל-כך מסכים
8.3	9.4	6.6	ניטרלי
25.0	29.1	29.2	די מסכים
63.9	54.3	55.1	מסכים בהחלט
בקהילה יש קשרים קרובים בין אנשים			
5.1	8.9	6.5	לא מסכים
10.3	10.2	10.0	לא כל-כך מסכים
7.7	11.5	9.1	ניטרלי
48.7	30.6	37.1	די מסכים
28.2	38.7	37.3	מסכים בהחלט
אפשר לבטוח באנשים בקהילה			
2.7	3.1	5.1	לא מסכים
2.7	6.6	5.9	לא כל-כך מסכים
5.4	12.2	9.1	ניטרלי
56.8	23.6	26.8	די מסכים
32.4	54.6	53.1	מסכים בהחלט
בדרך כלל אנשים בקהילה לא מסתדרים אלה עם אלה			
52.9	60.0	65.4	לא מסכים
29.4	12.1	12.5	לא כל-כך מסכים
2.9	8.4	7.9	ניטרלי
11.8	12.6	8.1	די מסכים
2.9	7.0	6.2	מסכים בהחלט
אנשים בקהילה מבקרים אחד בבית של השני או נכששים מחוץ לבית			
23.1	22.9	20.5	כן, תמיד
53.8	32.8	37.8	כן, לעיתים קרובות
15.4	23.7	24.5	כן, אך לעיתים רחוקות
7.7	20.6	17.1	אף פעם לא
האנשים בקהילה מסוגלים לפעול יחד כדי לשפר את איכות החיים בקהילה ולפתור בעיות			
5.5	7.0	6.0	לא מסכים
11.2	5.2	5.6	לא כל-כך מסכים
5.5	7.4	8.9	ניטרלי
38.9	29.0	29.6	די מסכים
38.9	51.4	49.8	מסכים בהחלט

תרשים 6: לכידות חברתית וחוללות קולקטיבית (באחוזים) ^ (n=887)

^ השיבו מסכים או מסכים בהחלט; תמיד או לעיתים קרובות

3.7.3 הנגשת השירותים והתאמתם לאזרחים ותיקים

לוח 16 מציג את תשובותיהם של המרואיינים בנוגע למידת ההיכרות של האזרחים הוותיקים עם השירותים הניתנים להם ונגישותם. מן הלוח עולה כי היכרות עם השירותים היא גבוהה יותר בקרב הפעילים, פחות בקרב חברי התוכנית ופחות בקרב התושבים. בהמשך לכך, כ-9% מן התושבים וחברי התוכנית ו-18.9% מן הפעילים דיווחו שהם מתקשים לקבל את השירותים המיועדים לאזרחים ותיקים לעיתים קרובות או תמיד.

לוח 16: נגישות השירותים לאזרחים הוותיקים (באחוזים)

פעילים (n=37)	חברי תוכנית (n=242)	תושבים (n=569)	
מכיר את השירותים הניתנים לאזרחים ותיקים***			
48.6	38.8	28.1	במידה רבה
32.4	25.8	23.5	במידה בינונית
13.5	14.2	21.2	במידה מעטה
5.4	21.3	27.1	בכלל לא
בשנה האחרונה הרגשת שאתה מתקשה לקבל שירותים			
62.2	51.7	51.5	אף פעם
5.4	12.8	9.1	לעיתים רחוקות
8.1	12.0	10.2	לפעמים
18.9	9.1	8.8	לעיתים קרובות/תמיד
5.4	14.5	20.4	לא רציתי שום שירות
*** p<0.001			

ניתוח הנתונים מלמד כי מבין המתקשים בניידות, 28.9% מחברי התוכנית השיבו שהם מכירים את השירותים הניתנים לאזרחים ותיקים במידה רבה, ו-13% מן התושבים דיווחו כך. בקרב הניידים, 50.0% מחברי התוכנית דיווחו כך ו-32.0% מן התושבים.

3.7.4 מאפייני החיים בקהילה

מאפייני החיים בקהילה הרחבה באזור המגורים יכולים להשפיע על איכות החיים של המתגוררים בה ועל תחושותיהם כלפיה. פרק זה מציג תחושות ועמדות של כלל האזרחים הוותיקים בקהילה כלפי היבטים שונים באזור מגוריהם, באמצעות מידת ההסכמה לארבעה היגדים המתייחסים לתחושותיהם ולעמדותיהם של המרואיינים כלפי אזור מגוריהם, בתום התוכנית. **לוח 17** מציג את מידת ההסכמה של המרואיינים לכל היגד. מן הלוח עולה כי יש דמיון בין שלוש הקבוצות שנבדקו במידת ההסכמה להיגדים שעליהם נשאלו. 76.9% מן הפעילים מחזיקים בדעה שנכון מאוד שאזור המגורים שבו הם גרים הוא מקום טוב לחיות בו, 73.2% מן התושבים סבורים כך ו-74.4% מחברי התוכנית). 80.1% מקרב חברי התוכנית השיבו נכון מאוד להיגד ולפיו היו מצטערים לו היו צריכים לעזוב את אזור המגורים, 76.4% מן הפעילים השיבו כך ו-71.7% מן התושבים.

לוח 17: מידת ההסכמה עם היגדים המתייחסים לקהילה באזור המגורים (באחוזים)

פעילים (n=39)	חברי תוכנית (n=263)	תושבים (n=604)	
אזור המגורים שלי הוא מקום טוב לחיות בו			
76.9	74.4	73.2	נכון מאוד
17.9	20.3	20.5	די נכון
2.6	4.2	4.6	לא כל-כך נכון
2.6	1.1	1.7	לא נכון
אזור המגורים שלי הוא מקום טוב לחיות בו לאנשים בגילי			
64.1	69.0	66.9	נכון מאוד
20.5	21.2	24.5	די נכון
12.8	7.4	6.4	לא כל-כך נכון
2.6	2.4	2.2	לא נכון
אם הייתי חייב לעזוב את אזור המגורים, זה היה מצער אותי			
76.4	80.1	71.7	נכון מאוד
2.7	8.2	14.2	די נכון
7.9	6.6	6.9	לא כל-כך נכון
13.1	5.1	7.3	לא נכון
אני מרגיש בטוח ללכת לבד בשעות חשיכה באזור שבו אני גר			
72.9	75.3	75.6	נכון מאוד
13.5	10.0	14.2	די נכון
5.4	6.2	4.9	לא כל-כך נכון
8.1	8.4	5.2	לא נכון

בנושא זה נבדקו גם הנושאים המתייחסים לסביבה הפיזית, ובהם שביעות רצון מסידורי התחבורה ומן השטחים הירוקים ושביעות רצון כללית מאזור המגורים. גם בנושאים אלה ההבדלים בין הקבוצות אינם גדולים – כ-80% מכלל המרואיינים הביעו שביעות רצון (רבה או רבה מאוד) הן מסידורי התחבורה הציבורית הן מן השטחים הירוקים (**לוח 18**). זוהי שביעות רצון מעט גבוהה לעומת כלל בני 65+ שכן 69% מהם הביעו שביעות רצון (רבה או רבה מאוד) מן התחבורה הציבורית ו-66% מהם הביעו שביעות רצון (רבה או רבה מאוד) מכמות השטחים הירוקים והגנים הציבוריים באזור מגוריהם (שנור וכהן, 2020). ייתכן שחלק מן ההסבר להבדלים ניתן לייחס למאפיינים של אזורי המגורים שבהם פעלה התוכנית, למשל לעובדה שהיה ייצוג גבוה ליישובים כפריים (שתי מועצות אזוריות).

עוד עולה מן הלוח כי יותר מ-92% מן המרואיינים מרוצים או מרוצים מאוד מאזור המגורים שלהם באופן כללי. בשאלה פתוחה צוינו לחיוב ההיבטים האלה: יחסים טובים בין שכנים, נגישות טובה וקרבה של שירותים חיוניים, אוויר טוב ואווירה טובה, אנשים טובים, נוף יפה, שקט, פעילויות למבוגרים, עזרה הדדית. מנגד, סיבות לאי-שביעות רצון היו: יחסים עכורים וסכסוכי שכנים, חוסר

בפעילויות לאזרחים ותיקים, רעש שעולה מגן שעשועים סמוך, יחס לא טוב שמקבלים המבוגרים בקיבוץ בעקבות השינוי בערכין, מדרגות שמקשות להגיע לבית, יחס עוין מצד הוועד, הרבה מכוניות שנוסעות, בדידות, לכלוך ותחזוקה באזור המגורים ושהשירותים הניתנים לאזרחים הוותיקים אינם נגישים.

לוח 18: שביעות רצון מסידורי התחבורה ומן השטחים הירוקים באזור המגורים (באחוזים)

פעילים (n=39)	חברי תוכנית (n=248)	תושבים (n=573)	
שביעות רצון מסידורי התחבורה			
22.2	11.8	34.1	מרוצה מאוד
55.6	54.9	47.6	מרוצה
0.0	19.6	12.2	לא כל כך מרוצה
22.2	13.7	6.1	בכלל לא מרוצה
שביעות רצון מן השטחים הירוקים			
41.7	27.3	41.2	מרוצה מאוד
41.7	40.2	33.1	מרוצה
16.7	22.1	12.0	לא כל כך מרוצה
0.0	10.3	13.7	בכלל לא מרוצה
שביעות רצון כללית מאזור המגורים			
51.3	50.0	50.4	מרוצה מאוד
43.6	41.9	43.8	מרוצה
5.1	7.3	4.5	לא כל כך מרוצה
0.0	0.8	1.2	בכלל לא מרוצה

המרואיינים התבקשו להעריך באיזו מידה יש בעיות באזור מגוריהם (לוח 19). מבין הבעיות שהוצגו, מדרכות לא ישרות המהוות סכנה לנפילה היא הבעיה השכיחה (יותר מ-50% מן המרואיינים ציינו זאת כבעיה חמורה או בעיה מסוימת). בעיות נוספות שציינו המרואיינים הן לכלוך ואשפה על המדרכות ורכבים שחונים על המדרכה או חוסמים חניות פרטיות (יותר מ-40%), רעש שעולה מן הרחוב ומפריע, גינות לא מתוחזקות (יותר מ-30%) וחוסר בפנסי תאורה ברחוב (יותר מ-20%).

לוח 19: בעיות בתחומים שונים באזור המגורים (באחוזים)

פעילים (n=39)	חברי תוכנית (n=252)	תושבים (n=457)	בעייתיות בתחומים שונים באזור המגורים
			בתים וגינות לא מתוחזקים*
10.3	15.5	14.7	בעיה חמורה
43.6	22.6	19.5	בעיה מסוימת
46.1	61.9	65.8	לא מהווה בעיה
			מדרכות לא ישרות וסכנה לנפילות
41.0	27.3	27.4	בעיה חמורה
30.8	26.1	26.3	בעיה מסוימת
28.2	46.6	46.3	לא מהווה בעיה
			לכלוך ואשפה על המדרכות וברחובות
38.5	19.6	23.2	בעיה חמורה
23.1	26.0	24.3	בעיה מסוימת
38.4	54.4	52.5	לא מהווה בעיה
			אין מספיק פנסי רחוב / תאורת רחוב
15.4	6.8	11.6	בעיה חמורה
20.5	16.5	15.2	בעיה מסוימת
64.1	76.7	73.2	לא מהווה בעיה
			רעש שעולה מן הרחוב
23.1	13.7	16.4	בעיה חמורה
20.5	19.0	15.8	בעיה מסוימת
56.4	67.3	67.8	לא מהווה בעיה
			רכבים חונים במקומות אסורים וחוסמים מדרכה או חניות פרטיות
28.2	19.8	19.0	בעיה חמורה
23.1	15.4	20.7	בעיה מסוימת
48.7	64.8	60.3	לא מהווה בעיה

* p<0.05

3.8 התמודדות עם משבר הקורונה

אף כי יש הגדרות שונות למושג חוסן קהילתי, יש הסכמה כי חוסן קהילתי נבחן בעיות משבר, שבהן הגופים המסייעים בשגרה לא תמיד יכולים לסייע. אחת ההגדרות לחוסן קהילתי כוללת ביטוי פרואקטיבי של התארגנות קהילתית שתפחית את הסיכון בזמן משבר או אסון. על פי גישה זו, חוסן מתבטא בהעלאת היכולות המקומיות, בתמיכה חברתית, במשאבים וכן בהפחתת

הסיכון לפגיעה עקב המשבר (Patel et al., 2017). משבר הקורונה העניק הזדמנות ללמוד על חוסן קהילתי, שכן הראיונות נערכו כמה חודשים לאחר תחילת המשבר בישראל. ההגבלות שיושמו בתגובה למגפה השפיעו על חייהם האישיים, המשפחתיים והקהילתיים של אזרחי המדינה, וביתר שאת על האזרחים הוותיקים. החוסן הקהילתי, כאמור, מתבטא ביכולת של קהילה לנקוט פעולות לשיפור היכולות האישיות והקולקטיביות של תושביה ומוסדותיה ולהשפיע על מהלכו של המשבר ועל השפעותיו בעתיד על הקהילה (פלד וסנדר, 2003).

פרק זה מציג את הממצאים המתייחסים לתחושת השייכות והלכידות הקהילתית, החוללות הקולקטיבית והחוסן הקהילתי בעת המשבר, כפי שהוא בא לידי ביטוי בראיונות עם האזרחים הוותיקים ועם אנשי המקצוע. על פי עדותם של האחרונים, תקופת ההנחיות המגבילות במהלך התפשטות המגפה שימשה זרז לפיתוח יוזמות לתמיכה קהילתית בכלל הקהילות.

” בקורונה כל מתנדב קיבל רשימת אנשים והתקשרו אחד לשני וככה הגיעו לאלפי אנשים וזו הייתה יוזמה שהביאו האזרחים הוותיקים. הם בעצמם מעודדים את החברים שלהם לבוא לגינות ולעשות התעמלות.”
(מנהלת מחלקה לשירותים חברתיים)

באחת הקהילות, בתקופת מגפת הקורונה הצליחו להשלים את רשימת בני ה-65+ בקהילה, כך שתתאפשר תקשורת טובה יותר איתם וייתן מענה טוב יותר לצורכיהם ולרצונותיהם.

אנשי המקצוע ציינו שתקופת המגפה שימשה גם זרז לפעילות קהילתית בין-דורית.

” בקורונה היה מחמם את הלב לראות את ההתלהבות של הצעירים לעזור לזקנים. נוצרו קשרים מאוד יפים ביניהם. היו עשרות מתנדבים. היו שיחות נפש. היה מרגש.” (אשת מקצוע במינהל הקהילתי)

לדבריהם, תקופת המשבר העלתה את המעורבות של ארגונים בקהילה בחלוקת מזון, ארוחות חמות ומצרכים שונים. מעורבות זו חייבה התגייסות, התארגנות נרחבת וניהול של המערך כולו, והוא נעשה בסיוע צוות התוכנית.

” הייתה קבוצת מתנדבים שהתנדבו לביקורי בית ושיחות טלפון וליווי. הם הגיעו לבתי הזקנים וישבו מרחוק. היה גם מישהו שנכנס לבית סיעודי וליוו אותו וכתבו איתו סיפור חיים ועשו איתו שיחות כדי להקל עליו.”
(מנכ"לית עמותה לקשיש)

לוח 20 מציג את היקף ההתגייסות של המרואיינים למען אנשים אחרים ואת השינויים שחלו בעקבות משבר הקורונה. מן הלוח ניכר השיפור בתקופת המגפה בתחושת השייכות של האזרחים הוותיקים. בקרב הפעילים שיעורי ההתנדבות, השינוי בתחושת השייכות ובמעורבותם בחיי הקהילה היו גבוהים לעומת חברי התוכנית והתושבים. זאת ועוד, 20%-31% מן המרואיינים ציינו שבתקופת הקורונה קיבלו עזרה במידה רבה או בינונית מן התוכנית. בתקופה זו ל-17%-27% מן המרואיינים היה קשר עם מתנדב, בעיקר קשר טלפוני אך גם הבאת קניות, תרופות ואוכל מבושל. עם זאת, מתברר גם שבתקופת הקורונה עלתה תחושת הבדידות אצל יותר מ-27% מן המרואיינים.

לוח 20: מתן עזרה ושינויים שחלו בעקבות משבר הקורונה (באחוזים)

פעילים (n=37)	חברי תוכנית (n=239)	תושבים (n=426)	
			השתתפות בפעילות חברתית או בפעילות פנאי מרוחק בתקופת משבר הקורונה***
54.1	21.0	31.1	כן (בזום: הרצאות, התעמלות, טיולים, מפגשים משפחתיים וכד')
10.8	11.2	7.2	לא השתתפתי אבל אני מעוניין להשתתף
35.1	67.8	61.7	לא השתתפתי ואני לא מעוניין להשתתף
54.5	13.9	15.2	התנדבו בזמן הקורונה***
5.1	5.1	2.4	עזרו לאנשים אחרים במתן עצה או תמיכה חברית בתקופת המשבר
5.1	5.1	5.2	השאילו לאנשים אחרים דברים כמו כלים, אוכל, בגדים או כסף בתקופת המשבר
5.1	8.3	4.4	עזרו בתקופת הקורונה בעריכת סידורים כמו: קניות, הסעה או עזרה בתיקונים**
שינויים בעקבות משבר הקורונה			
בעקבות משבר הקורונה תחושת השייכות שלי***			
42.1	21.8	16.1	גברה
50.0	72.4	78.7	ללא שינוי
7.9	5.8	5.3	פחתה
השפעת משבר הקורונה על מידת המעורבות שלי בחיי הקהילה באופן כללי***			
25.0	8.0	7.0	יותר מבעבר
47.2	69.7	78.1	ללא שינוי
27.8	22.4	14.9	פחות מבעבר
תחושת בדידות לעומת התקופה שלפני משבר הקורונה			
30.6	27.4	28.2	לעיתים יותר קרובות לעומת העבר
63.9	66.8	67.2	באותה תדירות כמו בעבר
5.6	5.8	4.6	לעיתים יותר רחוקות לעומת העבר
התוכנית עזרה לי בתקופת משבר הקורונה (מבין מי שמכירים את התוכנית)			
21.4	12.7	13.8	במידה רבה
3.6	7.3	17.2	במידה בינונית
14.3	10.9	10.3	במידה מעטה
60.7	69.1	58.6	בכלל לא
מתנדב ביקר אותי בתקופת משבר הקורונה**			
21.6	26.8	17.1	(ערך שיחות טלפונית איתי וסייע בקניות, תרופות ואוכל)

** p<0.01 *** p<0.001

ניתוח הנתונים מלמד כי משבר הקורונה חיזק את תחושת השייכות בקרב מרותקי הבית והמתקשים בניידות, בקרב חברי התוכנית (11.8%) כי שניים יותר ממי שאינם חברים בה (5.6%).

המרוויינים נשאלו באיזו מידה יש להם צרכים שלא ניתן להם מענה בשום דרך שהיא או שיש להם קושי להשיג אותם (**לוח 21**). הלוח מלמד כי הצורך הרב ביותר הוא עזרה טכנולוגית שתסייע להשתמש במחשב או בטלפון (11.3% מן התושבים, 19.8% מחברי התוכנית ו-25.8% מן הפעילים דיווחו על כך). על קושי לקנות תרופות ואוכל, להוציא כסף מן הבנק ולקנות מוצרי ניקיון דיווחו 16%-8% מן המרוויינים.

לוח 21: קשיים בהשגת מוצרים ושירותים שונים (באחוזים)

תושבים (n=394)	חברי תוכנית (n=220)	פעילים (n=37)	
8.6	16.4	13.5	אוכל (קניית)
9.3	15.5	8.1	תרופות
8.4	12.3	10.8	כסף מן הבנק
7.6	14.5	10.8	מוצרי ניקיון
11.3	19.8	25.8	עזרה טכנולוגית*

* p<0.05

ניתוח הנתונים מלמד כי בקרב המתקשים בניידות (בין אם הם חברים בתוכנית או תושבים) כשליש דיווחו על קושי כלשהו להשיג את המוצרים והשירותים שהוזכרו לעומת אחוזים אחדים שדיווחו על כך מבין הניידים (תושבים וחברי התוכנית) ($p<0.001$).

3.9 אוריינות דיגיטלית

חשיבותו של נושא האוריינות הדיגיטלית גוברת בשנים האחרונות נוכח העלייה במודעות אליו, האפשרויות הרבות הטמונות בו לשיפור איכות החיים של אזרחים ותיקים ואף ביכולותיו לסייע בקידום הבריאות. **לוח 22** מלמד כי שיעורי השימוש באמצעים טכנולוגיים בקרב הפעילים הם הגבוהים מבין שלוש הקבוצות, ונמוכים בקרב חברי התוכנית: ל-59.9% מחברי התוכנית יש מחשב ו-88.9% מהם משתמשים בו (שהם 53.2% מכלל חברי התוכנית); ל-73.4% מן התושבים יש מחשב ו-87.5% מהם משתמשים בו (שהם כ-64.2% מכלל התושבים באזור שבו פועלת התוכנית). מהשוואה לבני 65+ באוכלוסייה הכללית בשנים 2016-2018 (52%) (שנור וכהן, 2020) עולה כי שיעורי השימוש במחשב גבוהים יותר במחקר הנוכחי. ההבדל מוסבר בחלקו בעלייה של 36.4% בשימוש שהייתה בתקופת משבר הקורונה. השימוש הרב ביותר שעושים התושבים בטכנולוגיה הוא ברשתות החברתיות ובהודעות טקסט (88.4% בכל אחד). מתברר גם שמרבית המרוויינים יכולים לקבל עזרה בשימוש באמצעים טכנולוגיים, אולם מיעוטם דיווחו שאין מי שיעזור להם בכך. זאת ועוד, בתקופת מגפת הקורונה רק מעטים החלו להשתמש ביישומים שונים, ובהם בולט יעוץ ואבחון רפואי ושימוש בזום (לא מופיע בלוח).

לוח 22: מאפייני השימוש באמצעים טכנולוגיים (באחוזים)

כלל בני 65+	פעילים (n=37)	חברי תוכנית (n=212)	תושבים (n=394)	
	78.4	59.9	73.4	יש מחשב בבית**
				כמה שעות משתמש במחשב ביום
	34.5	29.4	34.0	שעתיים ויותר
	41.4	31.7	27.8	שעה-שעתיים
	13.8	12.7	18.4	פחות משעה ביום
	6.9	15.1	7.3	פחות משעה בכמה ימים
	3.4	11.1	12.5	לא משתמש במחשב
				שינוי בהיקף השימוש במחשב בתקופת משבר הקורונה*
	65.5	36.3	36.4	גדל
	31.0	58.9	59.4	ללא שינוי
	3.4	4.8	4.2	פחת
	83.8	62.7	75.8	משתמש בטלפון הנייד***
52.0	84.6	81.7	86.2	משתמש במחשב או בטלפון הנייד
	71.9	64.9	75.7	גולש באתרי חדשות
54.0	71.9	59.7	69.3	מאזין למוזיקה וצופה בתמונות או בסרטונים
70.1	90.3	65.7	76.5	דואר אלקטרוני*
77.1	87.5	78.8	88.4	רשתות חברתיות
	84.4	76.3	88.4	הודעות טקסט*
	62.5	61.8	63.5	מידע בנושאים רפואיים
	67.7	60.7	66.4	צרכים רפואיים (תוצאות בדיקות וקביעת תור)
38.8	62.5	38.2	54.4	תשלומים על צריכת שירותים ופעולות בחשבון הבנק**
32.0	46.9	37.3	50.8	קבלת שירותים ממשרדי ממשלה
28.5	37.5	29.0	44.2	קניית מוצרים*
	81.3	54.2	72.8	שימוש באפליקציות**
24.5	31.3	34.0	27.4	משחקים
	93.7	79.4	81.6	סקייפ, זום*
	46.9	34.7	37.2	הזמנת תרופות
	45.8	36.1	35.9	ייעוץ / אבחון טלפוני
	35.1	39.9	38.8	נעזר בבני משפחה לשימוש באמצעים טכנולוגיים
				עזרה מאנשים אחרים
	81.1	76.5	79.5	יש אנשים שיכולים לעזור להשתמש באמצעים טכנולוגיים
	16.2	11.1	13.2	לא זקוק לעזרה
	2.7	12.5	7.3	לא נעזר, אין מי שיעזור

* p<0.05 ** p<0.01 *** p<0.001

^ נתוני השימוש במחשב מחושבים מבין מי שהשתמש באינטרנט בשלושת החודשים האחרונים (שנור וכהן, 2020)

4. מגבלות המחקר

למחקר יש כמה מאפיינים המגבילים את היכולת להכליל ולהסיק מסקנות:

1. **הערכה מסכמת:** בשל האילוצים שנבעו משינוי מטרות התוכנית ואוכלוסיית היעד שלה היה צורך לשנות את מתווה המחקר כמה פעמים, תוך כדי הפעלת התוכנית, כך שלא ניתן היה לבדוק את תמונת המצב בתחילתה. לפיכך, לא ניתן במסגרת המחקר לעשות השוואות בין המצב בתום תוכנית ובין המצב בתחילתה. הדרך שבה נקטנו, ובה התבקשו המרואיינים להשוות בין מצבם הנוכחי (לפני משבר הקורונה) ובין מצבם לפני שנה מנסה להתגבר חלקית על הבעיה, אולם תשובותיהם יכולות לשקף בעיות זיכרון ולהיות מושפעות ממשבר הקורונה.
2. **משבר הקורונה:** ביצוע הראיונות בתקופת משבר הקורונה הביא את צוות המחקר להחלטה לכלול בהערכה גם את נושא החוסן החברתי בעת משבר. עם זאת, היו להגבלות על האזרחים הוותיקים השפעות, ככל הנראה, גם על אורח חייה, תחושותיה ואיכות חייה. עקב כך יש להניח כי הערכותיהם את ההתערבויות שהיו במסגרת התוכנית הושפעו מן התחושות הללו וקשה לנטרל את השפעת המשבר מהערכות המרואיינים. לכן נראה כי הרמה היחסית והמדרג של ההערכות משקפים טוב יותר את המצב מאשר האחוזים המדויקים.
3. **פרק הזמן שבו פעלה התוכנית:** הבשלה של תוכניות קהילתיות ושל תהליכים קהילתיים נמשכת כמה שנים, ולכן סביר להניח כי חלק מן התהליכים שהתחילו במסגרת התוכנית עדיין לא הבשילו במלואם ולא באו לידי ביטוי במחקר ההערכה.
4. **הגדרת חברות בתוכנית:** הגדרת החברות בתוכנית נעשתה על ידי מנהלי התוכנית, ולא הייתה אחידות בין כל המקומות שבהם התוכנית פעלה. היו שהגדירו את כל האזרחים הוותיקים ברשות, באזור המגורים או במועצה חברי תוכנית והיו שהגדירו כך רק את האזרחים הוותיקים שהשתתפו בפעילויות הנוגעות לתוכנית.
5. **שיעור ההיענות:** שיעור ההיענות בקרב התושבים עמד על פחות ממחצית, וייתכן שיש לכך השפעה על מידת הייצוג שלהם את כלל התושבים.

5. סיכום, מסקנות והמלצות

5.1 סיכום ומסקנות

ממצאי המחקר מלמדים כי התוכנית יצרה בסיס איתן **לשיתופי פעולה בין ארגונים** הרלוונטיים לאזרחים ותיקים. המיפוי הראשוני שנעשה והמנגנונים שפותחו הביאו לעבודה מתכללת, רחבה ומתוכננת שבה היו שותפים, מלבד בעלי התפקידים בארגונים המקומיים, גם **נציגי האזרחים הוותיקים**. בכך הורחבו הפרקטיקות בגישות הנהוגות במחלקות לשירותים חברתיים מגישת התערבות נקודתית בעיקרה אל גישת עבודה כוללת ומערכתית.

הדיונים המשותפים בוועדות שהוקמו הביאו להיכרות בין נציגי הארגונים לנציגי האזרחים הוותיקים **ולשינוי בעמדות** כלפי האזרחים הוותיקים. בארגונים זיהו שלאוכלוסייה זו היכולת ליזום ולייצר עבור עצמה את המענים, והיא אינה רק "צרכנית שירותים", כפי שתפסו אותה עד כה.

התוכנית טיפחה **קבוצת מנהיגות של אזרחים ותיקים** שהייתה שותפה בתהליכי קבלת ההחלטות, יזמה והפעילה פעילויות והתערבויות עבור האזרחים הוותיקים. הפעילויות שנעשו, הקשרים החברתיים שהורחבו והעזרה ההדדית הביאו **לחיזוק תחושת השייכות לקהילה ולהעצמה**, בעיקר בקרב הפעילים אך גם בקרב קהלים רחבים יותר.

להלן יוצג סיכום של הממצאים הנוגעים לאוכלוסיית היעד של התוכנית, לתפוקותיה (פעילויות והתערבויות) ולתוצאותיה, על פי שלושת מוקדי ההתערבות שבה: הפרט, הקהילה והארגונים.

5.1.1 אוכלוסיית היעד של התוכנית

התוכנית שירתה אוכלוסייה רחבה ומגוונת הכוללת הן אזרחים ותיקים המנהלים אורח חיים פעיל הן אזרחים ותיקים המוגבלים בתפקוד ומתקשים בניידות. בממוצע, חברי התוכנית הם אנשים מבוגרים יותר מן התושבים, יש להם בעיות בריאות רבות יותר ורמת התפקוד שלהם נמוכה אף היא. יצוין כי התושבים בקהילות שבהן פעלה התוכנית הם משכילים יותר ומשתייכים למעמד חברתי גבוה לעומת כלל בני 65+ באוכלוסייה. הבדלים אלה יכולים להסביר חלק מן הממצאים שהתקבלו.

המחקר זיהה קבוצה של חברי תוכנית (כמחצית ממי שמנהלי התוכנית הגדירו חברי תוכנית) שהכירו אותה. שאר חברי התוכנית ככל הנראה הושפעו ממנה מבלי להכיר אותה היטב. נמצא כי החברים שלא שמעו על התוכנית מוגבלים יותר בתפקוד, בעלי השכלה נמוכה יותר ומבוגרים יותר מן האחרים.

5.1.2 תפוקות התוכנית: פעילויות והתערבויות

מן המחקר עלה כי שיעורי ההשתתפות בפעילויות חברתיות, באירועים חברתיים ובפעילויות פנאי היו גבוהים יותר בקרב הפעילים ובקרב חברי התוכנית שהיו מודעים לקיומה לעומת תושבים וחברי תוכנית שלא היו מודעים לקיומה. ראוי לציין שתמונה דומה התקבלה בקשר לפעילות בין-דורית, בהשתתפות בסדנאות של מנהיגות ובהתנדבות אצל אחרים ולמען הקהילה הרחבה.

תפוקות שונות יכולות להביא לתוצאות בהיבטים שונים בחיי הפרט. לדוגמה, ההשתתפות בפעילויות שונות יכולה להיטיב עם היבטים שונים באיכות חייו של האזרח הוותיק, כמו חיזוק הקשרים הבין-אישיים, הלכידות החברתית בקהילה, תחושת המסוגלות העצמית ותחושת השייכות לקהילה.

5.1.3 תוצאות התוכנית

תרומה לפרט

תחושת העצמה ומימוש עצמי: בקרב הפעילים ניכרות יכולות, תחושת מסוגלות ותחושת משמעות לחיים גבוהות יותר מאשר בקרב התושבים וחברי התוכנית. הם גם מדווחים על שיפור גדול יותר שחל בתחושת המסוגלות העצמית שלהם, לעומת התחושה בשנה הקודמת, וביכולתם להשפיע על המתרחש בקהילה. ייתכן שהפעילים ניחנו מלכתחילה ביכולות גבוהות יחסית לאחרים, אולם אפשר להסיק כי את השיפור הגדול שחשו אפשר לזקוף לפחות בחלקו לתוכנית, להשתתפותם בוועדות ובתהליכי קבלת החלטות, בפעילויות התנדבות ובפעילויות שיזמו וארגנו עבור האזרחים הוותיקים. חיזוק לכך ניתן לראות גם בשיעור המגישים עזרה לאחרים בתקופת משבר הקורונה, שהיה גבוה יותר בקרב הפעילים. בכל הקהילות שבהן פעלה התוכנית התגבשו קבוצות של פעילים. אלה נעשו שותפים חשובים בתכנון ובביצוע של מענים המיועדים לאזרחים ותיקים ויש שאף עברו קורס מנהיגות ושימשו קבוצת מנהיגות מקומית. מממצאי המחקר לא עלתה עדות לכך שהתוכנית תרמה להעלאת תחושת המסוגלות של חברי התוכנית ושל התושבים.

במסגרת התוכנית ניתן מענה למרותקי הבית, אף על פי שעניין זה לא נכלל במטרות התוכנית. הדבר בא לביטוי בקשר התדיר יותר שלהם עם עו"ס ועם מתנדב שהגיע לביתם לעומת חברי התוכנית הניידים ולעומת התושבים המתקשים בניידות. עם זאת, נמצא כי תחושת הבדידות בקרבם גבוהה פי שניים ויותר מזו של תושבים ניידים, ויש להם יותר קשיים להשיג מוצרים ושירותים בסיסיים. המתקשים בניידות גם השתתפו פחות בפעילות חברתית וצמצמו את קשריהם החברתיים ואת מעורבותם בחיי הקהילה לעומת השנה הקודמת. עם זאת, חל שיפור מסוים בקרב קבוצה זו בהיכרותם את השירותים הניתנים לאזרחים ותיקים.

תרומה לקהילה

שיתופי פעולה עם ארגונים בקהילה והשתתפותם של האזרחים הוותיקים בוועדות שבהן דנו בנושאים הקשורים לתכנון העירוני או השכונתי יצרו פלטפורמה לעבודה מערכתית ולהיכרות עם אנשי המקצוע ועם בעלי תפקידים בארגונים מקומיים. בישיבות הללו פיתחו תוכניות על בסיס העדפותיהם של האזרחים הוותיקים, תוך מתן אפשרויות ליזום, להוביל ולהפעיל את הפעילויות. עקב כך ניכרת **תחושת מעורבות** גבוהה בקרב הפעילים בתוכנית. מעורבות זו באה לידי ביטוי בשיעורי ההשתתפות הגבוהים שלהם בתהליכי קבלת החלטות בקהילה, בחברות בפורומים כמו ועדי בתים ובהובלת יוזמות ופעילות התנדבות למען הקהילה. הפעילים דירגו בערכים גבוהים יותר מחברי התוכנית ומן התושבים את תרומת התוכנית להיבטים של מעורבות בקהילה ולהרחבת הפעילויות לאוכלוסיית האזרחים הוותיקים ודיווחו על שיפור גדול ביכולתם של התושבים להשפיע על המתרחש בקהילה לעומת השנה הקודמת.

תחושת השייכות לקהילה התחזקה בזכות הרחבת הקשרים הבין-אישיים בין התושבים, חיזוק מעורבותם בתהליכים המתרחשים בקהילה ויכולתם להשפיע עליהם ובזכות שביעות רצונם מאזור המגורים. חיזוק תחושת השייכות לקהילה הורגשה בעיקר אצל

הפעילים אך ניכרת במידה פחותה גם בקרב התושבים ובקרב חברי התוכנית. להערכת חברי התוכנית, התרומה הגבוהה ביותר מבין ההיבטים שנבדקו מיוחסת ללכידות הקהילתית ולחוללות הקולקטיבית וכן לחיזוק הקשרים הבין-אישיים בין התושבים שהביאו, ככל הנראה, לחיזוק תחושת השייכות של האזרחים הוותיקים לקהילה. כמחצית מן האזרחים הוותיקים ואף יותר ציינו כי הם חשים שיש לכידות בקרב התושבים, שאנשים מוכנים לסייע לשכניהם, לפעול יחד למען הקהילה ואף מקיימים יחסי שכנות טובים. נוסף לכך נראה כי שביעות הרצון מאזור המגורים בקרב התושבים גבוהה לעומת שביעות הרצון בקרב כלל בני 65+.

הנגשת שירותים ציבוריים והתאמת סביבת המגורים לאזרחים ותיקים הוא נושא שתומתו לאזרחים הוותיקים הורגשה ברמה פחותה יחסית. הסבר אפשרי לכך הוא שהתוכנית השקיעה מאמצים פחותים בנושא לעומת הנושאים החברתיים שבהם הושקע עיקר המאמץ, מתוך תפיסה שיש לעשות זאת יחד עם האזרחים הוותיקים, כלומר לאחר ביסוס מנהיגותם. הסבר נוסף הוא שהנושא דורש פרק זמן ארוך, תקציבים גדולים יותר והסכמות עם גורמים רבים יותר, כדי לראות את פירותיו והם עדיין לא באים לידי ביטוי בפועל. קרוב למחצית מן התושבים ומחברי התוכנית לא מכירים או שיש להם היכרות מעטה עם השירותים הניתנים לאזרחים ותיקים. מבין מי שפנה לקבל שירותים, כמחצית דיווחו שנתקלו בבעיות כלשהן בקבלת השירות. כחמישית כלל לא פנו לקבל שירות כלשהו. ייתכן שהדבר מרמז על חוסר צורך או חוסר מודעות לקיומם של השירותים. בפועל נעשו פעולות להנגשת השירותים באמצעות מתן מידע ועזרה במיצוי זכויות. המהלכים להנגשת המידע נתקלו בקשיים טכנולוגיים בחלק מן המקרים. ממצאי המחקר מלמדים כי השיפור בתחושת האזרחים הוותיקים בנוגע לנגישות השירותים הציבוריים וליחס שהם מקבלים מהם היה מזערי הן מצד התושבים הן מצד חברי התוכנית. התברר כי מקרב האזרחים הוותיקים, היו שציינו לטובה את הקרבה הפיזית של השירותים החיוניים למקום מגוריהם והיו שהלינו על כך שהשירותים אינם נגישים וכי יש קושי להשיג מוצרים ושירותים בסיסיים, כמו מזון, תרופות ושירותים בנקאיים. נוסף לכך, בחלק מן הקהילות נעשו ניסיונות לשפר את ההיבטים הפיזיים של אזור המגורים באמצעות התקנת שבילים, תאורת רחוב, סילוק מפגעים ברחוב וכד'. בהקשר זה, קרוב למחצית מן המרוויינים דיווחו על כך שהמדרכות באזור מגוריהם מלוכלכות, אינן ישרות ומהוות סכנה לנפילה. בעיות נוספות שציינו היו תאורת רחוב לא מספיקה, רעש שעולה מן הרחוב ורכבים שחונים על מדרכות.

להערכת כשליש מן המרוויינים, התוכנית תרמה רבות לקידום ענייניהם של האזרחים הוותיקים, לטיוב נגישותם של השירותים הציבוריים ולשיפור המראה של אזור המגורים. שביעות הרצון של התושבים ממראה אזור המגורים ומן הבטיחות בו והשינויים שחלו לטובה במידת הביטחון האישי והבטיחות של התושבים לא היו גדולים. עם זאת, נמצא כי לעומת כלל בני 65+ שביעות הרצון מן התחבורה הציבורית, מן השטחים הירוקים ומסביבת המגורים באופן כללי גבוהה יותר בקהילות שהשתתפו בתוכנית.

תרומה לארגונים

התוכנית יצרה פלטפורמה של עבודה קהילתית עם ארגונים מקומיים ועם בעלי עניין הרלוונטיים לאזרחים הוותיקים והטמיעה דרכי עבודה מתכללות ומתוכננות. בעלי תפקידים בארגונים דיווחו על עלייה במודעות שלהם לצורכי האזרחים הוותיקים ועל שיפור בעמדותיהם כלפיהם, בעקבות החשיפה ליכולותיהם כאוכלוסייה בעלת כוחות ולא רק בעלת צרכים, כפי שנטו לחשוב בעבר. העלייה במודעות הביאה להפניית משאבים רבים יותר כדי לפתח פעילויות ומענים לאוכלוסייה זו. כחלק מתהליך זה שופרו דרכי העברת המידע על הפעילויות, עודכנו רשימות של האזרחים הוותיקים שהיו בידי נותני השירותים והוקמו רשתות וירטואליות

של תושבים ששימשו להעברת מידע על פעילויות ולשמירה על קשר עם האזרחים הוותיקים. דרך נוספת להעברת מידע הייתה באמצעות מקומונים. עדכון הרשימות והקמת הקבוצות הווירטואליות סייעו רבות בשמירה על קשר ובסיוע לאזרחים הוותיקים בתקופת משבר הקורונה, שבה הוטלו הגבלות על מרחב התנועה של האזרחים.

התוכנית הביאה גם לעלייה במודעות לגישה הקהילתית ולהטמעתה בתהליכי העבודה במחלקות לשירותים חברתיים. זאת באמצעות הקמת מנגנונים המיישמים את הגישה בעבודת המחלקה, כמו ועדות משותפות וצוותי חשיבה משותפים לבניית תוכניות התערבות קהילתיות ופרטניות וכן מתן כלים לעבודה קהילתית. עם זאת, נראה כי העו"סים בחלק מן המחלקות לא קיבלו הדרכה שיטתית ולעיתים חשו בחוסר איזון בין העבודה הפרטנית ובין העבודה הקהילתית במחלקה.

לסיכום, נראה כי התוכנית פעלה בשני כיוונים עיקריים: (1) טיפוח קבוצת מנהיגות שהייתה שותפה בקבלת החלטות בוועדות, יזמה והובילה פעילויות לאזרחים ותיקים; (2) הטמעה של גישה מערכתית, מתכללת ומתוכננת בעבודה עם ארגונים מקומיים ובמחלקות לשירותים חברתיים. מהלכים אלה הביאו לשינוי בעמדות כלפי אוכלוסייה זו, להרחבת שיתופי הפעולה בין-ארגונים ולהגברת מעורבותה בחיי הקהילה (ההשפעה הייתה גדולה יותר במעגל הפנימי של הפעילים וכחותה במעגל החיצוני של התושבים). נוסף לכך, התוכנית פיתחה מענים לצרכיה של האוכלוסייה החלשה יותר, כמו פעילויות פנאי והפגת בדידות למרותקי בית ופעילויות בקרב עולים חדשים – יוצאי אתיופיה וברית המועצות לשעבר, שהיו מודרים חברתית עד כה. עם זאת, נמצא שיש בקרב מרותקי הבית תחושת בדידות רבה יותר לעומת ניידים.

התרומה הנתפסת של התוכנית בממדים השונים הייתה הגבוהה ביותר בקרב הפעילים, תרומה פחותה נמצאה בקרב חברי התוכנית שמכירים אותה ושנטו להשתתף בפעילויות החברתיות ובפעילויות הפנאי. בקרב חברי התוכנית שלא היו מודעים לקיומה ובקרב התושבים, תרומת התוכנית נתפסה כנמוכה יותר. התרומה הבולטת התבטאה בעיקר בחיזוק תחושת השייכות של האזרחים הוותיקים לאזור מגוריהם, בהרחבת הפעילויות לאזרחים הוותיקים וביצירת שיתופי פעולה עם ארגונים מקומיים. תרומה פחותה יוחסה לשינויים פיזיים באזור המגורים ולהנגשת השירותים לאוכלוסייה זו.

5.2 המלצות

ממצאי המחקר מלמדים כי מידת ההשפעה של התוכנית שונה בקרב מעגלי החשיפה השונים. לפיכך, יש לפעול בכל מעגל חשיפה, על פי התוצאות הרצויות בו.

אנו ממליצים על כיווני הפעולה האלה:

- במעגלים של האזרחים הוותיקים, יש לשאוף להעביר אנשים ממעגל חיצוני למעגל פנימי יותר. הממצאים מראים שהתוכנית תרמה לאזרחים הוותיקים יותר ככל שהם היו מעורבים יותר, ועל כן מומלץ:
 - להרחיב את השפעתה לקהלים רחבים יותר בקהילה
 - להעלות את המודעות אליה בקרב החברים
 - לעודד השתתפות בפעילויות בקרב החברים

- להעביר חברים נוספים למעגל הפעילים
- להדגיש גם את הנגשת השירותים הציבוריים ואת התאמת המרחב הפיזי לאזרחים ותיקים.
- נוכח המציאות של קיום שגרת חיים בצד משבר הקורונה, יש להמשיך ולתכנן פעילויות מותאמות בד בבד עם חיזוק השימוש באמצעים טכנולוגיים, ובהם ברשתות חברתיות.
- על אף שמרותקי הבית קיבלו מענה לצורכיהם, עדיין נותרו להם צרכים לא מסופקים. לכן מומלץ להגביר את הפעילות הקהילתית עבור המתקשים בניידות ומרותקי הבית, כך שתענה טוב יותר על צורכיהם הבסיסיים ותהיה משמעותית עבורם.
- במעגל של בעלי התפקידים, יש לעבות את הקשרים עם ארגונים מקומיים ולהרחיב את הפלטפורמות שעליהן תתבסס העבודה הקהילתית. על כן מומלץ:
 - להעביר הכשרות שיטתיות לעו"סים בתחום הזיקנה במחלקות לשירותים חברתיים על הגישה הקהילתית. יש להעביר הכשרות שיטתיות לעו"סים קהילתיים בתחום הזיקנה במחלקות לשירותים חברתיים ולתת להם כלים לעבודה קהילתית המשלבת עבודה פרטנית וקהילתית.
 - להרחיב את הקשרים ליצירת שיתופי פעולה ופעילויות בין-דוריות של אזרחים ותיקים עם תלמידי בתי ספר ועם צעירים וסטודנטים.
- מומלץ להעריך את התוכנית בעוד שנה או שנתיים, בשלבים הבאים של הטמעת השינוי החברתי-קהילתי שהיא מקדמת, כאשר אלה יבשילו. ממצאי המחקר הנוכחי יכולים לשמש בסיס להשוואה זו.

עוד פרסומים של המכון בנושא

- ברג-ורמן, א. וכהן, י. (2020). קהילה תומכת משודרגת – מחקר הערכה. דמ-802-20.
- ברודסקי, ג., רזניצקי, ש. וסיטרון, ד. (2011). בחינת סוגיות בטיפולם של בני משפחה בזקנים: מאפייני הטיפול, עומס ותכניות לסיוע ולתמיכה. דמ-508-11.
- ברג-ורמן, א., ברודסקי, ג. וגזית, ז. (2010). קהילה תומכת – מחקר הערכה 2010. דמ-569-10.
- ברג-ורמן, א. וצ'חמיר, ס. (2006). תוכנית "בית חם" לקשישים: מחקר הערכה. דמ-460-06.
- ברודסקי, ג., נאון, ד., רזניצקי, ש., בן-נון, ש., מורגנשטיין, ב., גרא, ר. ושמלצר, מ. (2004). מקבלי גמלת סיעוד – מאפיינים, דפוסי קבלת עזרה פורמלית ובלתי פורמלית וצרכים בלתי מסופקים. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל והמוסד לביטוח לאומי. דמ-440-04.
- ברודסקי, ג., נאון, ד., רזניצקי, ש., בן-נון, ש., מורגנשטיין, ב., גרא, ר. ושמלצר, מ. (2004). "קשישים מוגבלים מקבלי גמלה בכסף (גמלת שירותים מיוחדים לנכים) ומקבלי גמלה בעין (גמלת סיעוד)". מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל והמוסד לביטוח לאומי. דמ-441-04.
- ברג-ורמן, א. (2003). קהילה תומכת – מחקר הערכה 2000-2001. דמ-392-03.
- קינג, י. (2000). סקירת סוגי דיור לקשישים ברמות תפקוד שונות. דמ-330-00.
- מזרחי, א. והימלבלאו, י. (1999). קהילה תומכת – מחקר הערכה. דמ-345-99.

את הפרסומים אפשר להוריד ללא תשלום מאתר המכון: brookdale.jdc.org.il

מקורות

- ברג-ורמן, א. וכהן, י. (2020). קהילה תומכת משודרגת – מחקר הערכה. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל. דמ-802-20.
- ג'וינט ישראל-אשל, משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים וקרן דליה ואלי הורביץ. (2019). קהילה לדורות, מדריך הפעלה ברשויות המקומיות.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה [למ"ס]. (2018). הסקר החברתי.
- פלד, ד. וסנדר, א. (2003). מרכז חוסן קהילתי. משרד העבודה והרווחה, האגף לשירותים חברתיים ואישיים, השירות לעבודה קהילתית.
- שנור, י. ובאר, ש. (עור'). (2019). בני 65+ בישראל: שנתון סטטיסטי 2018. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל וג'וינט ישראל-אשל.
- שנור, י. וכהן, י. (עור'). (2020). בני 65+ בישראל: שנתון סטטיסטי 2020. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל וג'וינט ישראל-אשל.
- שנור, י. (2020). קורונה וזקנים: השפעת מגמת הקורונה על בני 65 ומעלה בישראל. מ-177-20. מכון מאירס-ג'וינט-ברוקדייל. <https://brookdale.jdc.org.il/publication/aging-and-corona>
- Browning, C. R., Feinberg, S. L., & Diez, R. D. (2004). The paradox of social organization: networks, collective efficacy, and violent crime in urban neighborhoods", *Social Forces* 83:503-534.
- Carroll, J. M., Rosson, M. B., & Zhou, J. (2005, April). Collective efficacy as a measure of community. In Proceedings of the SIGCHI conference on human factors in computing systems (pp. 1-10).
- Carpiano, R. M. (2006). Toward a neighborhood resource-based theory of social capital for health: can bourdieu and sociology help?. *Social Science & Medicine*, 62(1B),165-175.
- Coleman, J. S. (1990). *foundations of social theory*. Harvard University Press.
- Chen, G., Gully, S. M., & Eden D. (2001). Validation of a new general self-efficacy scale. *Organization Research Methods* 4(1), 62-83.
- Earls, F. J., Brook-Gunn, J., Raudenbush, S. W., & Sampson, R. L. (1995). *Project on human development in Chicago neighborhoods: community survey, 1994-1995*. U.S. Department of Justice, ICPSR 2766.
- Gamble, D., & Weil, M. (2010). *community practice skills: Local to global perspectives*. Columbia University Press.
- Gilbert, K. L. (2008). *A Meta-Analysis of social capital and health*. Doctoral dissertation, University of Pittsburgh.
- Gutierrez, L. M., & Gant, L. M.. (2018). Community practice in social work: reflections on its first century and

directions for the future. *Social Services Review*, 92(4), 617-646.

Harpham, T. (2008). The measurement of community social capital through surveys. In: *Social Capital and Health*. Kawachi, I.; Subramanian, S.V.; Kim, D. (eds.), pp. 51-62, Springer New York.

Mini Pradeep, K. P., & Sathyamurthi, K. (2017). The 'community' in 'community social work'. *IOSR Journal of Humanities and Social Science* 22(9), 58-64.

Patel, S. S., Rogers, M. B., Amlot, R., & Rubin, G. J. (2017). What do we mean by 'Community Resilience'? A systematic literature review of how it is defined in the literature. *PLOS Current Disasters*, Feb 1, Edition 1.

Portes, A. (1998). Social Capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Reviews of Sociology* 24, 1-24.

Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster.

Putri, T. W. S., Kafaa, K. A., & Yuda, T. K. (2020). Community-Care approach for social work practice: Learning from community-based healthcare for elderly in yogyakarta. *Journal Ilmu Social dan Ilmu Politik* 23(3), 198-209.

Sampson, R. J., Raudenbush, S. W., & Earls, F. (1997). Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy. *Science* 277(5328), 918-924.

Skinner, M. W., Joseph, A. E., Hanlon, N., Halseth, G, & Ryser, L. (2014). Growing old in resource communities: Exploring the links among voluntarism, aging, and community development. *The Canadian Geographer* 58(4), 418-428.